મેસર્સ સી ડી શાહ એન્ડ કંપની

સાતમી ચોપડીના અર્થ

પાઠ ૧

નાગરિક=એક ગામ કે નગરમા વસનારા લોક
દેશજન=એકજ દેશમા અને એકજ રાજ્યના અમલ નીચે વસનાર લોક
આચરણ=કામ વર્તન (આ=મર્યાદા વાચક ઉપસર્ગ+ચર=ચાલવુ+અન=ક્રિયા વા પ્રત્યય)=મર્યાદામા ચાલવુ તે
રાજ્યના અંગની=રાજ્યની તરફની, રાજ્ય પ્રત્યેની
નગરવાસી=(નગર=શહેર+વાસી=રહેનાર)=શહેરમા રહેનાર
આણ=(ફા) દુહાઇ
પ્રતાપ=કીર્તિ, મોટાઇ
નાગરિક ધર્મ=દેશજન તરીકેની ફરજ
ઉત્તેજન=મદદ, આશરો
ધોકો=નુકસાન, હાનિ
સ્વાર્થ=પોતાનુ ભલુ, (સ્વ+અર્થ)
ભંગ કરે છે=પાળતા નથી
શાખ=આબરૂ, વટ
મ[illegible]=નામોશી, હીણપત
બહાને=નામે નિમિત્ત
જનમંડળ=પ્રજા, રૈયત, નાગરિક જનો (જન=માણસો+મંડળ=ટોળુ) માણસોનુ ટોળુ
લોપ=નાશ, અદર્શ્ય (લુપ્ત ઉપરથી લોપ થયો છે, લુપ=ધાતુ=નાશ કરવો)
નફાદાર(આ) નીમકહલાલ (નફા=ફાયદા, ગુણ+દાર=વાળો) ગુણ કરનાર વિશ્વાસુ
દ્વેષ=અદેખાઇ
બંદોબસ્ત=(ફા)સલાહશાંતિ, ગોઠવણ
અદાલત=(ફા)કોર્ટ, ઇન્સાફની કચેરી
પંચ=કજીઆનો નિકાલ કરવાને પાચ કે વધારે માણસોની જે ટોળી ઠરાવી હોય છે તે, (તેમાનો એક માણસ પણ પંચ કહેવાય) જ્યુરી એમાનો દરેક માણસ એસેસર

કહેવાય છે

જુબાની=સોગન લઈને જે કંઈ કહેલું કે લખાવેલું તે

સ્થાનિક કર=રહેવાની જગા સંબંધી જે કર આપવા પડે તે, (મ્યુનિસિપાલીટીના કર તે સ્થાનિક કર કહેવાય) સ્થ ધાતુ=રહેવું (સ્થાન=રહેવાની જગ્યા+ઇક=સંબંધી)

રાજ્યના કર=રાજ્ય તરફથી જે કર નાખવામા આવે છે તે

મ્યુનિસિપાલિટિ=શહેરની કે કસ્બાની તંદુરસ્તી, કેળવણી, સફાઈ વગેરેનો કારભાર ચલાવવા માટે નિમાયલું સરકારી અને પ્રજાકીય સભાસદોનું મંડળ

લોકલબોર્ડ=ગામો માટે લોકલફંડની વ્યવસ્થા કરનારૂં મંડળ

લોકલફંડ=જિલ્લામા રસ્તા સમરાવવા, તળાવ, કુવા, વગેરે બંધાવવા તથા કેળવણી આપવા માટે દરેક ખાતેદાર પાસેથી રૂપીએ દોઢ આના પ્રમાણે જે કર લેવામા આવે છે તે

ગામપંચ=ગામમા થતા ગુના વગેરેનો નિકાલ કરવા માટે ગામ આબરૂદાર ગૃહસ્થોનું જે મંડળ નીમવામા આવે છે તે (ગામપંચ જરૂરીઆતો પુરી પાડે છે અને તે બદલ દર ઘર દીઠ અમુક કર લેવાની તેમને સત્તા હોય છે બ્રિટિશ રાજ્યમા ગામપંચ નથી પણ હાલમા ગાયકવાડ સરકારે કેટલાક ગામોમા એવા મંડળો નીમ્યા છે એનો હેતુ રાજ્ય પ્રકરણ બાબતમા લોકોને ભાગ લેતા કરવા એટલોજ મતો લેવામા આવે છે)

શરીર સુખાકારી=તંદુરસ્તી

પ્રતિષ્ઠિત=આબરૂદાર

મહે=શરમ, ડર, ધાસ્તી

પાર્લામેંટ (ઇં) બ્રિટિશ રાજ્ય સભા (સાધારણ માણસોની, અમીરોની અને રાજાની સભા એ ત્રણે મળીને પાર્લામેંટ કહેવાય છે)

ખ્યાલ=(ફા) વિચાર, ચિતાર

સર્વોપરિ=શ્રેષ્ઠ (સર્વ+ઉપરિ) સર્વથી ઉપરિ

સવાલ—નાગરિક ધર્મ એટલે શુ તે દાખલો આપી સમજાવો. નાગરિક ધર્મ ન પાળવાથી શુ શુ નુકસાન થાય છે ? સ્થાનિક કર અને રાજ્યના કર આપણે શા માટે આપવા જોઇએ ? મ્યુનિસિપાલિટિ, લોકલબોર્ડ લોકલફડ, અને ગામ પચ એટલે શુ તે સમજાવો નાગરિક ધર્મ કયાના લોકો બરોબર સમજે છે ?

પાઠ ૨

પ્રાચીન=પહેલાનો (પ્રાચી=પૂર્વ દિશા+ઇન=ક્રિ વા પ્ર) પૂર્વની ક્રિયા બતાવનાર એથી ઉલટો અર્વાચીન

ખગોળવિદ્યા=આકાશના ગોળા સબધી વિદ્યા (ખ=આકાશ+ગોળ=ગોળા+વિદ્=જાણવુ+ય=યોગ્ય+આ=નારી જાતિનો પ્રત્યય)

સશોધન=શોધખોળ (સ+શોધન)

અભ્યાસ=મહાવરો (અભિ+અસ=હોવુ) વિશેષે કરીને કોઈ બાબતના જ્ઞાનનુ આપણામા હોવાપણુ)

ઋગ્વેદ=સ્તુતિનો વેદ (જે વેદમા ઘણા મત્રો આવેલા હોય છે તે એમા ૧૦૨૮ મત્રો છે) (ઋક્=મત્રો+વેદ) એ ઘણો પ્રાચીન ગ્રથ છે હિદુઓ એને ઇશ્વર રચિત માને છે)

બધ બેસતુ=લાગુ પડતુ

યજ્ઞ=દેવોની પૂજા કરી હોમ કરવામા આવે છે તે (**યજ** ધાતુ=પૂજા કરવી)

નિરીક્ષણ=બારીકીથી જોવુ તે, અવલોકન (નિર્+ઇક્ષ=જોવુ+અન=ક્રિ વા પ્ર)

મડળ=પ્રકરણ, ઋગ્વેદનો એક ભાગ

નક્ષત્ર=આકાશમા ક્રાતિવૃત્તના પટ્ટાના તારાઓના જે ૨૭ ભાગ તે; (નક્ષત્ર ૨૭ છે અશ્વિની, ભરણી કૃતિકા વગેરે)

સત્ર=કોઈ પણ પ્રાણીને કાપીને હોમવામા આવે એવો મોટો હોમ (સદ્ ધાતુ=કાપવુ)

સમાપ્ત=પૂર્ણ (સમ્+આપ્ત=બધ કરેલુ તે)

અવલોકન=બારીકીથી જોવુ તે

દક્ષિણાયન=સૂર્યનુ વિષુવવૃત્તથી દક્ષિણ દિશા તરફ જવુ તે (દક્ષિણ+ઇ=જવુ+અન=ક્રિયા પ્ર)
દેવકાર્ય=દેવના સબધનુ કામ, દેવોને પ્રસન્ન કરવાનુ કામ
અશુભ=માઠા, લાયક નહિ તે
વિષુવ=વચલો દિવસ
રાશિ=કાન્તિવૃતના પટાના જે સરખા બાર ભાગ કર્યા તેમાનો દરેક ભાગ જેમકે કુભ, મીન, મેષ વગેરે
જ્યોતિષ શાસ્ત્રી=આકાશી પદાર્થનુ જ્ઞાન ધરાવનાર માણસ (જ્યોતિષ=આકાશમા તારા, ગ્રહો વગેરે જે જ્યોતિઓ છે તે+શાસ્ત્રી=માટુ જ્ઞાન વગરવનાર માણસ)
પાટલીપુત્ર=પટણા ગગા ને શોણ નદીના સગમપર શહેર છે એ અસલ મગધ રાજ્યની રાજધાની હતુ હાલમા અફીણના વેપારને માટે પ્રખ્યાત છે
આર્યભટ્ટીય=આર્ય ભટ્ટ બનાવેલો તે
દૈનિક=દિવસની (દિન+ઇક)
વિવરણ=વિવેચન, ખુલાસો (વિ=વિશેષે કરીને+વર્ણ=વર્ણન કરવુ) વિશેષે કરીને વિસ્તારપૂર્વક સમજાવવુ તે
બૃહત્ સહિતા=મોટીમા મોટી સહિતા (બૃહત્=મોટી+સહિતા=વેદ મત્રોનુ તારણ)
ભારતવર્ષ=ભરત રાજાનો દેશ (ભારત+વર્ષ)
ભૂષણ=શણગાર, અલકાર (ભૂષ=શણગારવુ)
સહ્યાદ્રિ=સહ્ય પર્વત, પશ્ચિમઘાટ (સહ્ય=વિશેષ નામ છે+અદ્રિ પર્વત)
સમકાલીન=એક સમયમા થએલા (સમ+કાલ=વખત+ઇન)=સરખા વખતવાળા, સાથે થએલા
વૈષ્ણવ=વિષ્ણુને માનનાર
વિષ્ણુ=અણુઓમા પણ જે વ્યાપી રહેલો છે તે (વિષ્ધાતુ=વ્યાપવુ)
મહેશ્વર=મોટા ઇશ્વર (મહા+ઇશ્વર)
શિરોમણી=શ્રેષ્ઠ (શિરષ+માથુ+મણી=માથાનો મુકટ)
સિદ્ધાત શિરોમણી=સર્વથી શ્રેષ્ઠ સિદ્ધાતો જેમા કહેલા છે તે
દતકથા=મોઢાની ચાલતી વાત

(દત=દાત+કથા=વાર્તા) દાતની વાર્તા મતલબ કે મોઢાની ચાલની વાત

જન્મકુંડળી=જન્મ વખતની કુંડળી (જન્મ થયાનો વખત નોંધી રાખી ત ઉપરથી તે જન્મનારનું ભવિષ્ય કેવું નીવડશે તે તપાસવા માટે જ્યોતિષ શાસ્ત્રીઓ જે કુંડળી કાઢે છે તે)

બાળવિધવાયોગ=નાનપણમા વિધવા થવાનો વખત આવે તે (બાળ+વિ=વિના+ધવ=ધણી+આ=નારી જાતિનો પ્રત્યય+યોગ=વખત)

અમર=મરે નહિ તે (અ=નહિ+મર=મરવું)

સંસ્કૃત=જે સારી રીતે સંસ્કાર પામેલી છે તે (સમ=સારી રીતે+કૃત એમા કૃ=કરવું, કરેલું) જેનું સાહિત્ય પૂર્ણ છે તે

ભાષાંતર=બીજી ભાષામા ઉતારો કરવો તે

ભૂમિતિ=પૃથ્વીને માપવાની વિદ્યા તે (ભૂ=પૃથ્વી+મિતિ એમા મા ધાતુ=માપવું)

ગણિતાધ્યાય=ગણિતવિદ્યા સંબંધીનું જે પ્રકરણ તે (ગણિત+અધ્યાય=પ્રકરણ, ગ્રંથનો એક ભાગ)

ગોળાધ્યાય=આકાશ સંબંધીનું પ્રકરણ (ગોળ=આકાશ+અધ્યાય=પ્રકરણ)

નિરીક્ષા=બારીકીથી જોવું તે (નિર+ઇક્ષ=જોવું+આ નારી જાતિનો પ્રત્યય)

નિરૂપણ=સંપૂર્ણ વિવેચન, યથાર્થ ખુલાસો, વર્ણન, વર્ણવું તે

ખંડન કરવું=તોડી પાડવું

કરણકુતુહલ=એ નામનો ગ્રંથ (કુતૂહલ=કૌતક, વિસ્મય, અજબ)

ગણેશ દૈવજ્ઞ=નસીબનો જાણનારો (ગણેશ+દૈવ=નસીબ+જ્ઞ=જાણનાર નસીબનો જાણનાર જોશી, ગણેશ વિશેષ નામ છે)

નિપુણ=હોશિયાર, પ્રવીણ

સવાલ—હિન્દુસ્તાનમા ૯ સ. ના આરંભથી આજ સુધીમા કયા કયા મહાન ખગોળવેત્તાઓ થઈ ગયા? તેઓ કયા સનમા

અને ક્યા જન્મ્યા હતા ? તેઓએ કયા કયા પુસ્તકો બનાવ્યા તે કહો
ભાસ્કરાચાર્ય વિષે જે જાણતા હો તે કહો

પાઠ ૩ પ્રભુ પ્રાર્થના

અંતર્યામી=મનની વાતને જાણનાર (અંતર=અંદર યા ધાતુ=જવુ)
દીનશરણા=ગરીબને આશરો આપનાર, (દીન=ગરીબ+શરણા=શરણ આપનાર, આશરો આપનાર)
અનુપમ=શ્રેષ્ઠ, સર્વોત્તમ (અન=નહિ+ઉપમ એ ઉપમાનુ ટુકરૂપ છે ઉપમા=બરાબરી) જેની બરોબર કોઇ નથી તે
હિતકરણા=ભલુ કરનાર (હિત=ભલુ+કરણા કૃ ધાતુ=કરવુ ઉપરથી=કરનાર)
પ્રભા=તેજ (ભા ધાતુ=પ્રકાશવુ)
વિભવ=વૈભવ
વિમલ મુખ=નિર્મળ મુખવાળા (વિ=વિશેષ કરીને+મલ=મેલ+મુખ=વિશેષ કરીને જેના મુખપર મેલ નથી તે)
અદ્ભુતો=આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય એવી કૃતિઓ (સૂર્ય ચંદ્ર, આકાશ વગેરે)
જ્યોતિ=પ્રકાશ, તેજ
પર પરમ=સર્વથી દૂર પેલેપાર
આદિ=મૂળ પુરુષ
શુદ્ધ=શુદ્ધ, પવિત્ર
પુરુષ પુરાણ=આદિ (પુરુષ=જુનામાં જુનો+પુરાણ=જુનુ)
સર્જન=સૃષ્ટિનુ પેદા થવુ તે
પ્રલય=કંપને અંતે પૃથ્વીપર પાણી ફરી વળવુ તે, સૃષ્ટિનો નાશ
અહર્નિશ=રાત દિવસ (અહ=દિવસ+નિશા=રાત્રિ)
ગોપાળ=ગાયને પાળે એટલે તેનુ રક્ષણ કરે તે (ગો=ગાય, પાલ=પાલનાર)
શિવસદન=કલ્યાણનુ ઠામ (શિવ=કલ્યાણ+સદન=ઘર, ઠામ,)
એકાકી=એક, એકલો
જનકુલ=માણસ માત્રનો
વિભુરાયા=સર્વવ્યાપી રાજા
હીણો=વિના, વગર
દરસ=દર્શન

પાઠ ૩ પ્રભુ પ્રાર્થના

સમજુતી—હે ! મનની વાતને જાણનાર, જીવના જીવનરૂપ, ગરીબને આશરો આપનાર—શરણુ આપનાર, પિતા, માતા, બધુરૂપ, શ્રેષ્ઠ સખા, ભલુ કરનાર, મનુષ્યના તેજ, કીર્તિ, સૌદર્ય, ધન, વૈભવ એ બધા રૂપ, જગતના નિર્મળ મુખવાળા સ્વામી—પ્રભુ હુ આપને નમન કરૂ છુ વદન કરૂ છુ ટીપ—મુખ્ય વાક્ય નમુ છુ, વદુ છુ બાકીના બધા શબ્દો પ્રભુનો વધારો છે, ચદ્ર, ગ્રહ મડળ આકાશ વગેરે સર્વ આશ્ચર્ય પમાડે એવી વસ્તુઓમા મોટી જ્યોતિ—પ્રકાશ જેવુ, આખ, ચદ્ર ને સૂર્યના જેવુ તેજસ્વી તારૂ રૂપ હુ વધારે અદ્‌ભુત જોઉ છુ, હે પ્રભો ઉપર ગણાવ્યા તે સોના કરતા પણ દિશાની ગુફાઓ અર્થાત દિશાઓ, પૃથ્વી અને ઉડા આકાશને (તારા પરમ તેજવડે ભરી નાખતો) તુ સર્વથી દૂર ઉડે છે (૨) ટીપ—આખનુ તેજ પણ અદ્‌ભુત ગણાય છે, આમા કવિ ઈશ્વરની શ્રેષ્ઠતા બતાવી તેનુ સર્વવ્યાપીપણુ સિદ્ધ કરે છે અને સર્વથી ઉચો ઇશ્વરને ઊડતો કલ્પવાનુ કારણ તે અન્ય સર્વ વસ્તુઓપર નજર નાખી શકે તે છે હે ! પ્રભુ તુ આદ્ય પુરુષ છે, પવિત્ર પુરાણ વૃદ્ધિ પુરુષ પણ તુજ છે, સૃષ્ટિએ તુ ધારે છે અને તેની ઉત્પત્તિ અને લયમા પણ તુજ છે અર્થાત્ ઉત્પત્તિ અને લય કરનાર પણ તુજ છે અમારા વર્મોનુ રાતદિવસ રક્ષણ કરનાર પણ તુંજ છે, અને હે ! કલ્યાણના ઠામ—ધામ પાપી કે પવિત્ર સઘળા મનુષ્યોનુ કલ્યાણરૂપ તુજ છે (૩) સઘળી જડ વસ્તુઓ અને ચેતનનો તુ એકલોજ પિતા છે, તુ મનુષ્ય માત્રનો ગુરુ—શિક્ષા આપનાર છે, મોટો છે અને ઘણો પૂજ્ય છે હે દેવા, ત્રણે લોકોમા તારા જેવો કોઇજ નથી અને થશે પણ નહિજ હે સર્વવ્યાપી

ઇશ્વર તારાથી અધિક તે કોણ હોઇ શકે ? (૪) તુ બ્રહ્માડમા વસે છે, અમારા હૃદય કમળમા પણ તુ વાસો વસે છે, એટલે તુ આરેમા આવે છે (બ્રહ્માડમા વસે છે તેથી) પણ હમેશા પાસેજ હસે છે, (હૃદયમા છે તેથી) હુ આત્માને ઢાળીને, દેહે લળી લળીને નમુ છુ હજારો વાર નમુ 'છુ હે ! પ્રભુ વળી તમને મારા નમસ્કાર છે પહોચજો (૫) હે ! પ્રભુ આ અસત્યોમાથી (સસારિક ઉપાધિઓમાથી શ્રેષ્ઠ સત્યે જે નાશ વગરનુ છે એવા સત્યે) તુ મને લઈ જા સમાગરૂપી ઉડા અધાગામાથી (ગાઢ અધકારમાથી) તુ મને પરમ તેજ સમીપ લઈ જા હે ! નાથ આ મોટા મૃત્યુના ભડારમા જ્યા દરેક વસ્તુનુ મરણ થાય એવા આ ક્ષણભગુર જગતમાથી તુ મને અમૃત નામે લઇ જા (અમૃત પીધાથી મારૂ મૃત્યુ થાય નહિ (એ અમૃત તે ઇશ્વરમહત સ્વર્ગ) હુ તારા વગરનો છુ તો તુ મને તારા દર્શનના દાન દઇ જા મતલબ કે એક વખત તુ મને તારૂ આનદીત સ્વરૂપ બતાવ (૬) હે ! પિતા જેમ જગતને વીટી લેતો પેલો દૂર સાગર રડે છે, અને સર નદીઓના પાણી જોરભેર તેના તરફ દોડે છે, તેમ હમેશ મારા જીવનરૂપી પ્રવાહની સર્વ ઝરણીઓ, દયાના અને પુન્યના મહાસાગરરૂપી પ્રભુ તારા ભણી વહે (૭) ટીપ—ઇશ્વરને સાગર અને નદીઓના ઝરણુ તે જીવની ઝરણીઓ એ શાદૃશ્યથી ઉપમાનકાર થયો છે કાયાથી થતુ, વડીએ ઘડીએ જે વાણી બોલુ 'છુ તેથી થતુ, ઇદ્રિયોની વૃતિથી થતુ, મારા મન વિષે જે ભાવ–વિચારો હુ કરૂ છુ તેથી થતુ, સ્વભાવથી અર્થાત્ કુદરતી રીતે, કે બુદ્ધિપૂર્વક સારૂ અથવા નઠારૂ જે કાઇક કરૂ છુ, તે બધુ તારા ચરણમા ધરૂ છુ (તને નિવેદન કરૂ છુ) તો હે ! પ્રભુ દયા લાવીને મારાપર કૃપાદૃષ્ટિએ જોજે (૮) ટીપ—

આમા કવિ કાયિક, માનસિક અને ઇંદ્રિયોથી થતુ પછી તે ચાહે તો જરાસપૂર્વક થતુ હોય અથવા અજાણે થતુ હોય તે સર્વ પાપનુ ઈશ્વર આગળ નિવેદન કરે છે, અને તેમાથી તુ મને બચાવજે, મારાપર કૃપાદૃષ્ટિએ જોજે એવી પ્રાર્થના કરે છે

પાઠ ૪

દ્રવ્ય=જે જે વસ્તુ માણસને જરૂરની અથવા ઉપયોગી હોય અને જે મહેનતથી મેળવી શકાય તે

ઉત્પાદન=પેદાશ, (ઉત્પત્તિ ઉત્=બહાર+પત=પડવુ+અન)

સૃષ્ટ=બનાવેલુ (સૃજ્ ધાતુ=બનાવવુ)

મુડી=સંગ્રહ કરેલુ દ્રવ્ય, ભંડોળ, પુંજી, થાપણ

કરજ=દેવુ

દેણદાર=દેવાવાળો (દેણ=દેવુ+દાર=વાળો)

ભોયભાઠુ=જમીન (ભોય=સારી જમીન+ભાઠુ=રેતાળ જમીન)

રાચરચીલુ=સરસામાન

ઢોરઢાકર=ઢોર વગેરે

ખનીજ=ખાણમાથી પેદા થયેલુ તે (ખન્ ધાતુ=ખોદવુ, ખની=ખાણ+જ=જન્મવુ, પેદા થવુ) ખાણમાથી પેદા થનાર

ઓજાર=સાહિત્ય, હથિયાર

લુગડાલત્તા=લુગડા અને એવુ બીજુ

વાસણકુસણ=વાસણ વગેરે

પ્રત્યક્ષ=નજર આગળ (પ્રતિ=સામે+અક્ષ=આખ) આખ સામે

પરોક્ષ=નજર ન પડે તેમ, ગુપ્તપણે (પર=પાછળ+અક્ષ=આખ) આખથી પાછળ

ઉત્પન (ન) પેદાશ

ઉપભોગ (ન) ભોગવટો, વહીવટ કરવો તે

અનાયાસે=વગર મહેનતે (અન+આયાસ=મહેનત) મહેનત વગર

સભ્ય=સભ્યતાવાળો, સારા વિવેકી

લક્ષણ (ન) ચિહ્ન (લક્ષ ધાતુ તાકીને જોવુ)

સવાલ—છગનલાલે પેલા કણબીને ભિખારી શા માટે કહ્યો? અને તેમા ખોટુ શુ? દ્રવ્યવાન કોને જાણવો? ભાયભાહુ, ઘરબાર, ઢોરઢાકર એટલે શુ? પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એટલે શુ? દ્રવ્યનુ ઉત્પાદન શી રીતે થઇ શકે? સૃષ્ટિના અને કુદરતના પદાર્થોની વ્યાખ્યા આપો મનુષ્ય માત્રને નિર્વાહને માટે કયા સાધનો જરૂરના છે? દેણદાર અને લેણદાર કોને કહે છે?

પાઠ ૫

વિભાગ (સ) જુદા જુદા ભાગ (વિ=વિશેષ કરીને+ભાગ, ભાગમા ભજ્ ધાતુ=ભાગવુ)

શીકલ=ઘાટ

સ્વીડ=સ્વીડનના રહેવાશી

સમૂહ (સ) જથો, ટોળુ (સમ=સાથે+ઉહ=વાહ વાહ ધાતુ ઉપરથી સપ્રસારણ રૂપ=રહેવુ સાથે વહેવુ

આર્ય ભાષા=પોતાના દેશની ભાષા

અરબ=અરબસ્તાનના રહેવાશી

યાહુદી=એ અસલ તુર્કસ્તાનના જેડીયા પ્રાંતના રહેવાશી હતા પણ મુસલમાનોએ મારી કાઢયા પછી જુદા જુદા દેશમા વેરાઇ ગયા છે તેઓ મારવાડી વાણીઆને મળતા આવે છે મતલબ કે જબરા વેપારી છે

વર્ણ=રગ

ઘઉ વર્ણો=જેની ચામડીનો રગ ઘઉના રગ જેવો છે તે

ગોત્રી=કુળના વશના, ગોત્રના

મોગલ=માંગોલિઆના વતની

તથાપિ=તોપણ (તથા=તો+અપિ પણ)

દ્વીપ (સ) બેટ (દ્વિ=બે+અપ=પાણી સધી થતી વખતે અ પનો ઇપ થાય છે એટલે દ્વીપ શબ્દ થયો છે)

બહુધા—ઘણુ કરીને

અરણ્ય=ઘણા ઝાડોના સમુહવાળુ અથવા ઝાડ વિનાનુ જે મોટુ મેદાન તે, જગલ, રાન

પાઠ ૬.

સૃષ્ટિ (સ) દુનિયા (સૃજ ધાતુ=

બનાવવુ)
રમણિક (સ) શોભાયમાન
અપ્સરા (સ) સ્વર્ગમા ગાયન નૃત્ય કરનારી સ્ત્રીઓ (એ રૂપ, મોહીની ને ચાતુર્ય એથી સપન્ન છે, એમની સખ્યા આઠ કરોડની છે પણ તેમા રભા, ઉર્વસી તિલોત્તમા, મેનકા એ મુખ્ય છે ઋષિઓના તપ ભગ કરવા ઇંદ્ર અપ્સરાઓ મોકલતો અપ્સરા સમુદ્ર મથન કરતા દાસીસહ વર્તમાનં નીકળી હતી (અપ= પાણી+સર ધાતુ=સરી જવુ) (પાણીની પેઠે જે સરી જાય તે મતલબ કે એમની ગતિ પાણીના રેલા જેવી છે)
સ્વર્ગવાસી=સ્વર્ગમા રહેનાર, દેવ
આ શહેરનુ પહાડોને લીધે પરમેશ્વર તરફથી રક્ષણ થયેલુ હતુ =મતલબ કે શહેરની ચારે બાજુએ ડુગરો આવેલા હોવાથી એને કૃતિમ કોટની જરૂર નહોતી, એવા કુદરતી કોટથી કોઇ દુશ્મન આવી શકતો નહિ

શોભિતો (સ) શોભાયમાન (શોભ ધાતુ=શોભિતુ)
વગ=મવડ
યથાસ્થિત=જેવુ હોય તે પ્રમાણે (યથા=જે પ્રમાણે+સ્થિત એમા સ્થા ધાતુ છે
સૂર્યાસ્ત=સૂર્યનુ આથમવુ તે (સૂર્ય+અસ્ત)
મનોહર=મનનુ હરણ કરે એવી
શ્રમ=મહેનત
નાટકશાળા=નાટક કરવાનુ મકાન, નાટકને માટે શાળા
નિરકુશ (સ) દાબ વગર (નિર= નહિ+અકુશ=દાબ
રાજ્યપદ=રાજ્યનુ પદ, રાજાપણુ
કવચિતજ=જવલ્લેજ
પક્ષીઓ=પાખવાળા જાનવર સસ્કૃત પક્ષિન્ ઉપરથી પક્ષ=પાખ+ઇન=વાળા
નાદ=અવાજ, રવ
રગબેરગી=જુદી જુદી જાતના રગવાળા
વિસ્મિત થવુ=આશ્ચર્ય પામવુ વિ+સ્મિત સ્મિધાતુ=હસવુ)

બાલ્યાવસ્થા=નાનપણ [બાલ્ય=નાનપણ+અવસ્થા=સ્થિતિ]
વક્રીભવન=વાંકા થવું તે (વક્રી=વાંકા+ભવન એમાં ભૂ ધાતુ=થવું)
ખાઈઓ=ઉંડા કોતર
મેઘગર્જના=વરસાદની ગર્જના, વરસાદનું ગાજવું તે
ભયાનક=ભય ઉપજાવે તેવો
ખાતા ઘાતા હોય=ભયંકર લાગે છે
લીલું કુંજર=કુંજના જેવું લીલું, વધુ લીલું, લીલુંછમ
સજીવન=જીવન સહિત, જીવતા (સ=સાથે+જીવન)
પ્રફુલ્લિત=પ્રસન્ન, આનંદી, (પ્રફુલ્લ ધાતુ=ફૂલવું)
અગણિત=ગણાય નહિ તેટલા (અ+ગણિત)
ડુંગરા દૂરથી રળિયામણા=ડુંગર દૂરથીજ શોભાયમાન લાગે છે પણ પાસે જઈએ તો ઉપર મોટા મોટા પત્થર વગેરે આવેલા હોવાથી શોભિતા લાગતા નથી, પણ ભયંકર લાગે છે (આ વર્ણનમાં એથી વિરૂદ્ધ ગુણ દર્શાવ્યો છે)
વધારે ઝડપથી દોડયા હતા=થોડી મુદતમાં વડપણ પ્રાપ્ત થયું હતું મતલબ કે જુવાનીનો વખત જલદી પુરો થઇ ગયો
કાળચક્ર=કાળનું ચક્ર, વખતનો ફેરફાર
સર્વાંગે=આખે શરીરે (સર્વ+અંગે)
હઠીલો=હઠ કરે એવો, પોતાની જક છોડે નહિ તેવો

નાનાલાલ કવિ એ કવિશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈના પુત્ર

પાઠ ૭

જય જય (સ) જીત કે ફતેહનો પોકાર
ગરવી=મોટું વિશાળ (સં ગુરુ ઉપરથી)
અરુણું=અરૂણ, સૂર્યોદય પહેલાનું રાતા રંગનું ઝળઝળું
નેજા=ધજા, વાવટા
ઝળળળ=ઝળાઝળા, ચળકાટ
કસુંબી=કસુંબાના રંગનું, રાતું, લાલ
અંકિત (સં) નિશાનીવાળો (અંક=ચિહ્ન કરવું)

સતાન (સ) પ્રજા, છૈયાછોકરા
પ્રેમભક્તિ (સ) સ્નેહ સાથેની સેવા
કરત= કરે છે
રક્ષા (સ) સભાળ, રક્ષણ, (રક્ષ ધાતુ=રક્ષણ કરવુ+આ=નારી જાતિનો પ્રત્યય)
દ્વારકેશ=(સ) દ્વારકાનો નાથ રણછોડજી (દ્વારકા+ઈશ=ધણી)
ખરેખરૂ=ખુલ્લુ
સુભટ (સ) જોદ્ધા લડવયા
જુદ્ધ રમણ=લડાઈમા ઝુઝવુ તે
રત્નાગર=મહાસાગર (સ રત્નાકર)
વીર (મ) ભગવાન
પૂર્વજ (સ)પહેલા જન્મેલા વડવાઓ, ઘરડા વરડા (પૂર્વ=પહેલા +જ=જન્મેલા)
જયકર=સ્નેહ ભરેલી
શોધે=શોભે
રગ=શોભા, તેજ, બહાર
સત્વર (મ) તરત, જલદી એકદમ
શકુન=શુકન, કામની શરૂઆતમા જે સારા ચિન્હો થાય છે તે જેમ કે, ગાય, પનીઆરી, વિદ્યાથી વગેરે સામે મળે તે
મધ્યાન્હ (સ) બપોર (મધ્ય+આહન્=દિવસ)
વૂમે=મહાલે
નર્મદા=નમદાશકર કવિ, સુખ આપનાર [નમ=સુખ+દા=આપનાર]
સાથ=ટોળુ
શૂદ્ર=સેવા કરનારી જાત
વદ્યા=બોલ્યા (વદ ધાતુ=બોલવુ)
આર્યધર્મ=શ્રેષ્ટ ધર્મ, સદાચાર

પાઠ ૭ ગરવી ગુજરાત

સમજુતી—હે ! ગુજરાતની વિશાળ ભૂમિ તારી ફતેહ થાઓ, તારી ફતેહ થાઓ, હવે અરૂણથી ઝળઝળી રહેલુ પરોઢીઉ શોભે છે સૂર્યોદય થવાનો [ચઢતી થવાનો] વખત આવ્યો છે તેથી તારા પર સ્નેહ અને શૂરાતનના ઉચા ગુણની નિશાનીવાળી ધજા ઝળાઝળા કરતી શોભશે, માટે તુ તારી પોતાની તમામ પ્રજાને સ્નેહ ભાવથી [એક બીજાની ને તારી] સેવા કરવાની રીત શીખવ તારી જાત–

જમીન સારી ઉચા પ્રકારની—ફળદ્રુપ છે માટે હે ! ગુજરાતની વિશાળ ભૂમિ તારો જય થાઓ, તારી ફતેહ થાઓ [૧] તારી [ગુજરાતની] ઉત્તર દિશામા અ મા માતા, પૂર્વમા મહાકાળી માત, દક્ષિણમા કુતેશ્વર મહાદેવ તેમજ પશ્ચિમ દિશામા રહેલા દેવો, સોમનાથ મહાદેવ ને શ્રી રણછોડજી તારૂ રક્ષણ કરે છે, તેઓ ખરેખર તારી મદદમા છે માટે હે૦ [૨] તાપી અને નર્મદા નદી જેવી પવિત્ર નદીઓ તને જુએ છે, મતલબ કે તારામા છે તેમજ વળી મહી અને બીજી નદીઓ પણ છે, વળી [એક બાજુએ] તારા જોદ્ધાઓના જુસ્સ રમણને રત્નથી ભરેલો સાગર [અરબી સમુદ્ર] જોઇ રહ્યો છે મતલબ કે તારી પશ્ચિમ બાજુએ કુદરતી આડ રૂપે અરબી સમુદ્ર આવી રહ્યો છે તારા પવ તા ઉપરથી બળવાન વડવાઓ [તેની પ્રજાને], ફતેહનો આશીર્વાદ દે છે તારી પ્રજાની તમામ જાતો સપથી શોભે છે માટે હે૦ [૩] તે [ચઢતીના વખતનો] અણહિલપુર પાટણનો અને સિદ્ધરાજ જયસિંહનો બહાર [શોભા] જે હતો તે શોભાથી પણ વધારે સારી શોભા હે ! મા ગુજરાત તારી જલદી થશે, કેમકે સારા શુકન દેખાય છે, કારણ કે રાત પુરી થઇ ગઇ છે [પડતીનો વખત ગયો છે] તેથી બપોરનો વખત ઝળકી નીકળશે [પુરપુરી ચડતી થવાનો વખત આવશે] હવે તારી પ્રજાના માણસો નર્મદાશંકર કવિના વિચારની સાથે મહાલે છે [મળતા થયા છે] અથવા તો તારી પ્રજાનુ સુખ કરનારૂ ટોળુ [ચઢતીના વિચારમા] મડયુ છે માટે હે૦ [૪]

ગુજરાત કોણી કોની છે, શુ ? બ્રાહ્મણ, વાણીઆ, શ્રાવક, ભાટીઆ, ક્ષત્રિય, રજપુત, કણબી અને કોળી કે બીજી હલકી જાતોની કહેશો ? અરે ના, ના, તેની નથી. ત્યારે ગુજરાત કોની

કહેવી ? તો કે જેના વડવાઓ અને જેઓ વળી આજે પણ (હયાત છે તેઓ) પોતાના જન્મથી કોઇ પણ જાતની (કોઇ પણ જાતની લખવાનુ કારણ કે ગુજરાતના દરેક વિભાગની ગુજરાતી ભાષા જરા જરા ભેદવાળી છે તે માટે) ગુજરાતી ભાષા બોલ્યા, અને વળી પોતાના શ્રેષ્ઠ ધર્મને વળગી રહ્યા (ધર્મ ભ્રષ્ટ થયા નથી) તેનીજ ગુજરાત છે પછી તે ગમે તે જાત હોય, તોપણ તેનીજ ગુજરાત છે વળી બીજા પરદેશીઓ કે જેઓને એ ભૂમિએ પાળીપોષીને મોગ કર્યા, તેઓ પારકા ધર્મના છે, પણ ગુજરાત માતાનુ ભલુ ચાહનારા છે, માટે તેઓ એ માતાના પ્રજાના ભાઈ કહેવાય, તેથી તેનીજ ગુજરાત છે પછી તેઓ ગમે તે જાતના હોય તોપણ તેનીજ ગુજરાત છે

પાઠ ૮

ભકતકવિ=જે કવિએ પોતાની કવિતામા ભકિત રસને પ્રાધાન્ય આપ્યુ હોય તે (ભકત+કવિ)
ખ્યાતિ=માન, આબરૂ, કીર્તિ (ખ્યા ધાતુ=વખાણ થવુ)
મશહુર=જાણીતુ
ભાયાત=ભાઇના સગપણમા હોય તેવુ
કૃષ્ણભકિત=કૃષ્ણની ભકિત
લીન=એકતાર, મશગુલ
દુનિયાદારી=ગૃહસ્થ સાર
અભાવ=અણમો, ધિક્કાર (અ+ભાવ)
લોકનિંદા=દુનિયાની નિંદા (લોક+નિંદા)
સૂર્યવંશ=સૂર્યના વંશજ જેવંશની સૂર્યથી ઉત્પત્તિ થએલી છે તે વંશ (સૂર્ય+વંશ)
શિવભક્ત=મહાદેવને ભજનાર, મહાદેવને માનનાર (શિવ+ભકત)
વિરકત=જેણે સંસાર ઉપરથી પ્રીતિ ઉઠાડી દીધી હોય તે, ત્યાગી
પતિપત્ની=ધણીધણિઆણી (પતિ+પત્ની)
કુળદેવી=કુળની અધિષ્ઠાત્રી દેવી

(કુળ+દેવી)

વધામણુ=મૃશ્રુ ખબર, (લગ્ન અ થવા એવા શુભ પ્રસગ કુળદેવીની સહાયતાથીજ નિર્વિઘ્ને પાર પડે છે એવુ હિદુ લોકો માને છે એવુ કાય પૂર્ણ થઇ રહ્યા પછી માતાને તે વધાઇ આપવા માટે સ્ત્રીઓ વરકન્યા સાથે દર્શન કરવા જાય છે)

પાર્વતી=પર્વતની દીકરી તે પાર્વતી હિમાલય પર્વતની દીકરી માટે

માથુ નમાવવાની નામ કહી=મીરા કૃષ્ણ ભક્ત હતી એટલે વૈષ્ણવ હતી તેથી તેણે પાર્વતીને મતલબ કે અન્ય દેવને માથુ નમાવવાની ના પાડી આ ઉપરથી તેની એકજ કૃષ્ણ પરમાત્મા પ્રત્યે કેવી દઢ ભકિત હતી તે માલમ પડે છે,

જજાળ=સસારી ખટપટ

મુક્ત=છુટી

નિર્ગમન કરીશ=ગુજારીશ (નિર્+ ગમ્ ધાતુ=જવુ+અન)

મના=ના

સતો=જેમના હૃદય ભકિત રસથી ભીના થએલા હોય એવામનુષ્યો

મહિઅર=માતાનુ ઘર, પિએર (સસ્કૃત માતૃગૃહ)

એમ=હિણપત, બટ્ટો

ગોવિદ=શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા

કૃષ્ણ કીર્તન=કૃષ્ણનુ ભજન (કી ર્તનમા કીત ધાતુ=ભજન કરવુ)

વૃત્તાત=બનેલો બનાવ (વૃત ધાતુ=હોવુ)

દોષ=પાપ

સુષુમણા=મધ્ય નાડી

જગજીવન=જગતનુ જે જીવન છે તે શ્રીકૃષ્ણ

કોશ=ગાઉ

નાવથીઓ=ઘણી

ચુએ=ટપકે

દુજો=બીજો

લાડણી=લાડીલી સ્ત્રી

સમજુતી—તમે [ખેપીઆ] "આ કાગળ મીરા રાણીના હાથમા આપજો એમ કહી રાણાજી કાગળ મોકલે છે તેમા લખે છે કે

હે! મીરા, તમે સાધુ વૈરાગીની સોબત છોડી દો, અને અમારી સાથે રહો આના જવાબમા મીરા કાગળ લખી મોકલે છે કે (આ લો) એને તમે રાણાના હાથમા આપજો કાગળમા પોતે લખે છે કે હે! રાણાજી તમે રાજગાદી છોડી દઇને સાધુઓની સાથે રહો, (કારણ કે એમાજ તમારૂ કલ્યાણ રહેલુ છે રાજપાટ કાઇ કામ આવવાના નથી) આ હકીકત બન્યા પછી રાણાએ (ગુસ્સે થઇને) વિષનો પ્યાલો (નોકર સાથે) મોકલ્યા અને કહ્યુ કે તમે મીરાના હાથમા એ આપજો હાથમા આપવાનુ કારણ એ કે રાણાએ આ તમારે માટે મોકલ્યા છે (લો પીઓ) એ પ્યાનો મીરા, જેને જગતનો સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા સહાય છે તે, અમૃત જાણી પી ગયા મતલબ કે એ ઝેરના પ્યાલાથી એમને ઝેર ચઢયુજ નહિ, અમૃત જાણી કહેવાનુ તાત્પર્ય એવુ કે ઝેર એ અમૃત છે, એવી તેમણે (મીરાએ) ભાવના કીધી અને પછી ઝેર પીધુ, એથી ઝેરના ગુણ નાશ પામી અમૃતના ગુણ ઝેરમા આવ્યા આ ઉપરથી દૃઢ ભાવનાનુ કેટલુ પ્રાબલ્ય છે તે સમજાય છે આ પ્રમાણે ઝેરનો પ્યાલો રાણે મોકલ્યો એટલે મીરાને બહુજ માઠુ લાગ્યુ, અને તેથી તેણે સાઢવાળાને હુકમ આપ્યો, કે હે સાઢવાળા તુ તારી સાઢ શણગારજે, કારણ કે આપણે સો કોશ જવુ છે કારણ કે હવે રાણા જેણે મને મારી નાખવાની ઇચ્છાથી ઝેરનો પ્યાલો મોકલ્યા, તેના રાજ્યમા મારે પાણી પીવુ એ પણ પાપ છે અર્થાત્ મીરાએ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે મારે હવે રાણાના રાજ્યનુ પાણી પણ પીવુ નહિ આ હુકમથી સાઢવાળાએ સાઢ શણગારી તેના પર મીરાએ બેસીને મેવાડદેશ (રાણાનો દેશ) ડાબો મેલ્યો, (ડાબા હાથ તરફ મૂકયો, અથવા ત્યાગ કર્યો,) અને તે પશ્ચિમ દિશામા (દ્વારકામા) ગઇ એ પ્રમાણે જેનુ સસારી બાબતમા

(વિષયમા) કાંઈ પણ મન નથી તે મીરા બધુ (રાજપાટ, પતિ વગેરે) છોડીને દેશમાથી નીકળ્યા, હવે મીરાએ નવુ સગપણ બાધ્યુ, તેનુ વર્ણન કરે છે કે જગતમા અમારી મનુ સુષુમણા છે (સુષુમણા એટલે જે નાડીમા બેઉ નસકોરામાથી શ્વાસ સરખો આવે તે વખતે નાડી જેવી ચાલે છે તે, આ સ્થિતિ લખવાનુ કારણ એ કે એ પ્રમાણે સુષુમણા નાડી જ્યારે મનુંય એકતાન થાય ત્યારેજ ચાલે છે, માટે એથી મીરા એકતાન થઈ હતી એવુ સિદ્ધ થાય છે) પ્રેમ અમારો સસરો છે, સતોષ જેઠ છે, મારો દોષ રહિત નાવલીઓ–પ્રાણનાથ–જગજીવન શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે હવે મીરા કહે છે કે જો હુ ચુદડી ઓઢુ તો તેનો રગ કાચો હોવાથી ટપકે અને એથી રગ બદલાઇને બેરગી થાય અર્થાત્ જો હુ હવે રાણા ઉપર પ્રીતિ રાખુ તો તે પ્રીતિ તેના તરફ પણ ઢળે, એથી ઉપરના ચુદડીની પેઠે હુ બેરગી (બેરગવાળી) થાઉ એક શ્રીકૃષ્ણ તરફની પ્રીતિ અને બીજી રાણા તરફની પ્રીતિ મારે થાય આ ઉપરથી સમજાય છે કે મીરાએ વેરાગણના વેશનો ત્યાગ લીધેલો અને ચુદડી પડતી મૂકેલી કારણ કે જો ચુદડી ઓઢે તો તે રાણાની સ્ત્રી તરીકે ઓળખાય, અને એથી તે (મીરા) બેરગી ઉપર કહ્યુ તેમ થાય આવી તેમ ન થાય માટે તે કહે છે કે હુ માળો કામજોજ ઓઢુ કે જેથી બીજો કોઇ જાતનો મને ડાઘજ ન લાગે મમાર્થ એવો છે કે વેરાગણ થાઉ તો મને રાણાની સ્ત્રી તરીકે ઓળખતા બધ પડે છેવટે કહે છે કે હરિની લાડણી–માનીતી સ્ત્રી મીરા સત સાધુની પાસેજ રહે છે, કારણ કે તેને સાધુઓ સાથે ઘણો સ્નેહ (પ્રીતિ) છે, અને પેલા કપટીથી (રાણાથી) તેનુ દીલ (મન) દૂર છે, અથાત્ તેના ઉપર તેને બીલકુલ પ્યાર નથી

માર્મિક–છુપા અર્થ વાળો.

મીનાબાઇ જીવા ગોસાઇ જે વૃંદાવનમા રહી સ્ત્રીનુ મુખ જોતા નહોતા તેમને કહે છે, કે આજ સુધી હુ એમ જાણતી હતી કે વ્રજમા એક કૃષ્ણજ પુરુષ છે અથાત્ બીજી સ્ત્રીઓ છે આમ કહેવાનુ કારણ એવુ છે કે મૂળ પુરુષ અને પ્રકૃતિથી આ સ્વરૂપ (દેહ) રચાયલો છે, કૃષ્ણની ગોપીઓએ-પ્રકૃતિએ પુરુષરૂપે ભક્તિ કરેલી છે આથી મીરા કહે છે કે વ્રજમા સવ પુરુષની વહાલી પ્રકૃતિઓજ (સ્ત્રી પુરુષ સર્વે) છે અને તે નારી જાત એટલે પુરુષ એકલા શ્રીકૃષ્ણ છે, અને બાકીના પુરુષ અને સ્ત્રીઓ સવ તેની પ્રકૃતિરૂપે છે પછી કહે છે કે તમે વૃંદાવનમા રહીને હજુ સુધી પુરુષરૂપે રહ્યા છો, એ તમારા વિવેકને ધન્ય છે! એવુ કહેવા માગે છે કે વૃંદાવનના સર્વ શ્રીકૃષ્ણ ભકતો છે અને તે સવ તેની પ્રકૃતિઓ છે, એટલે તે સર્વ કૃષ્ણરૂપ થઈ ગયા છે મતલબ કે સ્ત્રીરૂપ વગર કૃષ્ણ સાથે એકલીન થઇ શકાયજ નહિ તમે વૃંદાવન જેવા પવિત્ર સ્થળમા રહી પુરુષ રહ્યા, અર્થાત્ કૃષ્ણ સાથે એકતાન ન થઇ શકયા એ તમારા વિવેકને ધન્ય છે! પુરુષરૂપે કદીપણ કૃષ્ણ સાથે એકતાન થઇ શકાયજ નહિ, માટે ઉપરનુ માર્મિક વચન થયુ છે કહેવાનુ એવુ કે તમે પુરુષ હો તો કૃષ્ણરૂપ થયા નથી, એટલે આ તમે તમામ રાખો છો તે જુદો છે, અને જો કૃષ્ણ સાથે એકતાન થયા હો તો તમે પણ સ્ત્રીરૂપ છો કારણ (પ્રકૃતિ) વગર તેની સાથે કોઇ એકતાન થઈ શકતુજ નથી, તો તમને સ્ત્રીનુ મુખ જોવાનો કોઇ જાતનો વાંધો નથી, કારણ તમે પણ સ્ત્રીજ છે

તાત્પર્ય=ભાવાથ
સ્વામી=ધણી
યાત્રા (સ) જાત્રા (યા ધાતુ=જવુ)

તે દરમિઆન=તે અરસામા, તે વખતમા
ભક્તિભાવ=ભક્તિ કરી એક તાર

થવુ તે (ભક્તિ+ભાવ=હેતુ)
પ્રેમરસ=કૃષ્ણ સાથે પ્રેમરૂપી રસમા મસ્ત થઇ ભક્તિ કરવી તે, મતલબ કે કૃષ્ણની સ્ત્રી તરીકે ભક્તિ કરવી તે
રાધાકૃષ્ણ= રાધા કૃષ્ણ
(રાધા=આખુાન નામના ગોવાળની પુત્રી એ ભકિતનો અવતાર હતા+કૃષ્ણ)
સમતોલ=બરાબર, સાટે
તૂક=કડી, છેલ્લુ ચરણ

હે ! પ્રાણી તુ રાધાકૃષ્ણ સિવાય બીજુ કાઇપણ બોલ નહિ બોલ નહિ, બોલ નહિ સાકર અને શેરડીનો મીઠો સ્વાદ છોડી દઇને તુ કડવા લીમડાનો રસ (પીવા માટે) ઘોળ નહિ (અર્થાત્ હરિ ભકિતરૂપી સાકર ને શેરડી જેવો મિષ્ટ રસ છોડી સસાર રૂપી (માયારૂપી) કડવા લીમડાનો રસ પીવા માટે ન ઘોળ (મતલબ કે ભક્તિ છોડી માયામા ન લપટા) રાધાકૃષ્ણ સિવાય બીજુ કાઇ પણ બોલ નહિ ચદ્ર અને સૂર્ય જેવાનુ તેજ છોડી દઇને તુ આગીઆ સાથે પ્રીત જોડીશ નહિ (ચદ્ર સૂર્યના તેજને હરિરસ સાથે અને સસારને આગીઆ સાથે સરખાવે છે, ચદ્ર સૂર્યના તેજ આગળ આગીયાનુ તેજ જેમ ક્ષુદ્ર છે, તેમ હરિરસ આગળ સસાર ક્ષુદ્ર છે મતલબ કે અસ્થિર છે) રાધાકૃષ્ણ૰ હે ! પ્રાણી જીવ, તુ તારા આ મનુષ્ય દેહરૂપી મણિને હીરા માણેકરૂપી હરિ ભકિતને મૂકી દઇને કથિરરૂપી સસાર સાથે તોલ નહિ અર્થાત્ દેહ છે તે મણિ જેવો છે તેની સાથે હીરા માણેક વગેરે ઝવેરજ તોળાય (બદલો થાય) કાઇ કથિર સાથે તોળાયજ નહિ મતલબ કે બદલો થાયજ નહિ, (કારણ કે લાયકને લાયક વસ્તુ સાથેજ સરખાવવી મીરા કહે છે કે ગિરિધર (ગિરિ=પર્વત+ધર=ધારણ કરનાર) પ્રભુએ તને શરીર સમતોલમા આપ્યુ છે (અર્થાત્ દેહને ભકિતની સાટોસાટ આપ્યો છે અર્થાત્

દેહની સાટે તેઓને તે ભક્તિ આપવાની કહી ત્યારે તને મનુષ્ય દેહ આપ્યો છે માટે રાધાકૃષ્ણ સિવાય બીજુ કાઇ પણ બોલ નહિ

પાઠ ૯

અધિકાર=સત્તા, હુકમ

અમલ=હુકમ

દોર=તોર

સફળ=ફળવાળો, લાયક

ઇચ્છિત=ઇચ્છા

છોરુ કછોરુ થાય પણ માબાપ કમાબાપ થતા નથી=છોકરા માબાપની અવગણના કરે, સામુ બોલે, દુ:ખ પણ દે, પણ માબાપ કદાપિ કમાબાપ થતા નથી એટલે છોકરા ઉપરથી પોતાનો પ્રેમ ઓછો કરતા નથી છોકરાઓના ગુનાહને તેઓ દરગુજર કરે છે, તેમના વર્તન સામુ જોતાજ નથી પણ ઉલટુ તમના તરફથી આવતુ દુ:ખ ખમી લઇ તેમને સુખ થાય તેમ કરે છે અર્થાત્ તેમનુ ભલુ થાય એમ ઇચ્છે છે

નિપુણ=વિદ્યામા નિપુણ (નિદ્ ધાતુ જાણવુ)

ઉદ્ધતાઇ=અસભ્યતા, તોછડાઇ (ઉદ્ધતમા ઉદ્ ઉપસર્ગ+હનધાતુ=મારી નાખવુ, હનનો ભૂતકૃદંત હત એ ઉપરથી ઉદ્+હતની સંધી=ઉદ્ધત)

નિષ્પક્ષપાતપણે=ન્યાયની રીતે, પક્ષપાતવગર

કુસંપ=કજીઓ

સમાધાની=સલાહ શાંતિ

રાજ્યાધિકારીઓ=રાજ્ય ચલાવનાર અમલદારો (રાજ્ય+અધિકારીઓ)

રાજ્ય ધર્મ=રાજ્ય પ્રત્યેની ફરજ

ગેરઉપયોગ=ખરાબ ઉપયોગ (ગેર +ઉપયોગ)

વર્તમાનપત્રદ્વારા=ચાલુ ખબર આપનારા પત્ર મારફતે (વર્તમાન=વર્ત ધાતુ=હોવુ નો વર્તમાન કૃદંત+પત્ર+દ્વારા=મારફતે)

કાયદાની તલવાર ઝઝુમે છે=કાયદારૂપી તલવાર તેમને માથે હાલ હાલ કરે છે [illegible] તલવાર પડવાથી તરત મરણ થાય

તેમ એવા અમલદારો કાયદાથી વિરૂદ્ધ ચાલે તો તુરત કાયદારૂપી તરવારથી તેમનો નાશ થાય, એટલે સત્તા જાય
ચક્ર=પૈડુ
ઇતિહાસ (સ) બનેલા બનાવ તેના ખરા રૂપમા વર્ણવવા તે (ઇતિ=એ પ્રમાણે+હ=નિશ્ચય, ખરેખર+અસ=હોવુ+અ=ક્રિ બ પ્ર)
ઇતિહાસ (સ) જેમા જુની વાર્તા હોય તે (ઇતિહ=જુની વાર્તા+અસ્=હોવુ+અ=ક્રિ બ પ્ર.)
ટપ્પો=ટોણો
ચીથરે હાલ=ગરીબ જેની ચીથરા પહેરવાની હાલત હોય તે
દૃષ્ટાન્ત=દાખલો

પા ૧૦

વિનિમય=એક જણસ આપી બીજી લેવી તે, અદલો બદલો
અ કાય=નક્કી કરાય (અ ક ધાતુ= ચિહ્ન કરવુ)
કણીઓ=દાણા વેચનાર (કણ=દાણા)
મૂલ્યવાન=કીમતી (મૂલ્ય+વાન)
નાણુ=એક જણસ વડે બીજી બધી ચીજોનો બદલી કરી શકાય તે જણસ

સવાલ—નાણાને બદલે પહેલ વહેલો શેનો ઉપયોગ કરતા આવ્યો ? તેમા શા શી અડચણો પડવાથી કોડી સીપનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા ? કોડી સીપનો ઉપયોગ કયા કામમા ઘણો ખપ લાગતો નહિ ? હાલ કોડીની લેવડ લેવડ કયા ચાલે છે ? લોઢાના સિક્કા ન બનાવતા રૂપા અને સોનાના બનાવવાના ખાસ કારણો સમજાવો

પાઠ ૧૧

ગિરિ=પર્વત
તળાટી=તળેટી
દામોદર=વિશેષ નામ છે, કૃષ્ણ (દામ ઉદરે યસ્યય જેને ઉદરે દોરડુ છે તે દામોદર, કૃષ્ણ)
નામીએ=મુક્ત થઇએ, કાઢી નાખીએ
પક્ષાપક્ષી=વિરોધ, તડ
સમદૃષ્ટિ=સરખી નજર
ગોમૂત્ર=ગાયનુ મૂત્ર (ગૌ=ગાય+મૂત્ર)

વાક્ય દાન=વચન, કૌલ આપવો તે (વાક્ય=બોલનો સમૂહ+દાન =આપવુ)
નિશા=રાત્રી
ભોર=પ્રભાત
ઢંગ=લક્ષણ
મૌન=બોલવુ નહિ ત
અધરૂધરા=નહિ આમ ને નહિ આમ એવા, અધકચરા
ભ્રષ્ટ=બગડેલા, વટળેલા
બંધાણુ=બંધાયુ, લાગ્યુ
ગાતું=સ્ત્રી કુટુંબાદિવાળુ
ભાતુ=ધરાએનુ
નેહ=પ્રીતિ
ઉંડો=ગાઢો
હળવા=હલકા
તોલે=બરાબરીમા
ના'વે=આવે નહિ
ખરખરો=લાગણી
ફોક=મિથ્યા
ચિંતવ્યો=ધારેલો
અર્થ=હેતુ, વિચાર
ઉગરે=રહે, બચે
ઉદ્વેગ=અફસોસ, દીલગીરી
શકટ=ગાડુ
શ્વાન=કુતરા
છાય=છાયડો
લતા=વેલ
યથા=જેમ
વ્યર્થ=ફોકટ, નકામો
શોચે=દીલગીરી કરે
જુગલ=બે, જોડ

પાઠ ૧૧ નરસિંહ મહેતાને ઢેડ વૈષ્ણવનુ આમંત્રણ

સમજુતી—પર્વતની તળેટીએ દામોદર નામનો એક કુંડ હતો, ત્યા નરસિંહ મહેતા રોજ નાહવા જતા હતા ઢેડ જાતમા હરિની દૃઢ ભકિત હતી તેઓ એક દિવસ મહેતાને પ્રેમ પૂર્વક પગે લાગ્યા, પર્વતની તળેટીએ૦ હાથ જોડીને સ્તુતિ કીધી અને બહુ બહુ પ્રકારે વીનવ્યા કે હે મોટા પુરુષ અમારી એટલી વિનતી છે કે તમે અમારે આગણે કિરતન (ભજન) કરો પર્વતની તળેટીએ૦ (ભજન કરો) જેથી અમે પ્રેમરૂપી પદાર્થ (ઇશ્વર રૂપી વસ્તુ) પામીએ અને

જન્મ મરણની ખટપટમાથી મુકત થઈએ (ઇશ્વર પ્રેમ સ્વરૂપ છે માટે પ્રેમ પદાર્થ) હાથ જોડી કહેતામા મહેતાને દયા આવી કારણ કે મહેતાજી ઘણા દયાળુ વૈષ્ણવ હતા પવતની તળેટીએ૦ જ્યા પક્ષાપક્ષી (તડ) હોય છે અર્થાત જ્યા સપ હોતો નથી, ત્યા પરમેશ્વર પણ હોતો નથી, માટે પરજે ઠેકાણે સરખા દૃષ્ટિ રાખનારને તો સઘળા સરખાજ છે, એવો વિચાર કરી, જાઓ, ગાયના છાણ મંત્રથી તુળશી વૃક્ષની આજુબાજુ લીંપજો અમે આવીશુ, એવુ વૈષ્ણવે (મહેતાએ) વચન આપ્યુ, પરતની તળેટીએ૦ પછી મહેતા રાત્રે ભજન કરવા લાગ્યા, ઢેડા પ્રસાદ લાગ્યા તે વિષ્ણુને ધરાવ્યો અને ઉત્સવ કર્યો, સવાર થતા લગી ભજન કર્યુ તેથી સઘળા વૈષ્ણવ (ઢેડાઓ) સતોષ પામ્યા પવતની તળેટીએ૦ પછી હરિના ગુણ ગાતા તાળ, શખ અને મૃદગ વગાડતા વૈષ્ણવ (સાધુ) સાથે મહેતા ઘેર આવ્યા નાગરી નાત આ જોઇ હસી હસીને તાળી લ છે અને કહે છે કે આ બ્રાહ્મણના શા ઢગ! પવતની તળેટીએ૦ મહેતાએ આ સાભળ્યુ પણ ચૂપ રહીને તેઓ ચાલ્યા ગયા કારણ તેમણે વિચાર કર્યો કે એ અંધસ્વજનોને શુ ઉત્તર આપવો? લોકો જાગ્યા અને સ્ત્રીપુરુષ મહેતા ઢેડને ત્યા ભજન કરવા ગયા હતા એવુ જાણી મહેતાને પૂછે છે કે તમે એવા કેવા કે ઢેડને ઘેર ભજન કરવા ગયા? પવતની તળેટીએ૦ તમે નીતિ જાણો નહિ જાત જાણો નહિ અને કાઈ વિવેક વિચાર પણ સમજતા નથી ત્યારે નરસિહ મહેતો હાથ જોડીને કહે છે કે મને તો ફકત વૈષ્ણવનોજ આધાર છે પર્વતની તળેટીએ૦

ગામ લોકોને મહેતાએ આપેલો જવાબ

સમજુતી—અમે તો એવા, એવા, વળી તમે કહો છો તેવ

(ભ્રષ્ટ) છીએ જો તમે અમને ભક્તિ કરતા છતા પણ ભ્રષ્ટ કહેશો તો અમે દામોદર (કૃષ્ણ પરમાત્મા)ની સેવા કરીશુ અર્થાત અમારે તમારી કાઈજ જરૂર નથી (ટેક) જેનુ મન જેની સાથે બધાય તે પ્રમાણે તે વર્તે (પછી દાખલો આપે છે કે) મારૂ ઘર પ્રથમ રાતુ સ્ત્રી કુટુબાદિથી ભરપુર હતુ, તે હવે હરિકૃપા રસથી માતુ થયુ છે, અર્થાત હવે સસારિક વિષયોથી મુકત [હરિરસમા નહાતુ] થયુ છે, અને તેનાજ ગુણ ઘેરેઘેર ગાતુ ફરે છે [ટેક] બધા સાથમા [સઘળા માણસોમા] હુ એકલોજ જુડો છુ ભુડાથી પણ ભુડો છુ, તમારા મનમા આવે તેમ કહેજો [પણ મારે તેની પરવા નથી] કારણ કે મને ઉંડો નેહ લાગ્યો છે [મારે શ્રી પ્રભુ સાથે ઉડી [ગાઢ] પ્રીતડી બધાઈ છે] [ટેક] કર્મ અને ધર્મની વાત અર્થાત પુણ્ય કર્મ કરવા અને દાન કરવુ ઈત્યાદિ જેટલી વાતો છે તે મને ગમતી નથી, જેનાથી સઘળા પદાર્થ મળે એવા મારા પ્રભુની તોલે તે [કર્મ ધર્મની વાત] કદી આવે નહિ [ટેક] ટીપ—નરસિહ મહેતા કર્મ ધર્મને માનતા નહોતા તે તો માનતા હતા કે ઈશ્વરનુ ભજન કરવાથીજ તે મળે છે, અને મળ્યા એટલે સર્વ સત્રણી વસ્તુઓ તેમા સમાયલી હોવાથી સઘળુજ મળે છે, માટે ઈશ્વરનુ ભજન કરવુ, અને કર્મ ધર્મની વાત છોડી દેવી હુ નરસિહ મહેતો હલકા કર્મ કરતાર છુ મને તો વૈષ્ણવ [હરિ ભકતજ] વહાલા છે હરિભજન [હરિભકત] થી જે લોકો જુદાઈ ગણશે, તેમના ફેરા ફોકટ ઠાલા છે, અર્થાત તેમનો જન્મ દુનિયામા નિરર્થક છે, કારણ કે જેને માટે જન્મ આપવામા આવ્યો છે, તે હેતુ નષ્ટ થાય છે [ટેક] ટીપ—હરિજનથી જુદાઈ ગણવી

નહિ, એટલે ગમે તે જાતનો હોય ફક્ત હરિજન જોઇએ તો પછી તે અને આપણે સઘળા સરખા છીએ

ઈશ્વર ઇચ્છા ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી

સમજુતી—જગતના ગુરુદેવ—પરમેશ્વરને જે ગમે અર્થાત તેની ઇચ્છાથી જે થાય તેની દીલગીરી કરવી ફોગટ છે આપણા ધારેલા વિચારથી [કાર્ય] કાંઈ પણ થતુ નથી [ઇશ્વરનુ ધારેલુ જ થાય છે] ઉલટો આપણે માટે શોક કરવો જ રહે છે [ટેક] ગાડાની નીચે ચાલતુ કુતરૂ જેમ હુજ ગાડુ ખેંચુ છુ એમ માને તેમ સઘળુ "આ હુજ કરૂ છુ" એવુ મનુષ્યો માને છે, તે અજાનતા [મુર્ખાઈ] છે એવીજ રીતે સૃષ્ટિનુ મંડાણુ [શરૂઆત] પણ છે અર્થાત ઇશ્વરની મરજીથી આ સઘળી દુનિયા ઉત્પન્ન થએલી છે તે વાત કોઇક જોગી અથવા મહા તપસ્વી જાણે છે [સઘળા લોકો તો "હુજ કરૂ છુ એવા ભ્રમમાજ કુટાય છે] [ટેક] જો મનુષ્યથી થતુ [બનતુ] હોય તો કોઇજ દુખી રહે નહિ, શત્રુઓને મારી [સઘળા સરખાજ દેખાય] બીજાનો છાયડો પડવાથી ઘર પર ઘર બાંધે અર્થાત્ કોઇના ઘરનો છાયડો બીજાના ઘર પર પડે, તો તે તુરત પોતાનુ ઘર પેલાથી ઉંચુ કરાવે એટલે પર ઘરનુ શીઝુ પણ ખમે નહિ [ટેક] ઋતુઓ એની મેળેજ જેમ વેલ, પાદડા ફુલ ફળ વગેરે આપે છે [જે પ્રમાણે જે ઋતુમા થવુ જોઇએ તે પ્રમાણે તે ઋતુમા ઇશ્વર પ્રેરણાથીજ થયા કરે છે] મુર્ખ મનુષ્ય મનમા ફોગટ શોચ [દીલગીરી] કરે છે જેના નસીબમા જે લખ્યુ હોય છે તેને યોગ્ય સમયે એની મેળેજ મળે છે [ટેક] ગ્રંથોની ગડબડ કરીને કાઇ પણ વાત ખરી કીધી નહિ અર્થાત વેદમા ઇંદ્ર, વરૂણ આદિ દેવો માન્યા ઉપનિષદ્‌મા નિરંજન નિરાકાર ઇશ્વર માન્યો, વળી પુરાણોમા મૂર્તિઓ

માની, આમ ગ્રથોમા ગડમડ કરી નાખી તેથી મારા મનમા તો એમ આવે છે કે મન, કર્મ અને વચનથી પોતે માની લઇ જેને જે ગમે તેને તે પૂજે, અને તેને ઓળખે એજ ખરૂ છે (ટેક) સસારના સુખને મિથ્યા માનજો, કૃષ્ણ વિનાનુ બીજુ સર્વ કાચુ છે બે હાથ જોડી નરસિહ કહે છે કે હુ જન્મોજન્મ હરિનેજ જાચુ છુ હરિ (કૃષ્ણ પરમાત્મા)નીજ ભકિત કરૂ છુ (માટે દરેક માણસે કરવી એ વ્યગ્ય લાક્ષાણિક અર્થ છે)

• પાઠ ૧૨

ધર્મ (સં) ફરજ (ધૃ ધાતુ=ધારણ કરવુ')

તારાગણુ=તારાનો સમુદાય (તારા+ગણ=સમુદાય જથો)

નીતિ નિયમ=નીતિનો નિયમ

પરમાત્મા (સ) મોટો આત્મા, પરમેશ્વર (પરમ=મોટો+આત્મા, આત્મા એ આત્મન્ શબ્દ ઉપરથી =જીવ)મોટો જેનો જીવ છે તે, જે ઉદાર છે તે

અદ્દભુત=નવાઇ ઉપજાવે એવી

પ્રેમવૃત્તિ=પ્રેમ ભરી નજર (પ્રેમ+વૃત્તિ)

વિમુખ=મોઢુ પાછળ ફેરવેલુ એવુ પૂઠ કરી હોય તેવુ (વિ=ફેરવેલુ +મુખ=મોઢુ) દૂર, આઘુ

નિયતા=નક્કી કરનાર, બનાવનાર

આચાર વિચાર=પવિત્ર વિચાર, (આચાર=આ+ચર્=ચાલવુ ધર્મ શાસ્ત્રમા કહ્યા પ્રમાણે વર્તવાની રીત+વિચાર)

બલકે (ક્રિ) ખાસ કરીને, વિશેષે

પ્રાણુ પાચ છે પ્રાન, અપાન વ્યાન, સમાન, ઉદાન

દારુણુ=ભયકર

ઝપલાવ્યો=વગર વિચારે ઝોકાવ્યો

તીક્ષ્ણુ=તીણી, તીખી

પુષ્પમાળા=ફૂલની માળા

ધર્મ માટેની એની ભૂખ સર્વથી મોટી છે=બીજી ભૂખ થોડુ ખાધાથી જરાતરા શાત થાય, પણ આ ધર્મરૂપી ભૂખ ધર્મ પાળવોજ એવી પ્રબળ ઇચ્છા

એટલી બળવાન છે કે તેમા ઘણા કાળનો ભોગ આપવામા આવે તોપણ તે શાંત થતી નથી

અલૌકિક=(સ) લોક સબંધી નથી તે (અ=નહિ+લૌકિક=દુનિયા)= લોક વહેવારમા ન હોય તેવુ

સંતોષે છે=સંતોષે છે (સન+તુષ ધાતુ=ધરાવુ)

નાસ્તિક (સ) જે પરમેશ્વરને નથી માનતો તે (ન=નથી+આસ્તિક =જગતને બનાવનાર પરમેશ્વર છે એમ માનનાર)

રાજ્યસત્તા=રાજ્ય તરફથી મળેલી પદવી (રાજ્ય+સત્તા)

વાસના=સૂક્ષ્મ ઇચ્છા

આત્માને ડુબાડે છે=જીવને ઉચ્ચ સ્થિતિએ ન લઇ જતા અધોગતિએ લઇ જાય છે

અસ્તિત્વ=હોવાપણુ

અવગણના (સ) અનાદર, એ કોણ છે ' એમા શુ છે ? એવી રીતે જે [illegible] તે

અસાધારણ=જે સામાન્ય નથી એવુ, ઘણુજ (અ+સાધારણ= સામાન્ય)

અમૂલ્ય=કીમતી (અ+મૂલ્ય) જેનુ મૂલ્ય થઇ શકે નહિ તે

દૃઢ=મજબુત, ફરે નહિ તેવો

આસરો=આધાર

મૈત્રી=દોસ્તી (મિત્ર ઉપરથી મૈત્રી)

ઉન્નતિ=(સ) મોટાઇ (ઉદ્=ઉચુ +નત=વળેલુ+ઇ=વાળુ) નત એમા નમ ધાતુ=નમવુ) ઉચાઇ, ઉચ સ્થિતિ, ચઢતી

સ્પષ્ટ=ખુલ્લુ

ઉદય=(સ) ઉચે આવવુ (ઉદ્+ ઇ=જવુ)

જાગૃત=જાગતો, ઉત્તેજીત

ઉત્સાહી (સ) ઉમંગી, આતુર (ઉત્+સહ=ખમવુ)

સ્વાભાવિક (સ) ઇશ્વરકૃત, કુદરતી (સ્વભાવ+ઇક=વાળો) સ્વભાવવાળો

રચ્યાપચ્યા—ગુંથાઈ ગએલા

અનંતકાળ=લાંબો વખત (અન= નહિ+અંત=છેડો+કાળ=વખત) જેનો છેડો નથી એવો વખત

પાઠ ૧૩

માસિક=મહીનાનો (માસ+ઇક)
વૈદિક=વેદને માનનારા, સ્માત (વેદ+ઇક)
આરંભ=શરૂઆત (આ+રમ્=રમવું)
અભ્યાસ (સં) મહાવરો (અભિ+ અસ=હોવું)=વારે વાર તેનું તેજ કામ કરવું તે
કમને=મન વગર, ઇચ્છા વિરૂદ્ધ
પાઠશાળા=કોલેજ
કાવ્ય (સં) કવિતા (કવ ધાતુ ઉપરથી કહેવું, વર્ણન કરવું)
લેખાયા=ગણાયા
પ્રયત્ન (સં) મહેનત (યત્નમા યત્ ધાતુ=મંડવું)
બુદ્ધિવર્ધક=બુદ્ધિને વધારનાર (બુદ્ધિ+વૃધ+અક)
સફળ થયા=ફાવ્યા, (સ+ફળ)
ગૃહસ્થ (સં) ઘર માંડીને રહેલા (ગૃહ=સ્ત્રી, ઘર+સ્થ=રહેલા)
અગ્રેસર (સં) આગેવાન, પહેલ કરનાર (અગ્ર=પ્રથમ+સર=જનાર)
શ્રીમંત (સં) પૈસાવાળા (શ્રી= લક્ષ્મી+મંત=વાળા)=લક્ષ્મીવાળા
રહેણી=રહેવાની સ્થિતિ
કહેણી=કહેવાની રીત
મુંબઇગરા=મુંબઇમાં વસનાર
ચડસાચડસી=પડાપડી
ઉદર (સં) પેટ, અન્નાશય, જઠર
રસ્તો બદલ્યો=બીજો ધંધો સ્વીકાર્યો
તારે ખોળે છું=તારાપર મારો આધાર છે (મા જેમ ખોળામાં લઇ રક્ષણ કરે છે તેમ હું તારા ખોળામાં હોવાથી તું મારી માની પેઠે મારૂં રક્ષણ કરજે)
કમાવવાને=પ્રાપ્ત કરવાને
સભા પ્રચારક=સભાઓ ભરવાના રિવાજનો ફેલાવો કરનાર (સભા+પ્રચારક+ફેલાવો કરનાર)
ઉદયકાળ (સં) ચઢતીનો વખત (ઉદય+કાળ)
ગદ્યપદ્ય લખાણ=નિબંધરૂપ લખાણ
નર્મગદ્ય=નર્મદાશંકર કવિનું બનાવેલું-લખેલું વાચન પુસ્તક
નર્મકોશ=નર્મદાશંકરનો શબ્દસંગ્રહ (નર્મ+કોશ=શબ્દ સંગ્રહ)
ધર્મવિચાર=ધર્મ સંબંધી જેમાં વિચાર વર્ણવેલા છે તે
હિમાયતી=મદદગાર, હિમાયત કર-

નાર, પક્ષ કરનાર

ડાડીયો=કોઇની પરવા વગરનો (ડાડ=નુચ્ચો, નામ પ્રમાણેજ એ પત્રમા એમ પણ લખતા હતા)

મર્મપ્રહાર=મશ્કરી રૂપ અથવા આમાની લાગણી દુખાય એવા ગૂઢ અર્થવાળા લખાણના ફટકા (મર્મ=માર્મિક=પ્રહાર=ટકા)

મહાલતો=ફરતો, ભાગ લેતો

તૂટ્યા=વેપારમા પડી ભાગ્યા, દેવાળુ કાઢ્યુ

આજીવિકા (સ) ગુજરાન (આ+જીવ ધાતુ=જીવવુ, જીવિકા=જીવવાનુ સાધન)

મહારાજ્ય=મોટા રાજ્ય (મહારાજ્ય)

તારવણી=સાર

રાજ્યરંગ=રાજ્યોનો રંગ જુદા જુદા રાજ્યો કેવી રીતે કયા કારણોથી ચડતી પડતીમા આવ્યા તે સબધીની હકીકત

પુખ્ત=ઠરેલ, આજુબાજુનો વિચાર કરી શકે તેવા

દીનતા [સ] ગરિબાઇ [દીન=ગરીબ+તા=પણુ]

પ્રેમશૌર્ય=પ્રેમ અને શૂર

પાઠ ૧૪

ધનાઢ્ય=પૈસાદાર

સુશીલ=સારા સદાચારવાળી, ડાહી, ગુણવાન [સુ=સારા+શીલ=સદાચરણ)

સાળી મૂકવુ=મનમા તેને ઘણીજ લાગણીથાય તેવુ કરવુ

ઘુટડા ગળી જતી=મનમા વાત રાખતી કોઇને કહેતી નહિ (જેમ આપણે ઘુટડા ગળી જઇએ છીએ તેમ તે પોતાને માથે આવેલી આફત સહન કરતી)

જીુદ્ધ ચલાવ્યુ=કજીયો કરો, વાગ્યુદ્ધ ચલાવ્યુ

બેશરમાઇ=નિર્લજતા

મોઇ ભેસના મોટા ડોળા=મરેલી ભેસના ડોળાના તના મુઆ પછી વખાણ થાય છે કે એની આખો કેવી હતી ! પણ જ્યારે તે જીવતી હોય છે ત્યારે ખાવાનુ ઓછુ પડવાથી અથવા બીજા કોઇ

કાગળુથી ફુફાડા મારી માનીક સામી ભાળે તો તે ક્હે કે 'બળ્યા તારા ડોળા" આ ઉપરથી સમજવાનુ એ કે જે ડોળા જીવતા બળ્યા કહેવાના તેજ મુએ વખણાય છે અર્થાત્ જે મનુષ્ય જીવતા નિંદાતુ હોય તને મુઆ પછી લોકો વખાણે છે, આવો દુનિયામા સાધારણ રિવાજ છે

ઓરમાન=ગોકનો છોકરો [સસ્કૃત અપસ્માત્] સાવકીનો છોકરો

પ્રસગદ્વારા=મેળાપ વખતે, જોગ મળતા [પ્રસગ=મેળાપ, સબધ+દ્વાર=વડે]

વિદ્યારસ [સ] વિદ્યા એજ રસ, વિદ્યારૂપી રસ

મધુર=મીઠુ, દેખાવે પ્રિય, મનોહારી

આશ્રિત=[સ] જેને આશરો આપેલો છે તે [આ ઉપસર્ગ+શ્રિ ધાતુ આશ્રય લેવો તેનુ ભુતકૃદત શ્રિત] જેણે આશ્રય લીધેલો છે તે

વિદ્યાર્થી [સ] વિદ્યા મેળવવાને ઇચ્છ-નારા [વિદ્યા+અર્થિન્=મેળવવાને ઇચ્છનારા]

વિદ્યારસિક=વિદ્યાનો રસીઓ, વિદ્યા ભણુવામા જેને રસ પડે છે એવો

વિદ્યા રસિક કર્યો=રમતો એની રમાડી કે જેથી વિદ્યા ઉપરનો શોખ જાગૃત થયો, નાની વયમાજ વિદ્યાનો શોખ લગાડયો એટલે નાની વયમાથીજ વિદ્યા ભણુવા લાગ્યો અથવા નાની વયમાજ વિદ્યા ભણુવાનુ શરૂ કર્યુ

ખુશામત (ફા) હાજીહા

અધમ=હલકા

સગતિ (સ) સોબત (સ=મારી ગતિ=જવાની ક્રિયા ગતિ એમા ગમ્ ધાતુ=જવુ)

ગભ શ્રીમત=ગભમાથીજ જેના ઉપર શ્રીમતાઇની છાપ પડેલી હોય છે તે

સમોવડીઆ=સરખા [ઉમરે સરખા]

લઘુવયમા=નાની ઉંમરમા [લઘુ+વયમા=ઉમરમા]

સહાધ્યાયી (સ) સાથે અભ્યાસ કરનાર તે [સહ=સાથે+અધ્યાયી]

ગાઢ=ગાઢી, મજબુત, વજ્રલેપ

સરી પડી=છુટી ગઇ

વજ્રલેપ=મજબુત (વજ્ર=ઇંદ્રનુ હથિયાર એ એટલુ બધુ મજબુત છે કે પર્વત ઉપર ફેંકવાથી પર્વતના શિખરો તુટી પડે છે+લેપ)

નગર સુધારક=શહેરને સુધારનાર [નગર+સુધારક]

કાપડ વણવાનુ યંત્ર=મીલ

અગ્રેસર [સ]આગેવાન

ગુપ્ત [સ] છાનો [ગુપ્તમા ગુપ ધાતુ=સંતાડવુ ગુપનુ ભૂતકૃદંત ગુપ્ત=સંતાડેલુ, છાનુ]

લોકૈષણા=લોકોના વખાણની ઇચ્છા [લોક+એષણા=વખાણની ઇચ્છા]

ઉત્પન્ન [સ] પેદાશ [ઉદ્ ઉપસર્ગ એના દનો સંધિમા ત થાય છે]

ઇવનિંગ પાર્ટી=સાંજનો મેળાવડો

આમંત્રણ [સ] તેડુ [આ+મંત્ર=બોલાવવુ+અન=ક્રિયાવાચક પ્રત્યય] =બોલાવવાની ક્રિયા કરવી તે

પ્રતિષ્ઠા [સ] આબરૂ

સ્વજ્ઞાતિ [સ] પોતાની નાતના (સ્વ=પોતાની+જ્ઞાતિ=નાત)

વિદ્યાર્થી અવસ્થા (સ) વિદ્યાર્થી તરીકેની સ્થિતિ

વસી ગયા=વાસો કરીને રહ્યા [એ ગુણોએ એના મનપર અસર કરી અને તે અસર કાયમ રહી]

સ્મિત ભર્યું=મંદમંદ હસતુ

સ્મિત=જેમા મંદમંદ હસવુ ભરેલુ છે એવુ

રમણીય [સ] શોભાયમાન [રમ્ ધાતુ રમવુ+અનીય નિશ્ચયાર્થ પ્રત્યય=યોગ્ય] રમવા યોગ્ય

વદન (સ) મો (વદ્=બોલવુ+અન ક્રિયા વાચક પ્રત્યય) બોલવાની ક્રિયા કરનાર સાહિત્ય

હવે તે વિવાહ=જન્મ થતા લાગલો વિવાહ થવો તે

પરખાવો=તપાસવો

પારણામાથી પરખાવો જોઇતો હતો=ઘોડિયામા હતો ત્યારથીજ વિવાહ થવો જોઇતો હતો

વિવાહ (સ) સગાઈ (વિ=વિશેષે કરીને+વહ=રહેવુ, લઈ જવુ વિશેષે કરીને લઈ જવુ તે)

સૌ કોઇ આવ્યુ જતુ રહેતુ=વિવાહ કરવા માટે આવનાર

વિવાહ કરવા માટે આવનાર સઘળા માણુસ વિવાહ કર્યા સિવાય જતા રહેતા (આવ્યુ=આવેલા માણુસો)

લફરૂ (ફા) બલા, પતગી, પુછ્છુ

પ્રસવ્યો-અવતર્યો

માથુ ફરી ગયુ=મિજાજ જતો રહ્યો, ગુસ્સે થયા

ફટકાર=ધિકકાર

મેણુ દીધુ=લાગણી થાય એવા શબ્દ કહ્યા

સ્વીકાર્યુ=કબુલ કર્યુ

લેવી=એક પ્રકારનો મેળાવડા, એમા મોટા મોટા લોકો ગવર્નર સાહેબને સલામ કરવાને ભેગા થાય છે

પાઠ ૧૫

હરિજન=હરિભકત, હરિને ભજીને તેમના મન થઇ ગએલા પુરુષ

પખીડા=જીવ (જીવ રૂપી પખીડા)

આરો=ઓવારો, છેડો

હરિપદ=ઇશ્વરનુ સ્થાન, હરિના ચરણ કમળ

અલખ=પરમાત્મા

લેહ=તાન

પારપાર=ઠેઠાઠેઠ, છેડા સુધી

ભજાડી=આપી

સત=ઇશ્વરને ઓળખનાર મહાત્મા, પવિત્ર પુરૂષ

સાહેલી=સખી

દાનવ=રાક્ષસ, [દનુ=દિતિ નામની કશ્યપ ઋષિની સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલા માટે દાનવ]

દેવા=દેવો

હરજી=ઇશ્વર

ઘરથકી=પ્રથમથી, શરૂઆતથી

ધારે=વિચારે વિસામણ કરે

શૌચ=પવિત્રતા [શુચી ઉપરથી શૌચ શુચી=પવિત્ર]

આચાર=આચારણ

કુસગ=નઠારી સોબત [કુ+સગ]

અનૃત=જુઠુ

કિરતાર=કરનાર, બનાવનાર, ઇશ્વર

શશિ=ચદ્ર, સોમ

શર્વરી=રાત્રી

ધામ=ઘર

નરદેહ=મનુષ્યદેહ

નકામ=નકામો

દભ=ખોટો ડોળ

ચારૂ=સુદર

પાઠ ૧૫ હરિજનના હૃદય

હરિજનના હૃદય—અત્યાર સુધીમા થએલા હરિજન (હરિભકતો)ના હૃદય હરિના ભકિત રૂપી રસથી આર્દ્ર થઇ, કેવા રસ લીન બન્યા હતા, તે દૃષ્ટાંતથી બનાવી ધીરો ભગત પોતાના જીવને-સર્વ પખીને (સર્વ જીવને) બોધ કરે છે

સમજુતી—હે ભાઇ, મનુષ્ય રૂપી પખીડા આ તો ઉતરવાનો ઘાટ છે માટે પીયુ પીયુ એવા પોકાર કરો અર્થાત્ જીવને શિખામણ આપે છે કે હે ભાઈ મનુષ્ય-પખી આ સસાર રૂપી સાગરનો ઘાટ તારે ઉતરવાનો છે, અને પેલે પાર હરિપદમા જવાનુ છે ઘાટ ઉતરવા માટે નાવ જોઇએ માટે કવિ કહે છે કે પીયુ પીયુ પોકારો એટલે ઇશ્વરના ભજન રૂપી મધુર અવાજ કરો-ઇશ્વરનુ ભજન કરો એ ભજન રૂપી નાવથીજ તમે આ સસાર રૂપી સાગરનો ઘાટ તરી શકશો તમારા હૃદય કમળમા અર્થાત્ મનમા હરિનુ પદ=ઇશ્વરનુ ભજન-ઉપાધિ રહિત હરિનુ આનદમય સ્થાન ધારણ કરો અર્થાત્ હરિના ચરણ કમળનુ ધ્યાન ધરો [ટેક] જે સ્ત્રી-પુરુષોએ જાગીને જોયુ છે—સમજીને ઇશ્વરનુ ભજન કર્યુ છે, તેમને અલખ, લખ (સાકાર અથવા નિરાકાર ઇશ્વર) ના ભજનની લેહ (તાન) લાગી છે એ તાનથીજ અર્થાત્ ભજનથીજ મીરાબાઈ, કરમા, શબરી, પુરી એ સહજમા સસાર તરી ગયા અર્થાત્ તેમનુ ચિત્ત હરિના ભકિત રૂપી રસમા નાચ્યુ કે તરતજ તેઓને મોક્ષ મળ્યો (ટેક) ગોપીચદ રાજા અને ભરતને પણ એવી લેહ લાગી હતી, તેથી તેઓ આ સસાર રૂપી સાગરમાથી ઠેઠા-ઠેઠ ચાલી ગયા-પાર ઉતરી ગયા એજ રીતે પીપો, સુરદાસ અને હરિનો દાસ કબીરો એ સર્વે ઇશ્વરના ભજનની લેહથીજ મોક્ષ પામ્યા છે, એ વાતને

મવળો સંસાર જાણે છે એટલે એ વાત જગજાહેર છે [ટેક] ઉપર પ્રમાણેજ ડુઓ કુંભાર, મદનો કસાઈ, ધનોજી જાટ અને નાભો ઢાઢી એ સર્વે પણ હરિ ભજનથીજ મોક્ષ પામ્યા છે ભિલ્લ ભકતને [વાલ્મીકિને] ઇશ્વરે સંતની સંપત્તિ અર્થાત્ સંત લોકના જેવી સ્થિતિ—મોક્ષ આપ્યો છે, મતલબ કે ગમે તે જાતનો હોય પણ તે જો પોતાનો [ઇશ્વરનો] ભકત હોય તો તેને ઇશ્વર મોક્ષ આપે છે (ટેક) જનક રાજા અને શુકદેવ જોગી એમના જીવતરને ધન્ય છે! એ મહાન્ સંત પુરૂષો ઇશ્વરના ભજનથીજ મોક્ષ પામ્યા છે માટે હે ચતુર તમે વિચારો કે એમના હૃદય તે કેવા હરિરસથી ભીના હશે! (ટેક) શાહ બલખ બોખારનો પાદશાહ જેને હરિ ભકિતનું તાન લાગવાથી પોતાની રંભા તુલ્ય રૂપાળી ૧૬૦૦ રાણીઓને છોડી દીધી [ત્યાગ કરી], અઢાર લાખ ઘોડા ને બીજી દોલત અને દુનિયા મૂકીને ઇશ્વરનું ભજન કરવા ચાલ્યા ગયા હતા, અર્થાત્ ઇશ્વર ભજન આગળ રાજગાદી પણ વિસાતમાં નથી, એવું જ્ઞાન થવાથી બલખ શાહે સર્વ છોડી દીધું હતું (માટે હે મનુષ્ય તું આ ફાંફાં મારવા છોડી દે, અને ઇશ્વરનું ભજન કર) (ટેક) હે ભાઈ ઇશ્વરના ભજનમાં કાંઇ નાતજાતનો નિયમ નથી (અર્થાત્ અમુક જાત હોય તોજ તેને ભજન કરવાથી મોક્ષ મળે એવું કાંઈ નથી) રાક્ષસો કોણ અને દેવો કોણ? અર્થાત્ શત્રુ કોણ અને મિત્ર કોણ? એટલે ઇશ્વરને કોઇ શત્રુએ નથી અને કોઈ મિત્ર પણ નથી, કોઈ ઉચ્ચ નથી અને કોઇ નીચ નથી તેને મન તો સઘળા ભકતો એકજ સરખા છે માટે ધીરો ભગત કહે છે કે જે માણસ ઇશ્વરનું ધ્યાન ધરે તે ઇશ્વર રૂપજ છે અર્થાત્ ઇશ્વર કદી પણ પોતાના ભકતોથી દૂર રહેતો નથી જુદો રહેતો—નથી, તે તો પોતાના ભકતોનાં

અંત:કરણમાં વાસ કરીનેજ રહે છે

ધર્મ વિષે.

સમજુતી—હે ભાઇઓ તમે મૂળથીજ ધર્મનો વિચાર કરો, કવિ ધર્મની વ્યાખ્યા આપે છે કે—બધા કપટ, (દગાફટકા, લુચ્ચાઇ લફંગાઇ ઇત્યાદિ) છોડી દઇને જે પાપમાં પડતાં ધારે (વિચાર કરે) કે આ પ્રમાણે કરવું એ ખોટું છે અર્થાત્ પાપ કરવું એ ખોટું છે એવું ધારવું એનું નામજ ધર્મ (ટેક) સાચું બોલવું, દયા રાખવી, ઇશ્વરનું સ્મરણ કરવું, પવિત્રતા રાખવી એ ચાર ધર્મના પગ છે—પગ રૂપ છે (જેમ પગ વિનાનો માણસ ચાલી શકે નહિ, કામ કરી શકે નહિ તેમ એ ચાર સિવાયનો ધર્મ નકામો છે) જેના મનમાં એ ચારે વસ્તુ વાસ કરીને રહી છે અર્થાત્ જે એ ચાર નિયમ પાળે છે તેનોજ આચાર (આચરણ) ઉત્તમ છે (ટેક) વહેમ અહંકાર, નઠારી સોબત અને જુઠ એ ચાર અધર્મના પગ છે (અધર્મ ન રાખવો હોય તો તેના એ ચારે પગ કાપી નાખવા) એ દુર્ગુણો જો શરીરમાં પેસે તો અંદર પેસીને તેઓ ધર્મનો ભંગ કરે છે અર્થાત્ ધર્મ ઉપરથી શ્રદ્ધા ઉઠાડી મૂકે છે (ટેક) હવે પહેલા ગણાવેલા ધર્મના ચાર પગ રાખવાથી એટલે સત્ય, દયા, તપ, શૌચ એ ચારે રાખવાથી શું ફાયદો થાય તે કહે છે—જો શરીરમાં સત્ય વાસો કરીને રહ્યું હોય તોજ સાચો વિચાર સુઝે, અને એથીજ બુદ્ધિનો પ્રકાશ ઘણો વધે અર્થાત્ બુદ્ધિનો વિકાસ થાય અને એથીજ ઇશ્વર હાથ આવે, અર્થાત્ ઇશ્વરના પદને પમાય (ટેક) ચંદ્ર વિનાની જેવી રાત્રી નકામી છે, દીવા વિનાનું ઘર નકામું છે, તેમ સત્ય વિનાના માણસોનો દેહ નકામો જાણવો (ટેક) જેને જીવ ઉપર દયા છે, ગરીબના દુ:ખ મટાડે છે અને શરીર, પૈસો

અને તે એથી ન બને તો છેવટે વાણી વડે પણ સર્વને સુખ આપે. [ટેક] સઘળાનુ કલ્યાણ (ભલુ) કરના માટે સારૂ ઇચ્છે–બધાનુ કલ્યાણ થાય એવી ભાવના કરે એક પણ અવગુણ મનમા રાખે નહિ એનુ જ નામ દયા અર્થાત્ આટલા ગુણોનો દયામા સમાવેશ થાય છે (ટેક)

ધર્મ પાળવામા ગમે તેટલુ દુ ખ આવી પડે છતા તે પાળેજ એનુ નામ તપ એ સિવાયના બીજા [તપ કરીએ છીએ એવુ બતાવવાના] ઢોગ અનેક છે, તેણે કામ સુધરતુ નથી અર્થાત્ તેનાથી મોક્ષ મળતો નથી (ટેક) જે માણુસ તપ કરીને [દુ ખ સહન કરીને] પોતાના શરીરને મજબુત બનાવે, ઇંદ્રિયો અને પ્રાણને જીતે, પોતાના મનને વશ રાખે તે ચતુર સુજાણ–હોશિયાર પાવરધો થાય [ટેક] સુખ અને દુ ખને સરખા ગણે, હરખ અને દીલગીરીને પણ સરખા ગણે, ધીરજ અને ધર્મને કદી ભૂલી જાય નહિ અર્થાત્ ધૈર્ય રાખે અને ધર્મ પણ રાખે એના માણુસો કોઇકજ [એટલે ભાગ્યેજ બધા નિયમ પાળનારો] દુનિયામા મળે છે (ટેક) પવિત્રતાને માટે જે જે ક્રિયાઓ કરવી પડે તે તે સઘળી કરીને શરીરને શુદ્ધ રાખે, શરીર શુદ્ધ કર્યા પછી પોતાના મનનો મેલ જ્ઞાન રૂપી પાણીથી ધૂએ, અર્થાત્ જ્ઞાન મેળવે, [બાહ્ય શુદ્ધિ વિના અતર શુદ્ધિ થાયજ નહિ] તેજ માણુસ બહાદુર છે (ટેક) ઉપર કહ્યો તેવો ધર્મ જે પ્રાણી પોતાના મનમા ધારણ કરે–પાળે તેજ પવિત્ર છે એવા માણસોનુ જીવવુ સફળ છે અને તેમના ચરિત્રો સુદર છે અર્થાત્ તેમનુ વર્તન શુદ્ધ છે.

પાઠ ૧૬

પ્રાચીન=પહેલાના (પ્રાચી=પૂર્વ દિશા એ ઉપરથી પ્રાચીન) | પુરાતન કાલના=પહેલાના વખતના

(પુરા=પહેલું)
આધુનિક=[સ] હમણાના (અધુના =હમણા+ઇક)
અદ્યાપિ (સ) આજ સુધી પણ
તથાપિ (સ) તોપણ [તથા= તો+અપિ=પણ]
મીસરીઓ=મીસર દેશના વતનીઓ
સાંભરણ=યાદગાર
પાષાણ=પથર
કબરો [ફા] ઘોરો [કબ્ર ઉપરથી કબર
શબ (સ) મુડદ, મરી ગએલ પ્રાણી (શવ ઉપરથી સવ)
ચિત્રલિપિ=ચિત્રવડે લખવાની અને સમજવાની કળા
કુશળ=હોશિયાર (કુશાન્ લાતી કુશાલ જે વિદ્યાર્થી કુશ=દભ લાવવામા હોશિયાર હોય તે કુશળ કહેવાય એ ઉપરથી લક્ષાણિક અર્થ હોશિયાર અસલના ઋષિ પાસે જ્યારે કોઇ નવો શિષ્ય અભ્યાસ કરવા જતો ત્યારે પ્રથમ તે કેટલા સસ્કારવાળો છે તે જોવા માટે ઋષિ તેમને દર્ભ લાવવાનુ વગેરે કામ સોપતા, દર્ભ એ એક જાતનુ ધારવાળુ ઘાસ છે તેને જો આપણે ખેચીએ તો તુરત આપણો હાથ કપાય અને લોહી નીકળે, આ ઉપરથી ઋષિઓ પરીક્ષા કરતા કે જે વિદ્યાર્થી હાથ કપાયા વિના દર્ભ લાવે કે કુશળ એટલે હોશિયાર)
દૈવી=ઇશ્વરના અવતાર, ઇશ્વરના અંશવાળા, દેવતાઈ
સભારણ=યાદગીરી
પુરાણી=જુની (સસ્કૃત પુરાણ= જુનુ ઉપથી પુરાણી=જુની)
ઇજનેરી=ઇજનેર લોકના કામના (અમુક મહેલ, નહેર, સડક વગેરે કેવા પ્લાનસર કરવાથી ફાયદો થાય, ઓછો ખર્ચ થાય, સારા દેખાય ઇત્યાદિ કામના માહિતગાર તે ઇજનેર)
બધ=પુસ્તા
પુરોહિત (સ) ગોર [પુરસ્ સસ્કૃત અવ્યય=આગળ+ધા=મૂકવુ એ ધાતુનો ભૂતકૃદત હિત મૂકેલુ=

આગળ મૂકેલુ) જે દરેક કામમા આગળ પડતો ભાગ લે છે તે

આધિન=તાબે, વશ (સ) અધિન=તાબે)

પ્રવીણ=હોશિયાર, માહિતગાર

નિર્વાહ=ગુજરાન (નિર્+વહ્ ધાતુ =વહેવુ)

પુનર્જન્મ=ફરીથી દુનિયાપર પેદા થવુ તે (પુન ફરીથી+જન્ ધાતુ=પેદા થવુ)

અસખ્ય=અગણિત (અ+સખ્ય)

સગ્રહસ્થાન=એકઠુ કરવા માટેની જગ્યા (સગ્રહ=એકઠુ કરવુ+ સ્થાન=જગ્યા)

અભિમાન=અહકાર (અભિ+મન્-ધાતુ=માનવુ તે)પોતાનેજ માનવુ તે, મમત્વ

સુધારણા=સુધારાનો પ્રવાહ, સુધારાની પ્રણાલિકા

મકદુનિયા=ગ્રીસ દેશનો એક ભાગ

પાઠ ૧૭

પાણી પાવુ=લોઢાને ગરમ કરી પાણીમા બોળવુ તે (આથી લોઢુ સખત થાય છે)

ક્રિયા=કામ

ભ ડલ=જુથ

વિભાગ=ભાગ, વહેચણી

કરાઇ=લાકડા વહેરનાર

લક્ષ (સ) ધ્યાન

મથન=મહેનત (મથ્ધાતુ=વલોવવુ)

પરઠી લઇ=નક્કી કરી

વિલાયત (આ) સ્વદેશ, જન્મભૂમિ આ ઠેકાણે ઇગ્લાડ

કારખાનુ (ફા) કામ કરવાની જગ્યા, કારીગીરી કે કાઇ મોટુ કામ જેમા ચાલતુ હોય તે ઠેકાણુ (કાર=કામ+ખાનુ =ઠેકાણુ)

પાઠ ૧૮.

પરોણાગત=પરોણાચાકરી

પરોણો=મેમાન (સસ્કૃત પ્રાધુણ)

સત્કાર=આદરમાન (સત્+કૃ ધાતુ= કરવુ સત્ એ અસ=ધાતુનો વર્તમાન કૃદત, અસ=હોવુ)

યોગ્યતા=લાયકી (યોગ્ય+તા)

ગૃહસ્થધર્મ=સસારિક ફરજ

મેમાનગીરી (ફ) પરોણાગત

સપ્રદાય=રિવાજ

વૈશ્વદેવ=નિત્ય હોમ બ્રાહ્મણ લોકો જમતા પહેલા અગ્નિને બળિદા

નની આહુતિ આપે છે તે ક્રિયા
અતિથિ (સ) અભ્યાગત (અ=નહિ +તિથિ=દિવસ અથવા અતુ=હમેશા ફરનારો) જે માણસ દર રોજ આવતો નથી તે અથવા ફક્ત તિથિએજ આવનાર
ષોડશોપચાર=સોળ પ્રકારે પૂજા કરવી તે (ષોડશ=સોળ+ઉપચાર =વિધિ, પ્રકાર)
સંકોચ=હરકત, તંગી, મંડામણ
યજમાન=યજ્ઞ કરનાર, જજમાન
નોખી=જુદી
ત્રાસ=અડળામણ કંટાળો
ઉદ્દેશ(સં)મુખ્ય ધારણા (ઉદ્+દિશ)
સ્તુતિ=વખાણ, ગુણવાન (સ્તુતિમા વખાણ હોય છે ને પ્રાર્થનામા કંઇ માગણી હોય છે)
ભિક્ષા (સ) ભીખ ભિક્ષ્ ધાતુ=ભીખ માગવી)
શ્રદ્ધાળુ=આસ્થાવાળા (શ્રદ્ધા+આળુ)

મધ્યમ=વચલી
ખર્ચાળ=ખર્ચ કરનાર, ઉડાઉ
ગરાસીઆ=ભરણ પોષણ માટે દરબારમાથી કોઇ પણ વાટો મળતો હોય તેવા માણસ (સંસ્કૃત ગ્રાસીઆ ગ્રાસ=કોળીઓ)
સ્નેહીસંબંધ=સંબંધીનુ ટોળુ, સંબંધી વર્ગ
ઉમળકો=ઉભરાઇ જતો પ્રેમ, હોસ
વળાવા=રક્ષણ કરનાર, મૂકવા આવનાર
પ્રવાસ=મુસાફરી (પ્ર+વસ્ ધાતુ= રહેવુ)
ભાથુ=મુસાફરીમા ખાવાનુ
મોટમ=મોટાઇ
આગ્રહ=ખંત
ગોષ્ટિ (સ) વાતચીત
મધુ=મીઠુ
રૂચિ=ભાવ, પ્રીતિ

સમજુતી—કહે છે કે એક સારૂ કુટુંબ ભુખ્યા અને તરસ્યા માણસોને આનંદ આપે છે તુંબ પામે અર્થાત્ કે જુવાર બાજરીનો રોટલો મળે છે તે તેમને (પરોણાને) ખવડાવે છે, તેની સાથે ધીમુ ધીમુ એટલે નરમાશથી બોલે છે, અને વાતોમા રમુજ

આપી તેને હસાવે છે આ પ્રમાણે ચાકરી કરીને તથા કઈ કઇ નવી નવી વાર્તાઓ તથા આનદદાયક ટુચકાઓ કાઢી, થાકેલા (પરોણા) નો થાક મટાડી દે છે, (દુ ખ મટાડી દે છે,) અને તેને શાત પાડે છે વળી પરોણાને મધના જેવુ અન્ન અર્થાત્ મિષ્ટાન્ન જમાડે છે, અને પોતે પણ જમે છે, અને તે ઉપર (તે ભોજન પર) પરોણાને રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવે છે અર્થાત્ તેને તે રૂચિ પૂર્વક ખવડાવે છે

પાઠ ૧૯

અકં=અંક શબ્દનો અર્થ ખોળો છે નાટકની વસ્તુને રમ કથા ભાવ સહિત અભિનયવડે સભા સદોના ખોળામા અપાતી હોય તેમ તેમના મનમા આરોપણ કરવામા આવે છે માટે નાટકના એક ભાગને અક કહે છે નાટકમા જે શબ્દ વપરાય છે તે રૂઢ થયેલો જાણવો પ્રકરણ ભાગ

પ્રોઢો=પ્રૌઢો (પ્ર=वह ધાતુનુ ભૂ કૃ उह પરથી મોટો)

પચામૃત=(પચ+અમૃત) પાચ પ્રકારના અમૃત દૂધ, દહી, માખણ ઘી મધ ઇત્યાદિ

કલ્પતરૂ=ઇચ્છિત વસ્તુ મળે એવુ ઝાડ

શ્યામ શરીર=કાળા શરીરવાળો, સપ

ગળશુથી=સહજ મોળુ એવુ ગોળનુ પાણી કરી તેને ઉનુ કરી તેમા ઘી નાખી જન્મ પછીના ત્રણ દિવસ બાળકને પાવામા આવે છે તે

સાપના રાફડા પાસે હમેશા પાણી હોય છે મતલબ કે પાણીવાળી જગ્યાએજ સાપ રાફડો બાધે છે માટે તે પાણી કયા રહેતુ છે તે જાણતો હોવો જોઇએ

ગર્થે=પૈસા વડે, પૈસા આપીને

સાથ=વગ, જથો, ટોળુ

ધુમ્રપાન કરે=ધુમાડાને પીએ, અર્થાત્ ચોર્યાસી ધુણીની વચ્ચે બેસી તાપે (ઉનાળામા આવી રીતે સાધુ–બાવાઓ કરે છે)

પાઠ ૧૯ ઉદ્યમનુ બળ અને કર્મનુ અ ધારૂ

ઉદ્યમ એ રાજા છે અને કર્મ (નસીબ) તેના આગળ રાકડુ ગરીબ છે, તેનો અક (એક ભાગ) તમારી આગળ (સાભળનાર આગળ) હુ (કવિ) કહુ છુ કે તમે સર્વ મનમાનો અહકાર મૂકી દઇને, હઇડાને ખુ'નુ કરીને જોજો (ખુ'ને મને તપાસ કરજો) (કારણકે અ ધ ધર્મશ્રદ્ધાથી આપણે એવુ માનતા આવ્યા છીએ કે, 'ઇશ્વર કરે તે ખરૂ" "નસીબમા હશે તે થશે" આ વાત આપણા મગજમા એવા ઉડા મૂળ ઘાલી બેઠી છે કે આપણને બીજી વાત રૂચતી નથી ઉપરની વાત આપણે કહેતી વખતે જાણે તે સર્વજ્ઞ હોય તેમ અભિમાન પૂર્વક અવાજ કાઢી કહીએ છીએ, એથી કવિને આવુ કહેવાની જરૂર પડી છે)

કર્મ બીજ રૂપે રહેલુ છે, જેનામા એવો જે ઉદ્યમ-ઉદ્યમી હોઇ અર્થાત્ મન અને વાણી વડે ઉદ્યમ કરનારો નહિ, એટલે ઉદ્યમ કરૂ એવુ બતાવનારો નહિ પણ ખરેખરોજ ઉદ્યમ કરનારો જે માણસ હોય છે તે કુડકપટ-લુચ્ચાઇ-ઠગાઇ સર્વને જાણી જાય છે કારણ કે અમુક કામ આપણે કરવા માડયુ, તેમા ફતેહમદ થવા માટે આપણે તે કાર્યમયજ થવુ પડે છે અર્થાત્ તેના એકે એક વિભાગોનુ બારીક નિરીક્ષણ કરવુ પડે છે જો તેમ ન કરીએ તો તે કાર્યમા આપણે ફતેહ મેળવી શકીએ નહિ, આ પ્રમાણે જ્યારે સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી નિરીક્ષણ થાય ત્યારે તેમા કોઇની લુચ્ચાઇ દોગાઇ હોય તે સહજ પકડાઇજ આવે એ સ્વાભાવિક છે

પ્રથમ ઇશ્વરે તો સઘળાના શરીર નગ્નજ ઘડયા હોય છે, તેમાથી ધીરજવાળો માણસ-ઉદ્યમીજ પોતાના અગને સારી રીતે ઢાકી શકે છે (એનો અર્થ એવો થતો નથી કે બીજા સર્વ નાગા

ફરે છે) ઇશ્વરે નગ્ન શરીર બનાવ્યા છે એટલે ઇશ્વરે તો સઘળાને સરખીજ રીતે જન્મ આપ્યો છે–આપે છે કોઈ સુખી અથવા દુખી થાય છે એ પોતે પોતાના ઉધમનુ ફળ છે (આ ઠેકાણે એક વાત યાદ રાખવા જેવી છે કે કેટલાક જન્મથી ગર્ભ શ્રીમત જન્મે છે તેનુ કેમ ? તો તેનો જવાબ એટલોજ છે કે તે ફળ સચિત કમનુ છે, સચિત–પૂર્વ ભવે કરેલા પણ ન ભોગવાયલા કામનો ભડાર, એ પ્રમાણે છેવટે તો કર્મજ પ્રધાન) તેની જન્મ–લેનારની–મા ઉધમ વશ થઇને–ઉધમી થઇને તે મોટો થાય તેટલા માટે તેને ગળથુથી પાય છે ત્યારેજ તે મોટો થાય છે માટે ઉધમજ શ્રેષ્ઠ છે હવે ઉધમ કેવો કરવો તેને માટે કવિ કહે છે કે જે જેવા કુળમા અવતરે છે તે તેજ કુળનો ઉધમ કરે છે અર્થાત્ વાણીઆનો દીકરો વેપારી થાય અને મોચીનો દીકરો મોચીજ થાય છે હવે ઉધમજ શ્રેષ્ઠ છે એ વાત કવિ દાખલા દલીલો સાબીત કરે છે

જો જે હુ તમને ઉધમની રીત–વાત કહુ દૃષ્ટાત આપુ ઘરમા ઘણી ગાયો બાધેલી છે, હવે એક કર્મી માણસ હોય તેને બિચારાને શેની મતિ હોય કે ગાયોનો શો ઉપયોગ છે ?–કારણ કે તે તો દૈવ ઉપર આધાર રાખનારો છે, પણ ઉધમી હોય તેજ તેનુ દૂધ દુહે, એ દૂધનાજ પચામૃત રૂચીકર પદાર્થો થાય અને તે ઉધમીજ ખાય. ઉધમ કર્યા સિવાય બિચારૂ કમ (કર્મને માનનારો માણસ) શુ ખાય ? (નર સેજ ન સુબુદ્ધિ વાવરશે, વરસે વરસાદ મરે તરશે) આ ન્યાયને એ મળતુ છે

પરમેશ્વરે જ્યારે દુનિયા બનાવી ત્યારે સારા મેડાવાળા ઘર ઇત્યાદિ કાઇ નહોતુ, પણ માટી, ચુનો અને લાકડા કાટ–ઇત્યાદિ તો પુષ્કળ હતા, હવે જો તે વખતના લોકો નસીબ પર આધાર રાખી

એસી રહ્યા હોત તો આવા ઘર થાત નહિ, એ તો ઉદ્યમ વડેજ તેવા ઘર થયા છે [માટે ઉદ્યમજ શ્રેષ્ઠ છે] ઉદ્યમી માણસ કપાસ વાવીને તેનુ રૂ બનાવે કે પછી રૂજ વેચાતુ લાવે અને પછી વિવેક વડે વણીને તેનુ વસ્ત્ર—લુગડુ બનાવે છે, અને તે સર્વે (કર્મી પણ) પહેરે છે, જો તે એવો ઉદ્યમ ન કરે તો (કર્મી) કર્મને માનનારા સઘળા નાગા ફરે કારણ કે વસ્ત્ર ઉદ્યમ વિના રૂનુ બનેજ કેમ? કપાસ ઉદ્યમ વિના પાકેજ કેમ? (માટે ઉદ્યમજ શ્રેષ્ઠ છે)

ઉદ્યમ તો કલ્પવૃક્ષના જેવો છે, અર્થાત્ સવ વસ્તુ ઉદ્યમથી મળી શકે છે—બની શકે છે જ્યારે ઉદ્યમી દુખ વેઠીને પૃથ્વી ખેડી તેમા અનાજ વાવે છે, ત્યારેજ પૃથ્વી રસાળ થાય છે, અને અનાજ પાકે છે, ત્યારેજ તે અનાજ ખાઇને નસીબને માનનાર સુખે જીવે છે, ઉદ્યમી ઉદ્યમ કરી અનાજ પકવે નહિ તો કર્મી ખાય શુ? (માટે ઉદ્યમજ શ્રેષ્ઠ છે)

જ્યારે ઉદ્યમ કરીને તલ પકવે છે અને વળી ઉદ્યમ કરી તેને ઘાણીમા પીલે છે ત્યારેજ તેમાથી તેલ નીકળે છે વળી તેલ નીકળ્યુ એટલેથી પણ દીવો થતો નથી પણ દીવેટ કરીને દીવો સળગાવે તો અજવાળુ થાય છે, એ પ્રમાણે ઠેકાણે ઠેકાણે ઉદ્યમનુજ જોર છે જેમ ઉપર પ્રમાણે ઉદ્યમ કરી દીવો ન કરીએ તો અધારૂ રહે છે તેમ એકલા કર્મવડે અધારૂ ઘોરજ રહે છે

ઘરમા જુદી જુદી જાતના ઘણા અનાજ ભરી મૂકયા હોય, તોપણ તે રાધ્યા વિના કેવી રીતે રધાય? અર્થાત્ રાધવાનો ઉદ્યમ ન કરીએ તો નજ રધાય ખાવામા નહિ માટે ખાય શુ? દૂધને મેળવીને જ્યારે અવરકે છે ત્યારેજ દહીં થાય છે, અને દહીંને વલોવીએ ત્યારેજ ઘી થાય છે (માટે ઉદ્યમજ શ્રેષ્ઠ છે)

ઉડાણમા જમીનને વિષે જે પાણી છે તે સાપજ જાણે છે માટે સાપનો રાફડો જોઇ યોગ્ય સ્થાને ઉદ્યમી માણસ કુવો ખોદે તોજ કર્મી પાણી પીએ નહિ તો મરે તરસે (અર્થમા નોટ જુઓ) પૈસા ખરચીને સોનુ લાવીએ પણ તેને ઘરમા ભરી મેલીએ નહિ એટલે સોનીને આપી તેના ઘરણા કરાવીએ, કરાવીને શરીર પર પહેરીએ–વાલીએ તોજ સોપર તેજ આવે છે ઘરમા સોનુ ભરી મૂકવાથી તેજ આવતુ નથી (ઘરેણા ઘાલવાથી માણસનો દેખાવ ફરે છે તે ઉપરથી સૂચિત)

કોઇ ઘરમા ચાકર હોય તે ધારો કે અમુક માણસની પેઠે લુગડા પણ લાવીને મૂકે છે પણ જો તે ઉભો થઇને ઉંચો નીચો થાયજ નહિ તો તે વસ્ત્રો પહેરાયજ કેમ કરીને ? [ઉંચુ નીચુ થવુ એ પણ ઉદ્યમજ છે]

સોના સિવાયની બીજી સર્વ ધાતુ–જુદી જુદી જાતની ઘણી ધાતુઓ છે અને તેમની જુદી જુદી અનેક જાતની વસ્તુઓ બને છે ઉદ્યમી માણસજ તેના ઘાટ ઘડવાના કામ કરે છે પછી ઘાટ ઘડીને તેના નામ પાડે છે એ સઘળુ ઉદ્યમથી થાય છે ત્યારે કર્મી તે વાપરે છે (માટે ઉદ્યમજ શ્રેષ્ઠ છે)

જેથી કરીને વૈકુંઠરાય (પરમેશ્વર) સતોષ માને છે તે હવન હોમ વગેરે ક્રિયાઓ ઉદ્યમથીજ થાય છે, હોમ હવન કરવાથી ઇશ્વર પ્રસન્ન થઇ મેઘને વૃષ્ટિ કરવાનો હુકમ કરે છે, તેથી વરસાદ ભારે વૃષ્ટિ કરે છે, તેથીજ અનાજ પાકે છે, તે વડેજ સઘળી સૃષ્ટિ જીવે છે એ સઘળુ ઉદ્યમથી થાય છે [માટે ઉદ્યમજ શ્રેષ્ઠ છે]

મોટા મોટા ઋષિઓ અને તપસ્વીઓનો સમૂહ (સઘળા ઋષિઓ અને તપસ્વીઓ) હાથવડે ઇશ્વરની પૂજા કરે છે અને

ચોરાશી ધુણીએ તાપી ધુમાડો ખાઇ મોટો ધર્મ કરે છે-ત્યારેજ તેમનુ નસીબ જોરાવર થાય છે, અર્થાત્ ત્યારેજ તેમને ઇશ્વર મળે છે (ઋષિઓ પૂજા કરે છે અને તપસ્વીઓ ધુણીએ તાપી ધુમ્રપાન કરે છે, અર્થાત્ તપ કરે છે એમ સમજવુ)

એ પ્રમાણે પુણ્ય સિવાય કોઈ કઇ પણ વસ્તુ પામતુ નથી (પુણ્ય કરવામા પણ ઉદ્યોગ ગર્ભિત રહેલો છે) જે જે માણસોને આપણે ફતેહમદીથી કામ કરતા જોઇએ છીએ તે સર્વ ઉદ્યમ વડેજ ફતેહમદ થાય છે (માટે ઉદ્યમ કરવો એજ શ્રેષ્ઠ વાત છે)

પાઠ ૨૦

લહેજત(ફા) સ્વાદ

ઉષ્ણ કટિબધ=જ્યા હમેશા તાપ પુષ્કળ પડે છે એવો પૃથ્વીનો ભાગ(ઉષ્ણ=ગરમ+કટિબધ=ટાઢ તાપ જાણવા માટે પૃથ્વીના પાચ વિભાગ પાડયા છે તે)

અરબસ્તાન=આરબલોકોને રહેવાની જગ્યા, ઇગ્લનની પશ્ચિમમા દેશ છે (અરબ=આરબ+સ્તાન=રહેવાની જગ્યા)

મસાલાના દ્રવ્ય=મસાલાની ચીજો

દ્વીપ=જેની ચારે બાજુએ પાણી અને વચ્ચે જમીન હોય તે (દ્વિ=બે+અપ=પાણી બે પાણીની વચ્ચે આવેલો જમીનનો ભાગ)

અક્ષાશ=વિષુવવૃત્તથી ઉત્તર કે દક્ષિણમા કોઇ જગાનુ જે અતર હોય તે

રેખાશ=કોઇ મુકરર કરેલા રેખાશ વૃત્તથી પૂર્વ કે પશ્ચિમ દિશામા કોઈ જગાનુ જે અતર હોય તે [મુખ્ય રેખાશ શરૂ થાય છે ગ્રિનિચની પૂર્વ દિશાએ આવેલા સ્થળ પૂર્વ રેખાશપર કહેવાય અને પશ્ચિમે આવેલા સ્થળ પશ્ચિમ રેખાશપર કહેવાય]

સુવાસિક=સારી વાસવાળુ (સુ=સારી+વાસ=ગધ+ઇક=વાળુ)

ગુણકારી=ફાયદો કરનારી (ગુણ=ફાયદા+કાર=કરનાર+ઇ)

વાનીઓ=જુદી જુદી ખાવાની

વસ્તુઓ

મુખવાસ=ખાધા પછી મો સાફ કરવા માટે કાંઈ પદાર્થ ખાવા તે [મુખ=મો+વાસ વસ્તુ વાતુ રહેવુ પરથી જેની ગધ મોમા રહે છે તે]

વેસ્ટ ઇડીઝ=અમેરિકામા આવેલા બેટો, જેવા કે જમેકા, કયુબા વગેરે [વેસ્ટ=પશ્ચિમ+ઇડીઝ=હિન્દુસ્તાનને લાગતા]-જ્યારે કોલબસે અમેરિકા શોધી કાઢ્યો ત્યારે તેને એવી ખાત્રી હતી કે આ નવો શોધી કાઢેલો દેશ હિદુસ્તાન (ઇડીઆ) છે કારણ કે તે વખતે અમેરિકાની કાઇને ખબરજ નહોતી, આથી અમેરિકાનેજ હિદુસ્તાન કહ્યો, પાછળથી ખરો હિદુસ્તાન જડયા ત્યારે માલમ પડયુ કે આ હિદુસ્તાન તો ખોટો છે, પણ જે ચાલતુ આવેલુ તે કાયમ રાખવા માટે એ ટાપુઓને વેસ્ટ=પશ્ચિમ +ઇડીઝ=હિદુસ્તાનને લગતા દ્વીપો પશ્ચિમ હિદુસ્તાનને લગતા દ્વીપો એવુ નામ આપ્યુ]

સુગધીદાર=સારીગધવાળો [સુગધી =સારી ગધ+દાર=વાળો] [મૂળ શબ્દ સસ્કૃત સુગન્ધિત છે તેનુ પ્રથમા એકવચન સુગધી એટલે સારી ગધવાળો એવો શુદ્ધ શબ્દ ગુજરાતીમા વપરાય છે અત્રે સસ્કૃત શબ્દને ફરીતે ઉપસર્ગ દાર=વાળો લાગેલ છે એથી પુનરુક્તિ પણ થએલી ગણાય]

વહાણવટી=વહાણનો ધધો કરનાર દરિઆઈ વેપારી (વહાણ+વટી પ્રત્યય=ધધો કરનાર)

દરીઆ માર્ગે=દરીઆ રસ્તે

પોતાને હસ્તક=પોતાના હાથમા, તાબામા

પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા=પૃથ્વીની આજુબાજુ પરિક્રમણ કરવુ તે, પૃથ્વીની આજુબાજુ ફરવુ તે

અક્કલ હેરાન થઈ જાય=અક્કલ ચાલે નહિ, અક્કલ કહ્યુ કરે નહિ, આશ્ચર્યમા ગરક થવાય.

મસજ્ઞા=સારી રીતે જાણી શકાય તે નામ

જ્વાળામુખી=જેના મોમાથી [શિખરમાથી] ધુમાડા નીકળે છે તેવો પર્વત [જ્વાળા=અગ્નિ+મુખ=મો+ઇ=વાળો]

પરિપક્વ=બરાબર પાકેલુ (પરિ=પૂર્ણ+પક્વ=પાકેલુ)=પુરેપુરૂ

ચિરાડા=ફાડ

પ્રગટ=પેદા

કુંજ=મિનારામા ઉગેલો છોડ, જે ઘણોજ લીલો હોય છે

ઉત્તેજક=ઉત્તેજન આપનાર, ઉશ્કેરનાર

ઉષ્ણતા=ગરમી (ઉષ્ણ=ગરમ+તા=પણુ)=ગરમપણુ

દસ્ત કબજ કરે છે=બધકોશ કરે છે, ઝાડો બધ કરે છે

એકત્ર=એકઠુ

રેચક=જુલાબ થાય તેવુ

વાયુનાશક=વાયુનો નાશ કરનાર

વાળા=તતુ, તાતણા

પાઠ ૨૧

જય=ફતેહ, જીત (સસ્કૃત જિ ધાતુ પરથી)

મનન=ધ્યાનપૂર્વક વાચન, મનમા વાચવુ તે, મનમા વિચારી જવુ તે

વૃત્તિ=વલણ

મહાવિદ્યાલય=વિદ્યા ભણવાનુ મોટુ ઠેકાણુ, કૉલેજ (મહા=મોટુ, વિદ્યા+આલય=ઠેકાણુ)

પાઠશાળા=મોટી નિશાળ

નિરભિમાન=અભિમાન વગર (નિર્=નહિ+અભિ ઉપસર્ગ+મન્ ધાતુ=માનવુ, ઉપરથી માન)

હરણ કીધુ=ખેચ્યુ, આકર્ષ્યુ

ધર્મોપદેશક=ધર્મનો બોધ કરનાર (ધર્મ+ઉપદેશ=બોધ+અક=કરનાર)

દષ્ટિવિદ્યા=પ્રકાશ સબધી શાસ્ત્ર (દષ્ટિ+વિદ્યા)

વિસ્મય=આશ્ચર્ય, નવાઇ

પૃથક્કરણ=જુદુ કરવુ તે (પૃથક્=જુદુ+કરણ=કૃ ધાતુ પરથી કરવુ તે)

પાયો નાખ્યો=શરૂઆત કરી

છિદ્ર=કાણુ (સસ્કૃત છિદ્ ધાતુ પરથી)

વેરણ સેરણ=જુદા જુદા

શ્વેત=સફેદ

ઉપદ્રવ=રોગ

સ ભાષણુ=ભાષણુ
ગુરૂત્વાકર્ષણુ (સ) પૃથ્વી બધા પદાર્થોને ભારના પ્રમાણુમા ખેચે છે તે (ગુરૂ=ભારે+ત્વ=પણુ+આ+કૃષ ધાતુ=ખેચવુ+અન=ક્રિયાવચક પ્રત્યય)
ગતિમાર્ગ=જવાનો રસ્તો, ફરવાનો રસ્તો (ગમધાતુ= જવુ+તિ=પણુ +માર્ગ=રસ્તો)
ભરતી (સ) પાણીનુ ભરાવુ તે (ભૂ=ભરવુ+તિ=પણુ) જુવાળ
ઓટ=પાણીનુ ઉતરી જવુ તે
ભરતીઓટ=દરીઆનુ પાણી દિવસમા બે વાર ચઢે છે, અને બે વાર ઉતરે છે, તેને ભરતીઓટ કહે છે
હાથ ભીડમા હતો=પૈસાની તગી હતી
મુકત (સ) મુકાએલુ છુટુથએલુ (મુચ્=મૂકવુ+ત=ભૂ કૃ પ્ર)
નિવારણુ કરવુ=મટાડવુ
પદાર્થ વિજ્ઞાન=પદાર્થ સબધી વિશેષ ગુણો જેની અદર બતાવેલા હોય છે તે શાસ્ત્ર એમા પદાર્થના ગુણોનુ વિવેચન કરતા શીખવાનુ હોય છે
અસાધારણુ=ઘણીજ, ઉંચા પ્રકારની
રાજતત્રીઓ=રાજ ચલાવનાર
તત્રી=ચલાવનાર (તમ્ ધાતુ=ખેચવુ પરથી)
ટકશાળા=ચલણી નાણુ પાડવાની જગ્યા
સમાગમ=મેળાપ
ખામોશ (ફ) ધીરજ
મહાસાગર (સ) મોટા સમુદ્ર (મહા+સાગર, સગર રાજાના છોકરાઓએ યજ્ઞનો ઘોડો ખોળવા માટે ખોદેલો, માટે સાગર)
સત્યરૂપી સમુદ્ર=સત્ય એજ સમુદ્ર, સત્યનો ભડાર
સશોધન=ખોળ, તપાસ

પાઠ ૨૨

બુદ્ધિસાગર=મોટી બુદ્ધિવાળો (બુદ્ધિ+સાગર=મોટી)=ઘણી અક્કલવાળો, બુદ્ધિમાન, બુદ્ધિસાગર આ ઠેકાણે વિશેષનામ છે
સતતિ=છૈયાછોકરા (સમ=સારી રીતે+તનુધાતુ ખેચવુ પરથી તતિ=વશને ખેચનાર અથવા આગળ ચલાવનાર,

નામ પ્રમાણે ગુણ હોવાથી અર્થાત્ નામ બુદ્ધિસાગર હતુ તે પ્રમાણેજ તે મોટી અક્કલવાળો હોવાથી
દત્તકપુત્ર=કરી લીધેલો છોકરો
વિલબ=વાર
પ્રાત કાળે=સવારમા
રત્રિ સમય=રાતનો વખત
જોર બોલતી સભળાઇ=નસકોરા બોલતા સભળાયા મતલબ કે ઉધી ગયેલા જણાયા
ખાતર (સ) માટે, વાસ્તે (ખન ધાતુ=ખોદવુ પરથી ખાતર)
ભવની ભાવટ =જન્મની પીડા (ભવ ભૂત ધાતુ ઉપરથી)
ઉજમાળો=આનદનો
વારસ=મુઆ પછી થનાર માલીક
બાધા=પ્રતિજ્ઞા
કોટી કરવી=કોટે બાઝવુ
મસલત=ગોઠવણ
સામગ્રી=જોઇતી ચીજો
નૈવેદ્=દેવને ધરાવવાનો ખોરાક
બહુ તન્તવો બલવન્ત=ઘણા તાતણા બળવાન હોય છે, એ પ્રમાણે વાણીઆએ સ્ત્રીને કહ્યુ ભાવાર્થ એવો કે એમ કહીને તેણે વૈરીને સમજાવી કે એની આજુબાજુ ખૂબ તાતણા વાટજે કારણ કે બહુ તન્તવો બલવન્ત
તદબીર=યુકિત
સ્વાધીન=તાબે

પાઠ ૨૩

મૂળસ્થિતિ=અસલ સ્વરૂપ, (પુહેલાની સ્થિતિ)
રૂપાતર=રૂપમા ફેરફાર (રૂપ+અતર)
કમાવે છે=પકવે છે, તૈયાર કરે છે
બહુધા=ઘણુ કરીને
યોજના=ઘડી કાઢેલો ખરડો
હથોટીવાળા=જેનો હાથ બેસી ગયેલો હોય તેવા, ચાલાક, ચપળ
મન પર લે=ધારે, પોતાના મનને એ વાતમા ખુચવે

પાઠ ૨૪

વનવર્ણન=જગલમા બનતા બનાવોનુ વર્ણન (વન+વર્ણન)
નકીબ=નેકીદાર, ચોપદાર
સધુ=બધુ
વર્ણવે=વર્ણન કરે
વૃક્ષાદિઓ=ઝાડ વગેરે (વૃક્ષ+આ-

દ્વિએ=બીજાઓ)	તટે=કિનારે
સ્વસ્તિ=કલ્યાણકારક	મરાળ=રાતા પગ તથા ગતી ચાંચ વાળો હંસ
ઘોર=અઘરાએલુ, ભયંકર	પ્હાડે=પહાડપર
ગરજનથકી=ગર્જનાથી	ટઉકા=ટહુકા
વ્યાઘ્રો=વાઘો	દાદુરો=દેડકા
અતિશ=અતિશે	પય પય=પાણી પાણી
તડુકે=ગુસ્સામા મોટી ચીસ પાડે	આકળા=ગાભરા
ત્રાસે=બીએ	ચાતક=પપૈયા
પ્રવાસો=મુસાફર	કુંજમહે=ગલીઓમા
લવ=નગાર, જરા	અન્ય=બીજા
ઉત્પાત=તોફાન ધાંધલ	કર્તા=કરતા
ચિંતન=સ્મરણ, ધ્યાન	રંગ=જાત
સચ્ચિદાનંદ=હમેશ જ્ઞાન અને આનંદ આપનાર (સત્+ચિત્+આનંદ)	નચિંતો=ચિંતા વગર
અજ્ઞ= અજ્ઞાન, અજાણ્યા	જંગાલી=જંગાલ, તાંબાના કાટના રંગના, મહેજ ભુરા અને ઘણા લાલ
જ્ઞ=માત્ર જાણતા	અભ્ર=વાદળા
રંગ=મજા, ગમત	ધૂમગોટા=ધુમાડાનો ગોટો
વીજે=વીજળીઓ	નભ=આકાશ
કરાળ=ભયંકર, બિહામણુ	
ઓથો=સહાય, બચવાનુ ઠેકાણુ	
સરવર= સરોવર (સર+વર=મોટુ)	

ચોમાસાની ઋતુમા વનમા બનતા બનાવોનુ વર્ણન

સમજુતી--સિપાઇ રૂપી કાગડાઓ કહે છે કે (મેઘરાજા પધારવાની) તૈયારી છે માટે ચુપ ચુપ મુગા રહો. પવન હાલતો

નથી અને (આ ઠેકાણે) બધુ સારૂ શાંત ગભીર જણાય છે, એની શોભા હુ શી કહી શકુ ! એટલામા તો મેઘરાજા પધાર્યા (વરસાદ આવવાની શરૂઆત થઇ અને ઝીણા ઝીણા ફોરા પડવા માડયા) તેથી ઝાડ વગેરએ હરખથી નમીને કલ્યાણકારક શબ્દો ઉચાર્ય (૧) ટીપ—સભામા કોઇ રાજા કે મોટા અધિકારી આવવાના હોય છે ને તેમની આવવાની તૈયારી થઇ રહી હોય છે ત્યારે નેકીદાર-સિપાઇ સૌને મુગા રહો, મુગા રહો એમ કહે છે, તેથી પછી કોઇ બોલતુ ચાલતુ નથી, રાજા પધારે છે, કે સભામા બેસનારાઓ હરખથી નમન કરીને કલ્યાણકારક શબ્દો ઉચારે છે આ કવિતામા કવિએ ચોમાસાની ઋતુમા વનતુ વર્ણન વર્ણવેનુ છે તેથી નીચે મુજબ રચના રચી છે

વન એ કચેરી, ઝાડ, પશુ, પક્ષી વગેરે સભામા બેસનાર, મેઘ એ રાજા કાગડા વગેરે પક્ષીઓ તે સિપાઇ, (ઘણી વખત એવુ જોવામા આવે છે કે વરસાદ આવવા પહેલા પવન બંધ થઇ જાય છે, ઝાડ હાલતા નથી, પક્ષો બોલતા નથી, ને શૂન્યકારક જેવુ થઇ રહે છે પણ વચમા વચમા કાગડાઓ બોલતા હોય છે એ બોલ્યા વગર રહેતા નથી માટે એ નકીબ (રાજા પધારે ત્યારે બધુ શાંત હોય પણ નેકીદાર નેકી પોકારે છે મતલબ કે તેને બોલવાની છૂટ હોય છે, અને શાંત રાખવા ખાતર સિપાઇઓને પણ બોલવાની છૂટ હોય છે, તેમ કાગડાઓ કરે છે માટે તે નકીબ) પછી ઝાપટુ આવ્યુ કે પવન છૂટે છે, ઝાડો ડોલવા માડે છે, અને ઝાડની પાર પવન આવતા સુસવાટા સભળાય છે, તે જાણે સિંહ વગેરે પ્રાણીઓ ગર્જના કરે છે તેમ અરજ કરતા હોય તેમ જણાય છે

આ ઠેકાણે સિપાઇરૂપી કાગડાઓ કહે છે કે (મેઘરાજા પધા

-રવાની તૈયારી છે માટે ચુપ ચુપ (ચુપ રહો) પવન હાલતો નથી. ઝાડ ડોલે છે તે જાણે નમન કરે છે અને ઝાડ તથા પ્રાણી શબ્દ કરે છે તે જાણે સ્વસ્તિ બોલતા હોયની તેમ લાગે છે (૧) ઘણા જોરથી કેવો ટાઢો પવન આવે છે અને જો ઘણી ઝડપથી આ કાળી વાદળીઓ પેલી આવી, અહા! ઘણુ અધરાએલુ આકાશ કેવુ પડુ પડુ કરી રહ્યુ છે! ઓહો! (વરસાદ) મોટી ધારે આવ્યો અને ખૂબ તૂટી પડયો (૨) ચારે બાજુએ વીજળી ઉપરા ઉપરી ચમકારા કરે છે, અને વળી ગર્જનાથી આખુ જગલ ગાજી રહે છે વાઘ અને સિહો ક્રોધથી મોટા સાદ કાઢે છે (વરસાદની ગર્જના સાભળીને તેઓ એમ ધારે છે કે વનમા અમારા કરતા વધારે ગર્જના કરનારો વળી આ બીજો કોણ આવ્યો એમ સમજી વધારે વધારે તડુકે છે) મોટા ઝાડ પવનથી પડી જાય છે, જે મુસાફર પહેલા વહેલો નીકળ્યો હોય (જેણે જગલમા આવા બનાવ જોયા ન હોય) તે આ જોતા બી મરે છે (૩) મારા જેવા બીજા, અને જોગીઓ કે જેમને દુખ પડેલા તેઓ જગલમા આવા ઘેલાઇ જેવા તોફાન જોઇને લગારે બીએ નહિ, પણ જોગીઓ તો હર્ષથી પ્રભુ ધ્યાન ધરે છે. જ્ઞાની માણસો (આનદથી) તે ખેલ જુએ છે, અને અજ્ઞાની(અતિ દુખથી કટાળીને) મરણુ ઇચ્છે છે આ કડીમા કવિએ પોતાના સબધની કેટલીક હકીકત જણાવી છે તે એ કે મારા જેવા બીજા દુખી લખ્યા છે તેનુ કારણ કે કવિને કોઇ કોઇ વખતે પૈસા સબધી ઘણી ગભરામણ થતી તેથી તે કહે છે કે એવા તોફાનમા જોગી અને મારા જેવા જ્ઞાનીને શૂર ચઢે છે, અને તેઓ પ્રભુ સ્મરણુ કરે છે, પણ જેઓ જ્ઞાની નથી તેઓ તો અતિ દુખથી કટાળીને મરણુ ઇચ્છે છે, પણ સમજુ માણસો તો દુનિયાના ઢગ જોઇને પછી કુદરતના રગ જુએ

છે, ને પછી ઇશ્વર સ્તુતિ કરે છે. (૪) વરસાદની ગર્જનાના આ ભડાકા અને કડાકા ગડગડીને ચાલ્યા જાય છે વીજળીઓ ચમકે છે ખૂબ પાણી પડે છે વાયુના સુસવાટા થાય છે તડતડ કરીને વાસ ફૂટે છે [ચોમાસામા જમીનમાથી વાસના ફણગા ફૂટે છે તે વખતે તડાક તડાક એવા અવાજ થાય છે, તેનો એકદમ ફણગો નીકળે છે માટે વાસના ઝાડ તળે કોઇ સઇ રહેતુ નથી સુઇ રહે તો જમીનમાથી નીકળતો ફણગો એકદમ શરીરમા વાગાય છે] તેથી જગલ બિહામણુ થઇ રહે અને તળાવ કાઠે (વરસાદના ઝપાટાથી) બચવાનુ ઠેકાણુ નહિ હોવાથી હસ બમો પાડે છે, (એમ કહેવામા આવે છે કે મને ઓયો કરો એટલે આડુ કઇક ધરા એવા અર્થમા ઓયો શબ્દ કવિએ વાપરેલો છે (ઓયો=આધાર) (૫) પહાડ ઉપર મોર તાણીને ટોકા કરીને થનથન નાચે છે આબાની ડાળ ઉપર કોયલ ખૂબ ટહુકા કરે છે તળાવમા દેડકા બોલે છે ને કૂદે છે અને (પાણીવિના) અકળાયલા ચાતક પક્ષીઓ પાણી પાણી કરે છે (૬) ટીપ–ચાતક પક્ષીને માટે એમ કહેવાય છે કે તે વરસાદના પાણી સિવાય બીજુ કાઇ પીતો નથી ચોમાસાના સ્વાતિ નક્ષત્રના પાણી સિવાય એની તરસ છીપતી નથી, તેથી તે હમેશનો તરસ્યો કહેવાય છે કટલાક કહે છે કે એને ગળે કાણુ છે તેથી પાણી પીવાતુ નથી માત્ર ઉપરથી વરસાદનુ પાણી પડે તેજ તેના પેટમા જાય છે તે વરસાદનુ પાણી ઝખે છે તે જેમ વિરહિણી પોતાના ધણીને પિયુ પિયુ કરી ઝખતી હોય તેમ તે પિયુ પિયુ (પયપય) કરે છે આકળા કહેવાનુ કારણ કે પ્રથમ પાણી ન મળેલુ તેથી આકળા અને મળ્યા પછી પણ ફરીથી ચોમાસા સિવાય મળવાનુ નથી એ વિચારથી જેટલુ પિવાય તેટલુ પી લેવામા ધરાયલા તોપણ આકળા તેથી સારી પેઠે

વરસાદ પડયા પછી પણ તેનથી પય પય (પિયુ પિયુ) બોલી જવાય છે વનની બધી ગલીઓમા (ઉપર છાયા જેવુ અને નીચે રસ્તા પાડેલા તે) પાણી પાણી થઇ રહે છે પહાડી (પત્થરાળ) જમીન બરાબર ધોવાઇને ચકચક થઇ રહે છે પછી ત્યા ઠડી અને સારી મ ક્ક આવે તેવી હવા-કાદવ કચરો કોહોવાણ વગેરે ધોવાઇ જવાથી થઇ રહે છે અને સારા હવા પાણીથી રોગી માણસોના રોગ (મટી) જાય છે (૭) બીજા માણસો કરતા ગરમી ને ઠડી ઓછી લાગે છે, એવા ખેડુ લોકો શરીર પહેલેજેનુ છતા ખેતરમા કામ કરે છે અહા ! બહુ નવા નવા રગના જીવજતુઓ જોતા મારો જીવ (આવી) સમજણથી ડાહ્યો અને ચિતા વગરનો થાય છે (બીજાનુ દુ ખ જોવાથી અને ઇશ્વર સબધી જ્ઞાન થવાથી પોતાનુ દુ ખ ઓછુ થાય છે) (૮) છેક જગલી રગના લીલા (સહેજ ભુરા અને ઘણા લીલા) પહાડો બહુ સુદર લાગે છે, ધુમસથી કોઇ ભુરા અને કોઇ ઓછા લીલા રગના (જણાય છે) પર્વત ઉપર ચડીને ઉચે જોઉ તો વાદળા તરેહ તરેહના આકારના (તરતા દેખાય છે એટલે કોઇ ઝાડ જેવા, કોઇ પશુ જેવા, કોઇ પક્ષી જેવ વગેરે) છે અને નીચે જોઉ તો જુદી જુદી જાતના ઝાડ ખૂબ ખીલ્યા છે (૯) બહુ પવનથી ઉચેથી આડો જતો મેઘ જોઇએ તો ધૂળ ઉડી રહેલી હોય અથવા ધુમાડાનો ગોટો હોય એવુ જણાય ને દરીએ પર્વત, ઝાડ, આકાશ એ બધા એકજ રગના થઇ રહ્યા છે મટી ગતી અને ભીની ભીની તથા ઘાસ લીલા અને ભાના થઇ રહ્યા છે (૧૦)

પાઠ ૨૫

વાસના=મનમા રહેલી સૂક્ષ્મ ઇચ્છા

અ કુર=ફણગો

અનુકૂળ=લાયક (અનુ+કૂળ=કિનારો) મળતુ આવવુ તે

પ્રબળ=જોરાવર (પ્ર+બળ)

ઇચ્છાશક્તિ=મન

મહાશક્તિ=મોટી શક્તિ (મહા=

+શક્તિ)
જાદે=વધારે
મહા પ્રયાસ=મોટી મહેનત
(મહા=મોટુ +પ્ર=ઉપસર્ગ+યાસ
યા ધાતુ પરથી)
ઉપરાત=વિશેષ
ઝાઝવાનુ જળ=મૃગજળ, કાલ્પનિક
જળ, ખારી જમીનમા તાપને
લીધે જણાય છે તે
અગાધ (સ) ઘણીજ (અ=નહિ+
ગાધ=છીછરૂ) છીછરૂ નહિ તે
લાગ=દાવ
પર્યંત=છેડા સુધી (પરિ=સુધી+
અંત=છેડો)
જન કલ્યાણ=માણસોનુ ભલુ
પ્રશંસા=વખાણ, તારીફ (પ્ર+શંસ
ધાતુ=વખાણ)
અસહ્ય=સહન ન થઇ શકે એવુ
(અ+સહ્ય સંસ્કૃત સહ=સહન
કરવુ)
સુમાર્ગ=સારોરસ્તો(સુ=સારો+માર્ગ)

પાઠ ૨૬.

સામ્રાજ્ય=મહા રાજ્ય, બળવાન
રાજ્ય

ભવ્ય=ભપકાદાર
પુરોહિત=ગોર, રજવાડામા આગળ
પડતુ કામકાજ કરનાર
નિરીક્ષા (સ) બારીકીથી જોવુ તે
(નિર્+ઇક્ષ=જોવુ)
ભૂમિતિ=પૃથ્વીને માપવાની વિદ્યા
(ભૂ=પૃથ્વી+મિ તેમા મા ધાતુ=
માપવુ)
લેખનપદ્ધતિ=લખવાની રીત, લખ-
વાની શૈલી (લિખ ધાતુ=લખવુ)
લહીઆ=લખનાર (સંસ્કૃત લેખક)
વિકરાળ=ભયંકર
નિર્દય=દયા વગરના, ક્રૂર, ઘાતકી
(નિર્=નહિ+દય=દયા)
આશુરી=સિરિઆ કે અસ્શારના
વતનીઓ
સૈનિક=લશ્કરમા જવાવાળો (સૈન
=લશ્કર+ઇક=વાળો)
ભૂમધ્ય=જુની દુનિયા એટલે એ-
શિઆ, યુરોપ અને આફ્રિકાની
વચ્ચે આવેલો (ભૂ=પૃથ્વી+મ
ધ્ય=વચ્ચે)=પૃથ્વીનીવચ્ચે આવેલો
દરીઓ ખેડવો=દરીઆમા લાંબી
લાંબી મુસાફરી એટલે સફરો

કરવી તે

આરાધના (સ) ભજન, સ્તુતિ, (આ+રાધ=પ્રસન્ન કરવુ+અન=આ)

સ્વતંત્ર (સ) મરજી મુજબ ચાલનાર (સ્વ=પોતાનુ+તંત્ર=રાજ) જેને પોતાનુજ રાજ છે તે

ધીટપણુ=મજબુતપણુ

શુરાતન=જોસ્સો, જવામર્દ

પાઠ ૨૭

વાયુપુત્ર=વાયુનો છોકરો, હનુમાન

બળનિધાન=બહુ બળવાન (બળ+નિ+ધા=મૂકવુ બળ મુકેલુ છે એટલે રહેલુ છે એવો) બળના સ્થાનરૂપ બહુ બળવાનને માટે એ શબ્દ વપરાય છે

રૂદ્રમાળ=મહાદેવના દહેરાની હારની હાર છે એવુ સ્થાન રૂદ્ર=મહાદેવ+માળ=માળા, હારની હાર)

ઉપનામ=બીજુ નામ, નાનુ નામ (ઉપ=પાસે, નાનુ, બીજુ+નામ)

પરાક્રમ=સામર્થ્ય (પરા=ઉલટુ+ક્રમ=ઓગળવુ) ઓળગવાથી ઉલટુ, નહિ ઓળગાય એવુ

શત્રુના વાજા આવી અહીઆ ગગડશે=શત્રુઓ રૂદ્રમાળઉપર ચઢી આવશે વાજા ગગડવાનુ કારણ લશ્કરને શૂરાતન ચઢાવવાનુ છે

ભસ્મ=રાખ

હનુમાન=વાદરા, દાઢીવાળો (હનુ=દાઢી+માન=વાળો)

આલસ્ય (સ) આળસ

દૈત્ય=રાક્ષસ, કશ્યપ પ્રજાપતિને દિતિ નામની સ્રીથી થએલા પુત્રો

કા=શા માટે

નિર્ધાર=નિશ્ચય (નિર્ ઉપસર્ગ=ધા+સસ્કૃત ધાતુ=ધારણ કરવુ) નક્કી કરવુ તે, નક્કીપણુ

મત્રેશ્વર=સર્વ પ્રધાનોમા મોટો (મત્ર=વિચાર કરવો+ઇશ્વર=મોટો વિચાર કરવામા મોટો વિચાર કરવો એ કામ રજવાડામા પ્રધાનોનુજ છે)

અનિત્ય (સ) હમેશનુ નહિ તે (અ+નિત્ય=હમેશ)

પૂર્ણિમા=જે તિથિએ માસ પુરો થાય તે તિથિ. ઉત્તર હિદુસ્તાનમા હજુ પણ પુનેમે મહીનો બદલાય છે (સસ્કૃત પૌર્ણમાસી ઉપરથી પૂર્ણિમા)

કળાહીન=તેજ વગરનો (કળા=તેજ ,પ્રકાશ+હીન=વગરનો)

પ્રલય=મહાનાશ=(લી ધાતુ પરથી લય=નાશ)

વિષ્ણુ=વ્યાપક ઇશ્વર (વિષ=વ્યાપવુ +અણુ=કણુ)=જે કણે કણુમા વ્યાપી રહેલો છે તે

કામ=સ્ત્રી પુરુષમા પરસ્પર પ્રેમ ઉત્પન્ન કરાવી સભોગ કરાવનારો દેવ

પામર=ગરીબ, હલકા, ક્ષુદ્ર

રાજપાટ=રાજગાદી (રાજ=સ સ્કૃત પરથી રાજ=પ્રકાશવુ +=પાટ–ગાદી)

દેવાલય=દેહેરા (દેવ+આલય=ઠેકાણુ) દેવોને રહેવાની જગ્યા

જ્ઞાનવાર્તા=જ્ઞાનની વાત, સમજવા યોગ્ય વાત (જ્ઞાન+વાર્તા)

આખરનો વિચાર=છેવટનો વિચાર

શીદ=શા માટે

યાવચ્ચ દ્ર દિવાકરૌ=જ્યા સુધી ચદ્ર સૂર્ય તપે ત્યા સુધી (યાવત્ =જ્યા સુધી+ચ દ્ર+દિવાકર=સૂર્ય) ચ દ્ર અને દિવાકરનો સ સ્કૃત નિયમે દ્વ દ્વ સમાસ થઇ ચ દ્ર દિવાકરૌ થએલુ છે, અને તેને યાવત્ અવ્યય લાગવાથી આખો સમાસ અવ્યયી ભાવ થઈ ગયેલો છે)

ગરમુ=નવાઇ ઉપજાવે એવુ

શિલાદિત્ય=સૂર્યે જેને પત્થર આપેલો છે એવો (શિલા=પત્થર+આદિત્ય =અદિતિના પુત્ર, સૂર્ય)

ઉદય પામી શૂન્યમા મળ્યા હશે= ચઢતીમા આવી પડતી સ્થિતિએ પહોચ્યા હશે (શૂન્ય=કાઇ નહિ એવી સ્થિતિ=નષ્ટ)

નિર્મૂળ=વ શજ વગરનો (નિર્= નહિ+મૂળ=મૂળીઉ) મૂળીઆ વગરનો, મૂળ હોય તો ઝાડ થાય

સોલકી=સૂર્યને આપવાની અજલીમાથી જે વીર પેદા થયા હોય તેના વ શજ સોલકી ચૌલુક્ય ઉપરથી ચનો શ થઇ સ થયો છે ચૌલુક્ય=ચુલુક્ય=અજલી)

મૂર્તિકાર=પ્રતિમા બનાવનાર (મૂર્તિ=પ્રતિમા+સ સ્કૃત કૃ ધાતુપરથી કાર=કરનાર=(પ્રતિમાને કરનાર)

સિદ્ધરાજ=જેણે સવ વાત સિદ્ધ કરેલી છે એવો રાજા (સિદ્ધ=નક્કી, પ્રાપ્ત) અત્રે સિદ્ધરાજ વિશેષ નામ છે

આજ મારે ને કાલ તારે=આજે મારી આવી દશા છે તો કાલે તારી પણ એવી દશા થશે (કાર ણ કે દેવનુ કારમુ ચક્ર નિરતર ફર્યા કરે છે, તડકો ને છાયડો ફેરબદલાજ કરે છે)

પૃથ્વીપતિ=રાજા (પૃથ્વી=દેશ, જ મીન+પતિ=ધણી)=દેશનો ધણી,

ક્ષત્રિવીય=ક્ષત્રિપણુ (ક્ષત્રિ+વીર્ય=બળ તેજ)

હલકી પણ સેવાને અર્થે મતલબ કે સેવા એ હલકી તો છેજ કારણ કે કહેવુ છે, કે "ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વ્યાપાર, કનિષ્ઠ (હલકી) ચાકરી માટે ચાકરીને હલકી કહેલી છે પણ આપની સેવા કરવી એ હલકુ કામ નથી, કારણ મોટા મોટા રાજાઓના કુવરો પણ આપના લશ્કરમા રહેલા છે, નોકરી હલકી તો છેજ એ ઉપરથી પોતે નોકરીની કિમત સમજે છે, એમ બતાવે છે પણ મહારાજની સેવા એટલી બધી હલકી નથી માટે સેવા (નોકરી)ની માગણી કરે છે

આરસ=આરસપહાણના પત્થર

પ્રવાસ=મુસાફરી

ગણિકાગૃહ=ગણિકાનુ ઘર, વેશ્યાનુ ઘર (ગણિકા=નર્તકી+ગૃહ=ઘર)

ધામ=ઠેકાણો

સપત્તિ=દ્રવ્ય

પ્રાપ્તિ=પેદાસ

યુવાઋતુ=જુવાનીનો કાળ (યુવા=જુવાની+ઋતુ=કાળ)

અફળ=નિરર્થક (અ+ફળ)

જામે=થાય

અલાભ=ગેરલાભ (અ+લાભ)

ઉબર=ઉમરો, બારણાનો ઉમરો

ગ્રામે=ગામમા

ઋણ=દેવુ

વશપરપરા=પેઢીધર પેઢી છોકરાના છોકરાને પહોચે ત્યા સુધી (વશ+પરપરા=હારની હાર)

ઉપભોગ=ભોગવટો

બાળક તે બાળકજ દીસે છે= મતલબ કે વ્યવહારમા કઇ રીતે ફાયદો થાય છે, તે જેમ બાળક સમજી શકતુ નથી, તેમ તુ પણ બાળક હોવાથી સમજી શક તો નથી અર્થાત્ તને વ્યવહારૂ જ્ઞાન નથી

કૃપાનિધાન=મહેરબાનીના ઠેકાણા રૂપ, મહેરબાનીનો ભડાર

દૈવ=નસીબ

વિજયયાત્રા=વિજય મેળવવા માટે દેરો દેશ ફરવુ તે

વિરલા=કોઇએક

વિખ્યાત=પ્રખ્યાત

દેશવટો=પરદેશમા પ્રવાસ કર્યા કરવો તે

અધર્મ=અન્યાય, ધર્મ નહિ તે

ભડારી=ભડારનો ઉપરી, ત્રિજોરીનો ઉપરી, (સસ્કૃત ભાન્ડાગાર)

સુભટ=સારા યોદ્ધા (સુ=સારા+ભટ=યોદ્ધા)

નવલ ગ્રથાવલી=નવલરામના બના વેલા ગ્રથોની આવલી (હાર) નવલરામની કવિતાઓનો સગ્રહ કરેલો હોય એવુ પુસ્તક (નવલ =નવલરામ+ગ્રથ+આવળી=હાર)

સમજુતી—ચતુર પુરુષ અને આરસના પત્થરને ભાર પ્રમાણે તોળીને વેચાય નહિ, મતલબ કે બીજી વસ્તુઓની કિમત જેમ વજન પરથી નક્કી કરાય છે, તેમ આ બે વસ્તુની કિમત કરાય નહિ માણસ શરીરે દુબળો હોય પણ અટકી હોય, આરસનો કકડો નાનો હોય પણ તે એકજ હોય, આવી રીતે હોવાથી ઉપરની કડી કહેલી છે જેમ જેમ તે દૂર બીજે દેશ જાય છે, તેમ તેમ વધારે મૂલ આવે છે મતલબ કે કોઇ માણસ પોતાના દેશમા ઘણી પ્રખ્યાતિ પામતો નથી, પીર પોતાના વતનમા પૂજાતોજ નથી ઇત્યાદિ

શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો, વિદ્વાનોનો વણો સમાગમ રાખવો ગામે ગામ મુસાફરી કરવી, રાજાની સભામા બેસવુ, ગણિકાને ઘેર જવુ, એ પાચે લક્ષણ ચતુરાઇના ધામ (ઠેકાણા) છે અર્થાત્ મનુષ્યને

ચતુરાઇ મેળવવાના સ્થળ પણ એજ છે

જે માણસે મુસાફરી કરીને પૈસાની પ્રાપ્તિ કરી નહિ, તે મૂર્ખ માણસના યુવાનપણાને વિક્કાર છે ફરી કદાપિ પ્રાપ્ત ન થાય એવો તેનો જુવાનીનો વખત નકામો ગયો

જો માણસ ગામમા પોતાનો ઉમરો ઝાલીને બેસી રહે તો ત્રણ ગેરલાભ થાય ૧] લુગડા ફાટે ૨] દેવુ વધે, ૩] આબરૂ કદાપિ મેળવેજ નહિ

પાઠ ૨૮

ટીપ—જગલમા દમયતીનો ત્યાગ કર્યા પછી નળરાજા વિરહ દુખથી ઉન્મત્ત થઇ જાય છે, તે પ્રસગના તેના વિલાપનુ વર્ણન છે

નળ=દ્વાપરના અતમા થયેલા સૂર્યવશી રાજા, નિષધ દેશના વીરસેનના પુત્ર (એ સ્વરૂપે સુદર, શાસ્ત્રજ્ઞાતા, ધનુર્વેદ નિપુણ ને પુણ્યશીલ હતો)

કર્કોટક=પાતાળનો એક નાગ (એક પ્રસગે મહર્ષિના શ્રાપથી એ પૃથ્વી ઉપર બળતો હતો, એવામા નળ રાજા વનવાસ નીકળ્યા હતા તેમણે તેને દીઠો ને કાઢ્યો એ ઉપકારને બદલે કર્કોટકે તેમને દુખ દીધો જેથી નળનુ રૂપ કદરૂપુ થયુ નળે એમ કરવાનુ કારણ પૂછવાથી નાગે કહ્યુ કે તમારે ત્રણ સવત્સર છુપા રહેવુ છે, માટે મે ડખ દઈ તમારૂ કદરૂપુ રૂપ કર્યુ છે પછી નાગે ત્રણ વસ્ત્ર આપી રાજાને કહ્યુ કે આ પહેરવાથી તમારૂ રૂપ હતુ તેવુ થશે)

નયણે=આંખે

વિલાપ=રડના રડતા દુખ કહી બતાવવુ તે,

વ્યાકુળ=અશાંત, ગભરાએલુ, બેબાકળુ

અવનિ=પૃથ્વી

વૈદર્ભી=વિદર્ભ દેશના રાજા ભીમકની છોકરી, દમયતી

વામા=સ્ત્રી (ડાબા અગની અધિકારી

રામા=સ્ત્રી (રમત=ક્રીડામાં સુખ આપનાર)

અવધ્ય=અવધિ, હદ

કોકીલાસ્વરી=કોયલના જેવા મધુર કંઠવાળી

ઉપન્યો=ઉપજ્યો

વીખવાદ=ટંટો, બોલવામાં ઝેર

વાદ=વાટા

વિશ્વમોહિની=જગતને મોહ પમાડનાર

સૃષ્ટિ દોહિની=આખી સૃષ્ટિના દોહનના સારરૂપ

સુન્દરી=સુન્દર સ્ત્રી, રૂપવતી નારી

વિરહિણી=વિખુટી પડેલી

વ નબ=વહાનામાં વહાલો, ધણી

દુર્લભ=જેનું મળવું કઠણ થઇ પડ્યું છે એવું

પિયુના પ્રાણ=ધણીના જીવરૂપ.

વાટ= રસ્તો, માર્ગ

ધણના ચણુ ભુસ્યા=પૃથ્વી પર પડેલા પગલા ભુસી નાખ્યા

નિરવાટ= કોઈ આવતું જતું ન હોય એવો રસ્તો

રૂએ=રડે

હૃદયા ફાટ=છાતીફાટ

મોહ ધારણ=મોહને રાખનાર

ક્રમ ધારણ=ક્રમ શાથી થયું તે

ભુજ=હાથ

લલાટે=કપાળે

વિલપે=રડે

કપે=કલ્પાંત કરે

કુબુદ્ધ=નઠારી બુદ્ધિ

છેહ=દગો

કારણ=ભય કર

શ્યામા=સ્ત્રી (કાળા રંગવાળી)

સહીના=સહિના

મદ=તરત, મદ

દોહેલે=મુશ્કેલીથી

ગજગામી=સ્ત્રી (હાથીની પેઠે ચાલનાર)

નિરમુખ=પાછા, નીચે મોઢે

ગાઢો=જાડો

પ્રેમ જળ=પ્રેમના આંસુ

લોહ=લુછી નાખ

સ્વરે ધાયો=અવાજની દિશા તરફ દોડ્યા,

દવાડા=દવ, જગતમા લાગેની આગ

વ્યાળ=નાગ, સાપ

દયાસિંધુ=દયાના સાગર

દીનબંધુ=ગરીબના બેલી

વહ્નિ=અગ્નિ

પ્રાણદાન=જીવતદાન

જોજન=ચાર ગાઉ

શાતિ પામ્યો=સુખપામ્યો, શાતિ મળી

પુણ્યશ્લોક=જેનુ નામ દેવાથી પવિત્ર થવાય છે એવા, નળરાજા. (યુધિષ્ઠિર પણ પુણ્યશ્લોક કહેવાતા હતા)

વિપ્રવાચા=બ્રાહ્મણનુ વચન

વૈદર્ભી કાંત=દમયતીનો પતિ

દાધો=દાઝયો

વૃત્તાત=વીતેલી વાત

પાઠ ૨૮ નળનો વિલાપ અને કર્કોટક નાગ

સમજુતી–નળરાજા આખમા આસુ લાવીને અનેક તરેહથી દુ ખના પોકાર કરે છે, અને પોતાનુ ગભરાએલુ શરીર ભોયપર પછાડે છે ગરીબ વૈદર્ભી રાણી એકલી વનમા બીશે ને ફાટી મરશે, તેથી જીવ્યાની હદ ટળી ગઈ છે કોયલના જેવા મીઠા સ્વરવાળી એ સ્ત્રી ફરી નહિ મળે એની સાથે તકરાર શા માટે થઇ ? હે ! મનને ગમી રહેલી દમયતી બોલ એમ નળે ધાટો પાડવા માડયો હે ! જગતને મોહ પમાડનાર, ચતુર, વિશ્વના સાર રૂપ સુદરી ત્રણીથી વિખુટી પડેલી, જેનુ દર્શન દુર્લભ છે એવી, પતિના પ્રાણરૂપ (જેના વડે ધણી જીવે છે એવી) દમયતી તુ બોલ વનમા ફરતો અને રડતો, આવ્યાનો રસ્તો જોતા ગયો, પણ કળિયુગે ભોયપરના પગલા ભૂસી નાખીને જગલ આવવા જવાના રસ્તા વગરનુ બનાવી દીધુ નળ રાજા વડની ડાળે વળગ્યો, ને છાટીફાટ રડવા લાગ્યો, મોહ રાખનારને એ કામ શાથી થયુ તે કારણે કપાળે હાથ દઇને કહે છે રાજા ઘણો વિલાપ અને કલ્પાત કરે છે, અને તેનુ સુખ તથા પ્રેમ સભારે છે, કે મનને નબળી બુદ્ધિ સૂઝી તેથી અન્યાયે તેને દગો

દીધો. જંગલની હદ બિહામણી છે, તેમાં અજગર, વાઘ, વરૂ ને નાગ છે, મોટા મોટા કરાડા અને કોતરો જોઇને તથા સિંહની ગર્જના સાભળીને એ સ્ત્રી તરત ફાટી મરશે મહામુશ્કેલીથી એ ગજગામીની મળી, અને દેવતા પણ વીલે મોઢે પાછા ગયા તે વખતનો સ્વયંવરનો બધો સંધાત આ વાત સાંભળીને સુખ પામશે રાજા રડે છે તેની આંખો કોણ લૂછે? એવામાં એક જાડો અવાજ સાંભળ્યો હે રાજા પ્રેમના આંસુ લૂછી નાખ, ને મને મુકાવ અને આ બળી મરતાને બહાર કાઢ એ વાણી સાંભળીને જાણ્યું કે રાણી છે; ને એનો રડી રડીને ઘાંટો બેસી ગયો છે હરખથી ખુશી થઇને વીરસેનનો કુંવર (નળરાજા) અવાજ આવતો હતો તે તરફ દોડયો દવ બળે છે તેમાં મોટો નાગ તફડે છે, ને બરાડા પાડે છે, ને કહે છે કે દયાના સાગર, ગરીબના બેલી, નળરાજા મને કાઢ અગ્નિદેવના વરદાનને લીધે નળ ન દાઝતા પાસે ગયો, ત્યારે નાગે નમસ્કાર કર્યા ને કહ્યું કે હે ગુણવાન રાજા! મને પ્રાણદાન આપી જીવાડ હું પણ તારાપર ઘણો ઉપકાર કરીશ જેની એક જોજન જેટલી દેહ હતી, એવા એ નાગના ઝેરથી ન બીતા લીધો અને ખાંધપર ચઢાવી દવથી બહાર લાવીને મૂકયો, તેથી તેના જીવને શાંતિ (સુખ) પામ્યો નાગ કહે છે કે તમેજ ખરેખર પુણ્યશ્લોક છો મને બ્રાહ્મણનો શાપ હતો તે મુજબ નળરાજા મળ્યા નળ પૂછે છે કે આટલો બધો કેમ દાઝ્યો તે મને માંડીને વાત કહે તારી હકીકત કહે કે ભાઇ તું કોણ છે? કારણ કે તું બહુ દુઃખ પામ્યો છે નાગ કહે છે રાજા સાંભળો મને ઋષિનો શાપ થયો હતો

પાઠ ૨૯

ઘાટ=ઓવારો

વીર=બહાદુર

વિધવા=ધણી વગરની; રાંડેલી

(વિ=નથી+ધવ=ધણી)=જેનો ધણી નથી તે
રાજ્યસત્તા=રાજ્યની લગામ (રાજ્ય +સત્તા=હકુમત, લગામ)
પ્રતિષ્ઠા=આબરૂ
વિઘ્ન=હરકત, અડચણ
ઉપદેશ=બોધ
મર્મ=ગુપ્ત વાત
ફૂટી ગઇ=જાણી ગઇ
રાજ્યાસન=રાજગાદી (રાજ્ય+આસન)
સેનાધિપતિ=લશ્કરનો ઉપરી (સેના =લશ્કર+અધિ=મોટો+પતિ=ધણી)
સ્તંભ=(સં) થાંભલો
ઉણી=ઓછી
સત્તાલોભી=સત્તાનો લોભ કરનાર, માર બધે ચલણ થાય એવું ઇચ્છનાર
ઉછાંછળો=ઉદ્ધત, વગર વિચાર્યું કામ કરનાર
પ્રત્યક્ષ=ખુલ્લું, દેખીતું (પ્રતિ=સામું +અક્ષ=આંખ)
દરમિઆન=મુદતમાં
એકનિષ્ઠ=એકમન

અવકાશ=વખત
રાજકીય=રાજ સંબંધી
પરરાજ્ય=બીજાના રાજ્ય
કારકિર્દી=અમલ
નિષ્ફળ=નકામી (નિષ્+ફળ=ફાયદો)
દાનકીર્તિ=દાનઆપવાની આબરૂ તેના જેવું દાન આપનાર કોઇ નહોતું એવી આબરૂ
દેવલોક પામી=ગુજરી ગઇ
નિરભિમાની=અહંકાર વગરની (નિર+અભિમાન+ઇ)

પાઠ ૩૦

ભો=બીક (સંસ્કૃત ભય)
વળાવો=રક્ષણ માટે લીધેલો માણસ, ચોકીદાર
કર (સં) વેરો, મહેસુલ, સંરક્ષણનું ભાડું
પ્રાપ્તિ=મળતર, પેદાશ
કંગાળ=પૈસા વગરના, ગરીબ
સંરક્ષણ (સં) સારી રીતે સંભાળ રાખવી તે (સમ્=સારી રીતે+રક્ષ =રક્ષણ કરવું=અન)
દશા=હાલ, સ્થિતિ
જામેલો=ફેલાયલો

જાનમાલ=(ફા) જીવ અને માલ (જાન=જીવ+માલ)
ગુનેગાર (ફા) ગુનો કરનાર (સસ્કૃત અપરાધી)
ન્યાયાધીશ=(સ) ઇન્સાફ કરનાર અધિકારી (ન્યાય+અધીશ=ધણી, ઉપરી)
અદાલત (ફ) કચેરી, ઇન્સાફ કરવાની જગ્યા
અપરાધી (સ) ગુનેગાર
તુરંગ (પો) બદીખાનુ, કેદીઓને રાખવાની જગ્યા (સસ્કૃત કારાગૃહ, ઇગ્રેજીમા જેલ)
પગાર=(પો) મહેનત બદલ દર મહીને કે અમુક મુદતે જે મળે તે
નેસ્તી=મોદી, સીધુ વેચનાર
ભાડુ=કોઇ પણ જગા કે પદાર્થ વાપરવાનો બદલો
મ્યુનિસિપાલિટિ=શહેર સુધરાઇ ખાતુ
સલામતી (અ) કાયમપણુ
હિસ્સો (આ) ભાગ
નિંદા પાત્ર=અફસોસ કરવા લાયક
આડકતરા કર=ઘી ખાડ, મીઠુ કાપડ વગેરે ખાવા પીવાના અને ઓઢવા પહેરવાના કોઈ કોઇ પદાર્થોપર વેપારી પાસે જે કર લવામા આવે છે તે
ઘરાક=સોદો ખરીદનાર (સસ્કૃત ગ્રાહક)

સવાલ—કર એટલે શુ ? કર આપવાની જરૂર છે કે નહિ ? જો હોય તો તેના કારણ સમજાવો કર આપવામા આપણે લુચ્ચાઇ કરીએ તો તેથી બીજાને નુકસાન થાય કે નહિ તે સવિસ્તર સમજાવો કરના કેટલા પ્રકાર છે ને તે કયા કયા ? સીધા કર અને આડકતરા કર શુ તે સમજાવો

પાઠ ૩૧

વર્ણવવામા=વિગતવાર કહેવામા
વ્યક્તિ=એક માણસ
આત્મસયમ=મન પરનો અકુશ
પૌષ્ટિક=બળ આપનાર
અવનતિ=પડતી
વિટંબણા=દુ ખ
છાકટા=ઘણુ પીધેલા

વિપત્તિ=આપદા	આબાદી=ચઢતી
માદલા=હમેશ માદા ને માદા	નાશુ =નાશ
અભિલાષા=ઇચ્છા, લોભ, તૃષ્ણા	
સભવ=આશા	સામર્થ્ય=કામ કરવાની શકિત

સવાલ—માદક પદાથના સેવનની ટેવ પડતા અટકાવવા અથવા તો તે છોડી દેવા માટેજ આત્મસયમની જરૂર છે કે? આત્મસયમની જરૂર કયા કયા માટે છે? આપણા દેશમા કેફી પદાર્થો પીનારામા ઘણો ભાગ કોનો કોનો છે? પીનારાઓ પીવામા ખરચાતા પૈસા બચાવી કયા કયા સારા કામમા વાપરે તો લાભ થાય? હદપાર પીવાણની પડતીની નિશાની ગણાશે કેફી માણસની બેદરકારીથી બીજાને નુકસાન થાય છે તેના દાખલા આપો

સારા શહેરીની શુ ફરજ છે?

• આપણી શુ ફરજ છે?

પાઠ ૩૨

હાલ=હાલત, દશા	કુદન=ચોકખુ સોનુ
સુનાની=સોનાની	રુધિર=કલાઇ
સુરત=દેખાવ, શિકલ	કચન મણિનો દેવ=[કચન=સોનુ +મણિ +દેવ] સોનાની મૂર્તિને મણિ જડેલા એવો દેવ બાજીગાવનો ગણપતિ
બેહાલ=(બે=ખરાબ+હાલ) ખરાબ હાલત, પાયમાલી	
સુરત=દેખાવ, શોભા	સુકુમારો=ઘણો નાજુક
બાકી=ફાકડી, રગીલી	ભડકે=આગમા

નેનતણા=આંખના
ઝળ કાટ=ઝળકાટ
ફૂલા=ફૂલ, આંખમાં ફુલું પડે છે તે
ઠાઠ=ભપકો, શોભા
કુવા=ખાડા
લાજે=શરમાય
ચાંદ=નિશાની
અંબુ આળુ=પાણીનું ર
ભાસે=દેખાય
નાક ગયું=આમ ગઈ
નિરાંત=નાળિયેર
ડરામણું=બિહામણું
કારમું=સુંદર
ખમણી ખ=આકાશ+મા સાતમીનો
પ્રત્ય] આકાશમાં
ધુપ=તાપ તડકો
અમાવાસ્યાએ=અમાસે
સુરખી=તેજ,ચમક
દુખદા=[દુખ+દા=આપનાર] દુખ
આપનાર
સહસ્ત્ર=હજાર
લિંગ=મહાદેવની મૂર્તિ
દેખાવ=શોભા

રાણીવાવ=મહારાણી મિનળદેવીની
વાવ
હાડ=હાડકાં, તૂટેલા પત્થર
પુરાણું=પુરાતનકાળની, પુરાણી
હાલજ=દેદાર, સ્થિતિ
કુમારીકા સરિતા=સરસ્વતી નદી
(એ નદી સમુદ્રને ન મળતાં કચ્છના
રણમાં સમાઈ જતી હોવાથી
કુમારિકા કહેવાય છે)
લાડતી=લાડ કરતી
વહી=જતી રહી
નદી સ્વરૂપે=નદીના સ્વરૂપની પેઠે
સ્મિત કરી=હસીને
આલિંગન=ભેટવું
તુંપે=તને, તારા પ્રત્યે
સૂચવતી=જણાવતી
મનુજકૃતિ=માણસની કરેલી રચના
(ભગવાન મનુના નામપરથી
માણસો–મનુજ મનુથી જન્મેલા
કહેવાય છે
ભુંઝવતી=ભૂંસી નાખતી
પ્રેમસરિતાપૂર=પ્રેમ રૂપી નદીની
રેલનું પાણી
મદ ભરીઓ=અહંકારથી ભરેલો

ટીપ—સુરત શહેર પહેલા ઘણુ મોટુ, સુદર અને વેપાર રોજગારમા ચઢિઆતુ શહેર હતુ, પણ આગ, રેલ વગેરે કારણોથી હાલ પડતી સ્થિતિમા આવી ગયુ છે, તે હકીકત જણાવવાનો કવિનો હેતુ છે આ કવિતામા શહેરને એક સ્ત્રી કલ્પીને વર્ણન કર્યુ છે, ને, શહેરની જગા અને શહેરના લોકો બનેને લાગુ પડે છે

સમજુતી—સોનાની સીકલ જેની હે સુરત ! પહેલા સુરત ઘણુ સુદર શહેર હતુ તેથી "સુરત સોનાની મૂરત" આ કહેવત લોકમા ચાલે છે તારી આ શી દશા ! પૂરેપુરી ખરાબ હાલત થઇ ગઈ હે સુરત તારી સિક્લ [ચહેરો] રડતી [નમળી] સ્થિતિમા થઇ ગઇ છે [૧] હે ફાકડી સુરત ! તુ હસી હસીને રડી [શોભામા ચડી ગઈ અને પાછી પડતી થઇ ગઇ] અને ચડી ચડીને પડી [વેપાર વગેરેમા ચડતી ગઇ અને હાલ ઓછા થઇ ગયા] કુદન જડી હોય તેવી દીપી રહી હતી ને હાન કથિર કરતા પણ ઝાખી પડી ગઇ [૨] રત્ન જડિત દેવ [બાજીરાવનો ગણપતિ] જેમ કડકે કડકે વેચાયો તેમ તારુ કુમળુ શરીર ભડકે [આફતથી લાગેલી લાહે] વહેચાઈ ગયુ [૩] ટીપ—છેલ્લા બાજીરાવ પેશ્વાનો રત્ન જડિત સોનાનો ગણપતિ હતો તે જ્યારે વેચવા કાઢ્યો ત્યારે કોઇ એક જણથી તેનુ મૂલ્ય આપી શકાયુ નહિ, તેથી તેના કટકા કરી જુદા જુદા ગૃહસ્થોને વેચ્યા તેમ હે સુરત તારો દેહ આફતોથી વહેચાઇ ગયો એટલે કોઇ ક્યા ને કોઇ ક્યા જઇ રહ્યુ

આખોના ચળકાટ તે કહા ! અને આજે ફુલા પડ્યા તે કહા ! [કેટલો બધો તફાવત ! ભરેલા ગાલની શોભા [ગઇ] અને ખાડા પડ્યા તોપણ ક્યા લાજે છે ! [હજુ ખરાબી થતીજ જાય છે] મતલબ કે તારી શોભા જતી રહી છે [૪] હોઠ જે લાલ હતા વે

ઝુમે છે અને ફીકા તથા કાળા પડી ગયા છે હવે દાત તણાવા લાગ્યા છે અને મરવાના ચાળા જણાય છે મતલબ કે છેક નબળી હાલતમા જતી જણાય છે [૫]

મારૂ અણિવાળુ નાક ચાઠાથી બેસી ગયેલુ જણાય છે [નાક એ ચહેરાની ખૂબસુરતીનુ એક કારણ છે હાલ લોકના નાક તો સારા છે પણ નૂર વગરના હોવાથી જાણે ચાઠાથી બેસી ગયેના હોય તેવા દૂરથી જણાય છે હાય ! [સુરતની] આબરૂ ગઇ [નવાબે રાજ્ય ગુમાવ્યા વેપારીઓએ દેવાળા કાઢયા વગેરે] અને [આશા ભગ થવાથી તથા આબરૂ જવાથી] નચુ મોઢુ થઇ ગયુ (૬) સુરતનુ સૂરજ જેવુ જે તેજસ્વી મુખ [શોભા] હતુ તેજ (સુરત તારૂ) મુખ ઘુવડના જેવુ બિહામણુ તે ફીકુ થઇ ગયુ [૭] આકાશમા પુનેમે જેવો ચદ્ર હોય છે તેવુ તારૂ સુદર સ્વરૂપ તાપ [આગ વગેરે આફતો] વેઠવાથી અમાસના જેવુ [અમાસે આકાશમા અધારૂ હોય તે અધારા સરખુ કાળુ) થઈ ગયુ [૮] ચડતીના વખતમા તારા શરીર ઉપર લાલ તેજી [ગુલાલ એટલે શિઆળાના તડકા જેવુ નૂર] ઊડી રહેતી હતી, તે આ પડતીમા હાલ દુખ દેનારી ભુડી (આખમા કાકરી ભરાય વગેરે કારણથી ભુડી) દુખદા ધૂળ ઊડી રહી છે (૯)

સહસ્રલિગ તળાવના કાંઠા ઉપરથી પાટણનો દેખાવ

સમજુતી—અહી મોટુ સહસ્ત્રલિગ તળાવ હતુ, અને અહીં આ લાબુ સૂતુ છે તે જુનુ પાટણ હતુ અહીઆ મહારાણી મીનળદેવીની વાવની ભાગી તૂટી નિશાનીઓ પડેલી છે અહીંઆ મોટા મોટા કિલ્લા, કોટ, બુરજો માટી ભેગા મળી ગયા છે હમણા એમ નામ દઈ દઇને વાતો કરવાની રહી છે, હે પુરાતન પાટણ નગર હમણા તારા આવા દેદાર

છે ! ગુજરાતનો વતની કોણ એવો નહિ હોય કે જેની આખ આ સ્થળમા ઉભા રહીને આસુથી નહિ ભીજાઇ હોય ? પેલી કુમારિકા સરસ્વતી નદી નિર્મળ જળથી વહે છે, તે જાણે નાસે છે, પાસે ધસે છે, લાડ કરે છે, લાજે છે ને ઘેલી થયેલી લાગે છે, ખરે ઇશ્વરની કૃપા આ નદી સ્વરૂપે-પાણીની પેઠે વહી ગઇ છે, તોપણ નદી તો હસીને પ્રીતિ સહિત તારા પ્રત્યે આલિગન ભરે છે હે પાટણ ! તારા પ્રત્યે એ દયા લાવતી એમ સૂચવે છે કે માણસની કૃતિને કાળની ગતિ ભલે ભૂસી નાખે, પણ મારૂ પ્રેમરૂપ નદીની રેલનુ પાણી અખૂટ વહ્યા કરશે ધન અને વૈભવના પદાથ છો લૂટાતા, પણ મારૂ ઝરણુ લૂટાવાનુ નથી પર્વતનુ શિખર તોડી પાડીને માણસ અહકારથી ભરેલો ડોલે છે, ને જાણે છે કે મારુ કૃત્ય હમેશા કાયમ રહેશે, તથા મારૂ શરીર કોમળ પાણી પોચુ ઘડેલુ છે, તે તો અનત જુગ સુધી તેમનુ તેમ પહોચ્યા કરશે, પણ જતે કાળે-વખત જતા કાળ (નાશ કરનાર સ્વરૂપ) તેને પણ ગળી જશે

પાઠ ૩૩

આદિકવિ=શરૂઆતનો કવિ, પ્રથમ કવિ [કવિમા કવ્ ધાતુ=કહેવુ]
વૈદિક=વેદને માનનાર, વેદ પ્રમાણે વતન કરનાર (વેદ+ઇક)
મુસદ્દા=રીતસર લેખ લખનાર
વર્ષેક=આશરે વર્ષ (વર્ષ+એક)
ઉર્ફે (ફા) અથવા
વિવાહ=લગ્ન (વિ=વિશેષ કરીને વહ ધાતુ વહેવુ અથવા લઇ જવુ]
લત=ટેવ
તાન=વેહ
ભારે પડ્યુ=અઘરૂ પડ્યુ
આવેશ=જુસ્સો
અખાડો=પડ્યા પાથર્યા રહેવાનુ હમેશનુ રહેઠાણ
સીમતઃ=અધરણી

ચિત્તવેધક=ચિત્તને વેધે એવા, હૃદય દ્રાવક [ચિત્ત=મન+વેધક સંસ્કૃત વેધ ધાતુ=વેંધવું તે)
ચિત્ર=સુંદર બ્યાન, તસ્વીર
હરિકીર્તન=ઇશ્વરનું ભજન
નિરંજન=જોઇ શકાય નહિ એવો, તેજોમય
નિરાકાર=આકાર રહિત, સર્વાકાર, બ્રહ્મ (નિર=નહિ+આકાર=ઘાટ, ડેળ)
આખલ=આખા
બ્રહ્માંડ=ચૌદે ભુવન, ઇંડાકારનું વિશ્વ (બ્રહ્મ=ઇશ્વર+અંડ=ઇંડુ)
હૃદયની અમર કવિતા=જેમાં ઉંચો ભાવ હોય એવા ખરા રસથી લખાયલી, લાંબા વખત સુધી જેની અસર પહોંચે એવી કવિતા

પાઠ ૩૪

ગ્રીક=ગ્રીક દેશના વતની
મીસરી=મીસર દેશના વતની
વર્ણ=રંગ
ચિત્ર લેખન પદ્ધતિ=ચિત્ર વડે લખવાની પદ્ધતિ
હોમરનું કાવ્ય=ઇલિયડ
સ્વસ્થતા=સલાહ શાંતિ
થાળે પડયો=ઠાર પડયો, ઠેકાણે પડયો
પરાજય=હાર (પરા=ઉલટું+જય=જીત જયમાં જી ધાતુ=જીતવું) જીતવાથી ઉલટું, હારવું તે
છસે સ્પાર્ટનોએ કરેલી લડાઈ તે થર્મોપૉલી નામે ઓળખાય છે.
વક્તૃત્વ=ભાષણ કરવાની શક્તિ
તત્ત્વજ્ઞાન=તત્ત્વ સંબંધી જ્ઞાન, ફિલસુફી
એક સત્તાક=ફક્ત એકજ માણસના હાથમાં સત્તા હોય તે
તત્ત્વ=મૂળ, સાર
કાળાંતરે=વખત જતાં=(કાળ=વખત+અંતરે) વખતના અંતરે
ખુશકી=જમીનનો રસ્તો, પગવાટ
સર્વોપરિ=બધાના ઉપરી(સર્વ+ઉપરી)

પાઠ ૩૫

પ્રસન્ન=ખુશ
વદન=મો [વદ્=બોલવું+અને ક્રિયા વાચક પ્રત્યય) બોલવાની ક્રિયા જે વડે થાય છે તે
અનુકંપા (ન) કોઇને કાંઇ દુઃખ થાય તો બીજો મૂંઝે [દીલગીર

થાય] તે, દયા (અનુ=પાછળ+ કંપ=ધ્રૂજવુ] પાછળ ધ્રૂજવુ તે
અન્યોઅન્યાશ્રય=એક બીજાને મદદ આપવી તે (અન્યોઅન્ય=એક બીજાને+આશ્રય=મદદ)
વખત આવે ધૂળનો પણ ખપ પડે છે મતલબ કે વખતે નજીવી વસ્તુનો પણ ખપ પડે છે માટે કોઇની અનાદર કરવો નહિ
વસુધા=રત્નોને ધારણ કરનાર, પૃથ્વી [વસુ=રત્ન+ધા=ધારણ કરવુ]
અપશબ્દ=નઠારો બોલ, બિભત્સ શબ્દ (અપ=ખરાબ+શબ્દ=બોલ)
આદરવો=શરૂ કરવો (આ+દૃ ધાતુ= શરૂ કરવુ)
ચલેચ=હરકત
વાહન=લઇ જનાર (વહ ધાતુ= વહેવુ)

પાઠ ૭૬

વિવેક (સ) સારાનરસાની સમજ (વિ=વિશેષ વચ્ ધાતુ=સમજવુ)
વિવિધ વિચાર=જુદી જુદી તરેહના વિચાર
ઉચ્ચાર=બોલ, વાણી
સારા ગુણ શોધો=સદ્ગુણની તપાસ કરો
ભવ=જીંદગી, ઉમર
પાઠ=વિદ્યા, જ્ઞાન
પાર=અંત છેડો
જ્ઞાનગર્થ=જ્ઞાનરૂપી નાણુ
ગુણ=સદ્ગુણ
ગાઠવો=લઇ લેવો, બાંધી લેવો, સંઘરવો
આચાર=ધર્મ, ફરજ, રીતભાત
આપે=પોતે જાતે
આદરી=શરૂ કરી, આરંભી
અભ્યાસ=ટેવ, મહાવરો
જીવ જોડી=મન લગાડી
મનન કરવુ=રટણ કરવુ, વારવાર સંભાર્યા કરવુ
મનન=વાચેલી અથવા ભણેલી બાબત પર વારવાર વિચાર કરવો તે
આગળે=આગલા વખતમાં
ઉઠાવ=ખીલવણી, ઉપાડ, વધારો
કળ=યુક્તિ
કરતાર=કર્તા, પરમેશ્વર
અંતર ઓળખો=ગુણ દોષ જાણો, મન પારખો

પરજન=બીજો માણસ (પર+જન)	શશી=ચંદ્ર, સોમ
પાસ=પામે	ઘેર=ઘેરાવો, જથો
અમમજપણુ=અજ્ઞાન, મૂર્ખાઈ	તરણુ=તૃણુ ઘાસ
પ્રભુપદ પ્રેમ=પરમેશ્વરના ચરણનો પ્રેમ	ઓપે=દીપે, શોભે
	જુગતિ=તદબીર, કળા
જનકૃત સાજ=માણસે કરેલા કામ ઘર વગેરે	અપાર=વણીજ (અ+પાર)
પ્રભુકૃત=પરમેશ્વરે બનાવેલા, કુદરતી	મતિ=બુદ્ધિ અક્કલ
પેખી=જોઈ	ભણુતર=ભણુવાનુ
સુપેર=સારી રીતે (સુ+પેર=રીત)	રૂચી=હોંસ, પ્રીતિ

પાઠ ૩૬ જ્ઞાન મેળવવા વિષે

સમજુતી—હે વિદ્યાર્થીઓ આ વિવેકની વાત વાચો, અમે અનેક પ્રકારના વિચાર કરીને સારા ગુણો શોધો હે વિદ્યાર્થીઓ ભણતર [નિશાળમા ભણુવાનુ ભણીને] ભણી રહ્યા' એમ કદી બોલશો નહિ, સારા ગુણો શોધો જો તમે આખી જિંદગી સુધી ભણુશો તોપણુ ભણતરનો [વિદ્યાનો] પાર પામવાના નથી માટે સારા ગુણો શોધો જ્ઞાનરૂપી નાણું અને સદ્ગુણુ સંઘરવા [મતલબ કે જ્ઞાન અને સદ્ગુણ મેળવવા જોઇએ] એ આપણી મુખ્ય ફરજ છે માટે સારા ગુણો શોધવા સઘળે વખતે અને સઘળી જગાએ તમે પોતે એવો મહાવરો [જ્ઞાન અને સદ્ગુણ મેળવવાનો] રાખી, સારા ગુણો શોધો તમે જેમ જેમ જીવ લગાડીને મનમા મનન કરી જુઓ, તેમ તેમ એ વખતે જુઓ કે આપણો આત્મા કયા શુ કામ કરે છે ? માટે સારા ગુણો શોધો એ વખતથી અગાઉ બીજા જે જે બનાવો બનેલા તે તમે તપાસી જુઓ, એથી બુદ્ધિનો એકદમ વધારો થાય છે, માટે

સારા ગુણો શોધો તમે શરીરના સાધા તથા બળનો અને જગતનો વિચાર કરી જુઓ, કે આપણુ શરીર પરમેશ્વરે કેવી યુક્તિથી અને કેવા કારણથી બનાવ્યુ છે, માટે સારા ગુણો શોધો પ્રથમ આપનુ મન ઓળખો, પછી મારૂ, નઠારૂ કે મૂર્ખ પરાયુ માણુસ જો પાસે આવે તો જુઓ કે એ શાથી આનદમા કે ઉદાસમા છે માટે સારા ગુણો શોધો માણસના જે જે ગુણ જીવે જાણવાની જરૂર જાણી છે, તે જાણવા અને દુખ તથા દુર્ગુણને દૂર કરીને અક્કલ આપો અને લો, માટે સારા ગુણ શોધો એ પછી એક બાબત જરૂરની છે કે પરમેશ્વરના ચરણનો પ્રેમ તથા જ્ઞાન મેળવો, આપણને એજ પ્રભુએ દયાથી શુ શુ આપ્યુ છે? માટે સારા ગુણ શોધો માણસના કરેલા કામો જોવા, પછી ઇશ્વરના કૃત્યો સારી પેઠે જોઇને સારા ગુણો શોધો પહાડ, પત્થર, વન, પ્રાણીઓ અને ઘણા તારાઓનો જથો જુઓ ને સારા ગુણો શોધો દરીઓ, સૂર્ય અને ચદ્ર જોતા હજારો વિચાર થાય છે, માટે સારા ગુણો શોધો ફક્ત તૃણ, ઘાસ, ફળ અને ફૂલમાજ જુઓ, તો તેમા પણ ઇશ્વરી અપાર શકિતઓ શોભે છે, માટે સારા ગુણો શોધો વળી જેમ જેમ વિચારશો તેમ તેમ આવી રીતે વધારે અક્કલ આવશે, માટે દલપતરામ કવિ કહે છે કે સારૂ ભણતર તમે હોમ [ભાવ] રાખીને ભણો ને સારા ગુણો શોધો

પાઠ ૩૭

ચમત્કારિક=આશ્ચર્યજનક (ચમત્કાર=નવાઇ+ઇક=વાળા)

આધ્યાત્મિક=આત્મા સબધી [આધિ+આત્મા+ઇક]

પ્રાકૃતિક=કુદરતી, ભૌતિક [પ્રકૃતિ=મૂળ, કુદરત+ઇક=વાળો]

ઐહિક=આ લોક સબધી (ઇહ=આ+ઇક=સબધી)

અર્વાચીન=હાલના વખતનો, હમણાનો, પ્રાચીનથી ઉલટુ
બલિહારી=ખુબી
ગાડ (અ) તપાસ રાખનાર એ ગાડીના છેલ્લા ડબામા રહે છે
ડ્રાઈવર [અ] ગાડી ચલાવનાર
સૂક્ષ્મ=ઝીણી, પાતળી
યંત્રદ્વારા=યંત્ર મારફત
વાસ્તવિક=[વસ્તુ+ઇક] ખરી વસ્તુ હોય તેવી, યથાસ્થિત રૂપ
સાંકેતિક=છુપા, સંકેત કરી રાખેલા [સંકેત=છુપી વાત+ઇક] છુપી વાત, ગોઠવણ કરી રાખેલા
સાક્ષાત=પ્રત્યક્ષ
સ્વરસંવાહક=અવાજને સારી રીતે લઇ જનાર [સ્વર=અવાજ+સં= સારી રીતે+વાહક=લઇ જનાર]
સ્વરધારણ=સ્વરને ધારણ કરનાર, સ્વરગ્રાહક
સુરત (આ) છબી, તસવીર
અસ્પષ્ટ=અચોકસ(અ+સ્પષ્ટ=ચોકસ)
લક્ષણ=ટેવ, આદત
ચેષ્ટા=મશ્કરી, મજાક
ધ્વનિ=અવાજ
અદ્ભુત=આશ્ચર્યકારક

પાઠ ૩૮.

સરસ્વતી મંદિર=વિદ્યાનુ મંદિર (સરસ્વતી=વિદ્યા+મંદિર=ઘર)
પ્રચાર=ફેલાવો
જીજ્ઞાસુ=નવુ જાણવાની ઇચ્છાવાળા
મેદની=ઠઠ, ભીડ
રસિક=રમત, રસને જાણનાર
કદરૂપુ=બેડોળ, બદશીકલ
પરિચય=સંબંધ, ઓળખાણ, પિછાણ
શૈલી=બોલવા લખવાની ઢબ
અધ્યયન=અભ્યાસ, ભણવુ
ઉત્કંઠા=પ્રબળ ઇચ્છા, હોંસ
વિરોધ=અસંબંધ, અણબનાવ
પંથ=રસ્તો
શંકાશીલ=સંદેહ ઉઠાવ્યા કરે એવા
ઇશ્વર પ્રેરણાથી=ઇશ્વરના ગુપ્ત સંદેશાથી, ઇશ્વરની ગુપ્ત ઇચ્છાથી.
નિર્બળ=નાર, ઢીલ, ખોટી
પ્રતિપાદન=સ્થાપન
ઉલ્લંઘન=ઓળંગવુ તે [ઉદ્+લંઘ =ઓળંગવુ+અન]

પાઠ ૩૯

આપ સમાન બળ નહિ=આપણા કામમા આપણુ પોતાનુ બળ જેટલુ કરી શકે છે તેટલુ બીજાનુ બળ કરી શકતુ નથી કારણ કે આપણા કામની કાળજી આપણા જેટલી બીજાને હોતી નથી

પારકી આશ સદા નિરાશ=આપણા કામનો બીજાપર ભરોસો રાખ વાથી હમેશા નાઉમેદ થવાય છે

નસીબ=પ્રારબ્ધ, ભાવી

સ્વાર્થ=પોતાનોજ અર્થ (સ્વ=પોતાનો+અર્થ=મતલબ)=પોતા-નીજ મતલબ

ભોળા=ફિક્કા, વિત્ત વગરના

પ્રવીણ=હોશિયાર, માહીતગાર

અર્થ સરે છે=કામ થાય છે (અર્થ=કામ)

શ્રમ વિના પ્રારબ્ધ લુલુ છે=મહેનત વગર નસીબ કાઇપણ કરી શકતુ નથી, માટે હમેશા મહેનત કરવી ને પછી ફળ આપવાનુ કામ નસીબને સોપવુ

સબધી=સગો

સિદ્ધિ=પાર પડવુ તે, પોતાના કામમા ફતેહ મેળવવી તે

કહેણી તેવી રહેણી=કહેવુ તે પ્રમાણે ચાલવુ

બધન=અટકાવ

નામરદ રડે મામને, ને મરદ રડે નામને, અથાત્ નામરદ હોય તે પૈસાને રડે એટલે હાય હાય કરે કે વખતે મારી પાસેથી પૈસો જતો રહેશે એમ ધારે, પણ મરદ તો નામનેજ રડે છે એટલે નામને માટેજ મથે છે, તેને તો ગમે તેટલો પૈસો જાય, તોપણ નામના (કીર્તિ) થવી જોઇએ એવીજ ઇચ્છા હોય છે

નામ રહતા ઠક્કરો નાણા નવ રહત, કીર્તિ તણા જે કોટડા, તે પાડયા નવ પડત—હે ઠાકોર, નામ (કીર્તિ) અમર રહે છે, નાણા હમેશા રહેતા નથી, કીર્તિ રૂપી જે કોટડા છે તે પાડેલા કદી પણ પડતા નથી, બીજુ સર્વ પડી જાય છે મતલબ કે નાશ પામે છે

આગ્રહ (સ) મનમા આવ્યુ તે કરવુજ કરવુ એવી જે મનની વૃત્તિ તે (આ+ગ્રહ=પકડવુ)	ઉત્સાહ (સ) ઉમગ (ઉત્+સહ =ખમવુ)
	કર્મ કુશળતા=કાય કરવામા હોશિયારી

સવાલ—સદ્‌ગુણ અને શકિત શાથી વધે છે? આપણામા ચાલતી કહેવતોમાની કઈ બે કહેવતોને અનેક રીતે સમજાવી અને તે પ્રમાણે ચાલવુ? નસીબને માનવાથી શા શા ગેરલાભ થાય છે? પારકી આશા રાખવાથી શુ શુ નુકસાન થાય છે? આપ બળના વિચારથી શા શા લાભ થાય છે? બીજી કઇ વાત યાદ રાખવી? કાઇ પણ કામ કરવામા કયા બે ગુણો કામે લગાડીએ તો તે કામ કરવામા હોશિયારી આવે અને જશ મળે? શ્રમ વિના પ્રારબ્ધ લુલુ છે એટલે શુ? ત્રીજી કઇ વાત યાદ રાખવી? કામ કર્યુ હોય છતા મહેનત ફોકટ કયારે જાય? ચોથી કઇ વાત યાદ રાખવી? મોટુ કામ માથે લેવાની વૃત્તિ રાખવાથી આપણામા કયા કયા સદ્‌ગુણો આવે છે? પાચમી વાત કઇ યાદ રાખવી? સત્ય અને પ્રમાણિકપણાનો ગુણ ગ્રહણ કરીએ તો શો લાભ થાય? છઠ્ઠી વાત કઇ યાદ રાખવી? કહેણી તેવી રહેણી રાખવાથી આપણને શો લાભ થાય છે? સાતમી કઇ વાત ધ્યાનમા રાખવી? બાપદાદાનો ધધો કરવો કે બીજો કોઇ કરવો? આઠમી કઈ વાત ધ્યાનમા રાખવી? નવમી કઇ વાત યાદ રાખવી? સનાતન ગુણ કેળવવા માટે કઈ નવ બાબતો યાદ રાખવી• અને તે પ્રમાણે વર્તવુ? કઇ ઇચ્છા ઉદ્યમને ઉત્તેજન આપનાર છે? નામ (કીર્તિ) ને માટે કહેવત કહો આપણી સ્થિતિ શુ શુ કરવાથી પુરેપુરી સુધરશે?

સાર—આ પાઠ ઘણોજ અગત્યનો છે માટે એમા કહેલી બાબતો ખૂબ મનન કરવી ને તે પ્રમાણે વર્તવુ

પાઠ ૪૦

સૂર્યોદય [સ] સુરજનુ ઉગવુ,
- [સૂર્ય+ઉદય] ઉદયમા ઉદ્ ઉપ
સર્ગ+ઇ ધાતુ=જવુ]
પ્રાચીન=પૂર્વ
નભ=આકાશ, વ્યોમ
રક્ત=રાતુ
પ્રતાપી=કીર્તિવત, જેને જોઇને બીજા અજાઇ જાય એવો
ભૂપાળ=[સ] પૃથ્વીનો પાળનાર [ભૂ+પાળ]
નિહાળી=જોઈ
વિતર્ક=વિશેષ વિચાર
રવિ સ્વારી=સૂર્યની સ્વારી
વિશેષ=વણી, વધારે
ધાતી આવે=દોડતી આવે, ઝડપથી આવે
સાધો=ક્ષિતિજ
ધરા=પૃથ્વી
તૃષ્ણા=ઇચ્છા, મરજી
પ્રતિબિંબ=સામી છબી
તેજ=પ્રકાશ અજવાળુ
ખવાસ=રાજા સાથે રહેનાર માણસ
ડમાક=ડોળ, ભપકો
નૃપ [સ] રાજા (નૃ=નર, માણસ +પ=પતિ, પાળનાર)
લેખી=જાણી
ઉદયાચળ=એ નામનો પૂર્વ દિશામા કલ્પેલો પર્વત
સગી=ગર દનપરના વાળના ગુચ્છા વાળો સિંહ
બિબ=છબી
આદર્શ=આરસી
દશ દિશા=ચાર દિશા, ચાર ખુણા ઉપર ને નીચે
સગ્રામમા=લડાઇમા
સિધાવ્યા=ચાલ્યા, ગયા
તાતો થયો=તપ્યો
અધેર=ગોટાળો
ઉર=મન
તુલ્ય=જેવા, સમાન
નિજ=પોતાનો
મહી=પૃથ્વી
દ્વાદશ લક્ષ=બાર લાખ
મૃણ્મય=મટોડીનુ
દીપક જોત=દીવાનો ભડકો
લગ્ન=સયોગ, મેળાપ
અગીઠુ=ધાતુ ગાળવાનુ કુડુ

છોટો=નાનો
કોટિ=કરોડ
ભાનુ=સૂર્ય, સૂર્યના ક્રમે ગણતા બાર નામોમાનુ ચોથુ નામ વરૂણ, સૂર્ય, વેદાગ, ભાનુ, ઇંદ્ર, રવિ, ગભસ્તિ, યમ, સ્વર્ણરેતા, દિવાકર, મિત્ર અને વિષ્ણુ પ્રત્યેક માસમા પ્રત્યેક આદિત્ય અધિષ્ઠાતા હોય છે
નૂર=તેજ
વ્યાપે=ફેલાય
પ્રતાપ=મહિમા
તોલ=વજન
લઘુ=નાનો
જડ જીવ=બુદ્ધિ વગરનો
ભાન=સમજ
સુજાણ=બુદ્ધિમાન
માન=મોટાઇ
અદર્શ=ન દેખાતુ
ચમૂ=સેના, લશ્કર

પાઠ ૪૦ સૂર્યોદય

સમજુતી—સવારમા સૂર્યોદય વેળા પૂર્વ દિશામા આકાશ રાતુ દેખાય છે અને તે તરફ ઘણી શોભા થઇ રહે છે, જાણે આજે કાંતિવાળો રાજા પરણે છે અને તેના આનંદમા ગુલાલ ઉડી રહ્યો હોયની ! તેના જેવો દેખાવ એ રતાશના લાગે છે (૧) વળી આકાશની રતાશ જોઇ કવિ વધારે તકરાળી વાણી વદે છે, કે સૂર્યની સ્વારી ઝડપથી દોડતી આવે છે, તેની આ ગતી ધૂળ ઊડી રહી છે (૨) ધરતી ને આકાશની હદ મળી ગયાનો સાંધો (ક્ષિતિજ) જણાય છે, તે મનની ઇચ્છાના છેડા જેવો ગણાય છે, કારણ કે તે પાસે દેખાય છે તોપણ તેનો પાર પામતો નથી, અને જોવા જનારો માણસ છેતરાય છે (૩) રાજાનો ખવાસનો ભપકો જોઇને એજ રાજા છે, એમ જાણી અજાણ્યા માણસ નમે છે તેમ આ સૂર્યના પ્રતિબિંબનુ તેજ પડયુ છે, તેને અજ્ઞાનીઓ એ સૂર્યદેવ છે એમ જાણે છે (૪) ઉદયાચળ પર રાતુ આકાશ છે, તે જાણે, સારી

જાજમ પાથરી છે, તથા હવામા જે પ્રતિબિબ છે, તે જાણે એક સિહાસન લાવીને ગોઠવ્યુ છે (૫) તે પર કેમરીસિહ, જેમ કૂદીને ઊઠે, તેમ સૂર્યદેવ એકદમ કૂદીને આવ્યો, તેથી મૂળ બિબમા પ્રતિબિબ સમાઈ જાય છે, અને પ્રતિબિબ જતુ રહેતા બની એક થઇ રહે છે (૬) જ્યા બિબમા સૂર્ય આવીને (પ્રકાશ્યો) પેઠો કે તેણે જેમ સિહાસન પર રાજા બેઠો ને લશ્કરને લડાઇમા મોકલ્યા તેમ પોતાના કિરણો દસ દિશામા બધી તરફ ફેલાવ્યા (૭) સૂર્યદેવ રગે રાતો દેખાય છે, તે જાણે ક્રોધથી તપ્યા છે, અને આ દુનિયાનો ગોટાળાવાળો કારભાર દૂર કરવાને કોઈ મહીમાવાન રાજા પૃથ્વી પાળવાને આવ્યા હોયની એમ લાગે છે (૮) માણસો જય જય બોલે છે અને મનમા પ્રેમ લાવીને પ્રણામ કરે છે (પગે લાગે છે) કેટલાક માણસો જેમ ગુરુને પરમેશ્વર માને છે, તેમ કેટલાક સૂર્યને પોતાનો મુખ્ય દેવ માને છે (૯) પૃથ્વી રૂપી માટીનુ કોડીઉ છે, તેમા જાણે પાણી રૂપી દીવેલ ભર્યુ છે, અને તેના સયોગ રૂપી દીવાસળી સળગી છે, તેથી જાણે સૂર્યરૂપી દીવાની જ્યોત સળગી રહી છે (૧૦) જો દૂરબીનમાથી સૂર્યનુ બિબ જોઇએ, તો જાણે ધાતુ ગાળવાનુ કુડુ સળગતુ હોય અથવા તોપના ગોળા ઉપર કીનખાબના ઘણા પાટા વિટાળેલા હોય એમ જણાય છે (૧૧) સૂર્ય પૃથ્વીથી બાર લાખ ગણો મોટો છે, તોપણ છેક નાનો દેખાય છે, એ જાણીને આ વિચાર આવે છે કે મોટા માણસો કદી પોતાની મોટાઇ જણાવતા નથી (૧૨) સૂર્ય પૃથ્વીથી નવ કરોડ ત્રીસ લાખ મૈલ દૂર છે તોપણ પોતાનુ તેજ ફેલાવે છે, તેમ પ્રભુ જેને ઘણો મહિમા આપે છે તે રાજાનુ રાજ ઘણુ ફેલાય છે (૧૩) સૂર્ય પૃથ્વીથી વજનમા ત્રણ લાખ ગણો મોટો છે, તોપણ એક નાનો ગોળો

દેખાય છે, તેમ પરદેશી રાજાનુ માન (મોટાઇ) બુદ્ધિમાન પુરુષો જાણે, જડને (મૂર્ખને) તેનુ ભાન નથી (પરદેશી રાજા સંબંધી આ ઉકિત કવિએ ઇગ્લાંડના રાજનુ ગૌરવ સૂચવવામા કરેલી લાગે છે) (૧૪) હમણા સૂર્ય અને આપણી વચ્ચે (રાતા પ્રકાશવાળુ) હવાનું પડ છે, તે થોડીવારમા દેખાતુ દૂર થવાનુ છે, જાણે ભવાયો પડદા પાછળ રમે છે, એવો આ દેખાવ જોઇને ખૂશ થાય છે, (૧૫) લશ્કરનો ઉપરી જેમ લશ્કરને ચલાવે તેમ સૂર્યનો પ્રકાશ ધસારાબંધ ઘણી ઝડપથી આવે છે, તે એક મિનિટમા વણુ મૈલ કાપે છે, જે એક લાખને છાસી હજાર ગણાય છે (૧૬)

પાઠ ૮૧

તાજમહોલ=મુમતામહાલ બેગમના નામથી શાહજહાએ બંધાવેલો મહેલ

પ્રવેશ=દાખલ

કુરાન=મુસલમાનનુ ધર્મ પુસ્તક

ભવ્ય=ભપકાદાર

વિશાળ=વિસ્તારવાળી

નિસરણી=સીડી [નિ=નીચે+સૃ=સરકુ] નીચે સરવાનુ સાધન

સંગેમરમર=એક જાતનો પત્થર

હોજ=પાણીની ટાકી, નાનકડુ તળાવ

રોનકદાર=ધાટદાર

દોષ રહિત=ખોડ વગર (દોષ=ખોડ+રહિત=વગર, સિવાય)

સંપૂર્ણપણુ=પુરેપુરાપણુ [સં+પૂર્ણ+પણુ]

સમર્થ=શકિતવાળા, ભારે

અવર્ણનીય=વર્ણન ન થઇ શકે એવો

તમક=માળ

સાૈન્દર્ય=શોભા, ખુબસુરતી

અત્યુત્તમ=ઘણોજ સુંદર (અતિ=ઘણો+ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠતા વાચક પ્રત્યય)

વિસ્મય=આશ્ચર્ય, નવાઇ

સુવર્ણમય=સોનારૂપ, સોનાથી પૂર્ણ (સુવર્ણ=સોનુ+મય=ભરેલો) સોનાથી ભરેલો

સંસ્કાર=છાપ, અસર

એકાગ્ર=એકત્ર
શ્વેત=સફેદ, ધોળો
સર્વત્ર=બધે
ભિન્નતા=જુદાપણુ [ભિન્ન=જુદુ +તા]
તલ્લીન=એકતાન[તત્=તે લી ધાતુ લય પામવુ]મળી જવુ તે
પ્રતિક્ષણે [સં] દરેક પળે [પ્રતિ=દરેક+ક્ષણે=પળે]
રમણિક=સુશોભિત
હિમમય=બરફથી ભરેલા [હિમ=બરફ+મય= ભરેલુ]
વિહાર=મહેલ, મોજ
અવર્ણ્યજ=વર્ણન ન થઇ શકે એવો

મુક્તા=મોતી
દિગ=સ્તબ્ધ,સડક
અર્જુમંદબાનુ=શાહજહાની બેગમનું નામ છે
અગાધ=ઘણોજ
ટીકા=વિસ્તારીને ગુણ દોષ દેખાડવા તે
દ્વારપ્રદેશ=બારણાવાળો ભાગ (દ્વાર =બારણુ)
પ્રાસાદ=મહેલ

પાઠ ૪૨

નેસ્તી=મોદી પરચુરણ સીધુ વેચનાર
ગુમાસ્તાગીરી [ફા] વાણોતરપણુ
વિપત્તિ=દુઃખ સંકટ
આવક=પેદાશ

કરકસર બીજો ભાઇ છે મતલબ કે એક સગો ભાઈ, બીજો ભાઈ કરકસર, ત્રીજો ભાઇ ત્રેવડ અર્થાત્ બીજા ભાઇથી જે ફાયદો થાય છે, તેટલો ફાયદો કરકસર [યોગ્ય ખરચ] થી થાય છે

સાહુકાર=નાણાવટી, શરાફ [સંસ્કૃત સાધુકર =સાધુ=સારૂ +કાર,=કરનાર] સારા કામ કરનાર, ભલા માણસ
સેવિંગ્સ બેંક (અ) બચાવેલા નાણા મૂકવાનીપેઢી
વ્યાજ=રૂપીઆનુ ભાડુ
સામાદસ્તક=સામુ લખી આપવુ તે

વાણોતર=ગુમાસ્તો
સહીસલામત=સુખરૂપ
અનિશ્ચિત=(સં) નિશ્ચય વગરનુ, અચોકસ [અ=નહિ+નિસ+ચિ=એકઠુ કરવુ+ઇત)
મુદ્દલ=વ્યાજે મૂકેલી રકમ
સંભવ=આશા

પાઠ ૪૩

ટપ્પો=રસ્તો કાપતા જેટલે જેટલે અંતરે વિસામો લેવાનો હોય તેટલો તેટલો એકેકો ભાગ

દુનિયા જેટલોજ પૈસાનો ખપ હતો અર્થાત્ જેને પરણે નહિ તો વંશ જાય એવું હતું, તેમ પૈસા વગર પરણવાનું બને તેમ નહોતું બંનેની સરખી જરૂર હતી

પેસેન્જર (અં)મુસાફરી કરનાર

દાઝ=બીજાનું દુખ દેખી થતો બળાપો, દયા

વાગ્બાણ=વાણીરૂપી બાણ [વાગ્ વાણી+બાણ=શર

ગાંધીબાટુ=ગાંધીનો ધંધો

ઉદ્‌ગાર (સં) જેનમાંથી જાણ કરનાર શબ્દ (ઉદ્=ઉંચુ+ગદ્= અવાજ કરવો)

જીજ્ઞાસા=જાણવાની ઇચ્છા

અખત્યાર (સં) કામ કરવા સંબંધી મળેલી સત્તા, અધિકાર

શીરસ્તદાર=રીતરિવાજથી જાણીતો (શીરસ્તા=રીતરિવાજ+દાર=વાળો

પાઠ ૪૪

ગુજારે=વિપત્તિ પાડે, દુખ દે

જગતનો નાથ=ઇશ્વર

સે'જ=સહન કરજે

કાઝી [ર] ઇનસાફ કરનાર

ભાસે=દેખાય [સંસ્કૃતભાસ=દેખાવું]

ઉન્મત્ત=ગુમેલો, મચ્યો પચ્યો,[સંસ્કૃત ધાતુનું ભૂ. કૃ. મત્ત=છાકેલું]

સ્વાનંદે=પોતાના આનંદમાં આત્માનંદમાં [સ્વ+આનંદે]

કટુ=કડવી, અપ્રિય

પરાઇ=પારકી

ઝેર=ભુંડાશ

પ્રારબ્ધ=નસીબ, જે કર્મનો બન્ધો આપણને ચાલુ જન્મમાંજ મળે છે તે જેને લીધે આપણને જન્મ ધારણ કરવો પડેલો છે તે

નિર્મોહી=મોહ વગરની [નિર્+મોહી =મોહવાળો]=મોહ વિનાનો

છલબલ=છળકપટ, પ્રપંચ

કાવ્યમાળા=કાવ્ય એજ માળા, કવિતારૂપ માળા, કવિતા

ગ્રીવા=ડોક

નિજાનંદે=પોતાના આનંદમાં નિજ પોતાનો, આત્માનો+આનંદે) આત્માના આનંદે	બાલ=બાળક, બાળીશ કર કવિ [બાલ શબ્દના અત્રે બે અર્થ લેવા]

પાઠ ૪૪ બોધ

સમજુતી—હે બાળક જગતનો નાથ જે તારે માથે વિપત્તિ નાખે તે સઘળું સહન કરજે પ્યારે-ઇશ્વરે જે પ્યારૂ-મારૂ ગણ્યું તેને તું ઘણુંજ પ્યારૂ ગણી લેજે અર્થાત્ ઇશ્વર નઠારૂં કરે છે તે સારાને માટેજ એમ સમજી જે વિપત્તિ માથે આવી હોય, તેથી ગભરાઇ ન જતાં તે આનંદથી સહન કરવી

[હે બાળક !] તું જો તપાસ કરીશ તો તને માલમ પડશે કે આ [ફાની] દુનિયાની [લોકોની] જુઠી વાણીમાં દુઃખ રહેલું છે. એવી-જુઠી વાણી રૂપી દુઃખથી તું તારા અંતરના આનંદ જરાએ ઓછો થવા દઇશ નહિ અર્થાત્ દુનિયા પ્રપંચી છે, તેમાથી તને કોઇ સારો કહે, કોઈ નઠારો કહે, કોઇ તારૂં ભુંડું બોલે, તોપણ તારે બીલકુલ દુ:ખી થવું નહિ

મહાન ઇશ્વરની કચેરીમાં દુનિયાના કાજીનો કોડીને પણ હિસાબ નથી અર્થાત્ ત્યાં તેને કોઈ કાજી લેખવતું નથી માટે આ જગતમાંનો તું ઇન્સાફ કરનાર થઇને ફોગટ પીડા વહોરી લેતો નહિ આનો ભાવાર્થ કે દુનિયામાં તારે પંચ-ઇન્સાફ કરનાર-પટેલીઆ થવું નહિ. પંચ થઇએ તો કોઇને સારો માઠો શુકન કહેવો પડે અને તેથી તેને માઠું લાગે અર્થાત્ તેનો જીવ દુખાય અને તેથી આપણો પણ દુખાય. એના કરતાં કાજી-પટેલ થવું નહિ, એજ સારૂં છે આપણામાં કહેવત છે કે "પંચાતીયાના છોકરા ભૂખે મરે" માટે પંચાતીયા થવું નહિ.

જેમ કાચના યંત્રોથી (વક્રીભવનને લીધે) વસ્તુ કદી પણ પોતાના મૂળ રૂપમા જણાતીજ નથી, તેમ આ દુનિયા રૂપી એક કાચનુ યંત્ર છે, તેમા પણ ખરી વસ્તુ દેખાતી નથી, ખરૂ સ્વરૂપ સમજાતુ નથી અર્થાત્ મનુષ્યો એટલા બધા પ્રપંચી છે કે તેઓ ઉપરથી સારો દેખાવ કરી અંદરખાનેથી ઘણો દ્વેષ-ભેદ રાખે છે, બહારના ઇંગિત એવા રાખે છે કે આપણે તેને મોટો પ્રમાણિક માણસ જાણીએ, પણ તેજ મોટો દગામાજ હોય છે, આથી હે બાળક! તુ સારા કે નઠારાની કોઇની પણ જરાએ સોબતમા રહેતો નહિ-તુ તારામાજ મગ્ન રહેજે

તુ હમેશ શુદ્ધ અંતઃકરણથી શાન્તિમા ને સંતોષમા રહેજે, અને તારા દીલમા જે દુઃખ અથવા આનંદ હોય તે કોઇને પણ કહેતો નહિ અર્થાત્ આપણા મનની વાત કોઇને વિશ્વાસ જાણીને કદી કહેવી નહિ કારણકે દુનિયા પ્રપંચી છે

તારા મનમા ક્રોધ રૂપી એક દુશ્મન રહે છે, તેને તુ છોડી દેજે, અને ભલાઇ લેવાની જે ઘડી-વખત જાય છે તેનો લાભ લઇ તેનેજ [ભલાઇનેજ] તુ મોટી લક્ષ્મી માની લેજે અર્થાત્ કોઇના ઉપર તુ ક્રોધ કરતો નહિ, પણ ભલાઇ રૂપી મોટી લક્ષ્મીનો સંગ્રહ કરજે, એટલે દરેક ક્ષણે ભલાઇજ લેજે કોઈનુ બુરૂ કરીશજ નહિ

તુ તારા પોતાનાજ આનંદમા મસ્ત રહેજે, એનેજ ખરૂ સુખ માની લેજે (બીજાથી આનંદ થાય તેને શુદ્ર માની લેવો) અને જે તારે કાઇ પીવાની જરૂર પડે અર્થાત્ તુ જે કાંઈ પીએ, તો ફક્ત પ્રભુના પ્રેમનો પ્યાલોજ પીજે અર્થાત્ તારા શરીરમા પ્રભુના પ્રેમ રૂપી રસનીજ કેફ પ્રસરે એવો તેનોજ પ્રેમનો પ્યાલો પીજે ભાગ, ગાંજો, ઇત્યાદિ કેફી ચીજો પીતોજ નહિ આમા કવિ સ્વાશ્રયી

થવાનુ અન્દરથી સૂચવે છે પ્રભુના પ્રેમનો પ્યાલો ભરીને પીવાનુ છે એટલે અધુરો પ્યાલો પીવો નહિ મતલબ કે બગભગત થવુ નહિ, પણ પ્રભુમયજ થવુ

જો તુ કોઇના કડવી વાણી સાભળે તો તુ તેને સામી મીઠી વાણી કહેજે અર્થાત્ બીજો તને માઠો શુકન કહે, તોપણ તારે તેને સારોજ શુકન કહેવો, મતલબ કે નમ્રતા રાખવી અને પારકી મૂર્ખતાને માટે તારે કદીએ મોઢે ઝેર કરવુ નહિ (નઠારી વાણી બોલવી નહિ). કોઇ ભાઇબધ દોસ્તદાર અથવા સગા વહાલાનુ ઉપરાણુ લઇ તારે કદીએ ખરાબ વાણી બોલવી નહિ મતલબ કે તારે આગેવાન (હોળીનુ નાળિએર) થવુ નહિ

હે બાળક, પ્રારબ્ધ—ભવિષ્ય—નસીબ—સુખ તો ગાડુ છે, જો કોઈ માણુસ તેને માગે તો તે દૂરજ રહે છે—આવતુજ નથી, અને જે માગતો નથી તેના તરફ દોડતુ આવે છે અર્થાત્ તુ સુખ માગ્યા કરીશ તેમ તેમ તે તારાથી દૂર જતુ જશે અને નહિ માગે તો તે તારા તરફ દોડતુ આવશે માટે તારે તેની માગણી કરવી નહિ વળી કવિ કહે છે કે—"એની મેળે આવશે" એવો નસીબપર આધાર રાખી તુ બેસી રહીશ નહિ અર્થાત્ સુખ કે દુ ખની આશા વગર ઉદ્યમ–પ્રવૃતિ તો તુ કર્યાજ કરજે, પછી જે તારા નસીબમા હશે, તે તને આવી મળશે

તુ મોહ વગરનો રહી શાન્તિથી રહે એજ મોટુ સુખ છે એમ તારે માનવુ, અર્થાત્ તને લોભ ન થાય અને તારૂ ચિત્ત હમેશ જે મળે તેથી પ્રસન્ન રહે તો એનેજ તારે મોટુ સુખ માનવુ જગત્ રૂપી બાજીગરી–છળકપટની ભૂમિમા તુ બધા છળકપટ (કાવાદાવા) છોડી દેજે એટલે બાજીગર જેમ આમથી તેમ કરી બચાવે

આજી નાખી સાચાનુ જુઠ્ઠુ અને જુઠાનુ સાચુ કરે છે, તેમ તારે કદી પણ કરવુ નહિ અર્થાત્ શાન્તિથી રહેવુ, સાચા જુડા કરવા નહિ બાજીગરની પેઠે પેટને સારૂ પૈસા મેળવવાને કાવાદાવા (લુચ્ચાઇ) કરવી નહિ

મહાન ઇશ્વરના નામ રૂપી પુષ્પો કાવ્ય માળામા (કવિતારૂપી માળામા) પરોવીને અર્થાત્ હરિના ગુણની કવિતારૂપ હાર બનાવીને પ્રભુની પ્યારી (શોભીતી) ગ્રીવામા (ડોકમા) તુ પ્રીતે પહેરાવી દેજે અર્થાત્ કવિ વ્યગમા પોતાનો ભાવ જણાવે છે કે કવિતા કરવી તો પ્રભુનીજ કરવી અને તે અર્પણ કરવી તો તેનેજ અર્પણ કરવી મોટાઇ ખાતર, માન ખાતર, નાણા ખાતર, કોઇના બણગા ફુકવા નહિ અને કોઇને કવિતાના અર્પણ પત્રિકા કરવી નહિ કવિનો સ્વતત્ર ખ્યાલ આથી જણાઇ આવે છે

તુ 'કવિરાજ' થયો પછી તને શી પીડા છે? માટે હે બાલ (બાલશકર કવિ પોતાની જાતનેજ કહે છે કે) તુ હમેશા પોતાના આનદની મસ્તીમાજ મજા લેજે, પારકા પર આધાર રાખીશ નહિ, તારા પોતાના આનદમાજ મગ્ન રહેજે બાલ શબ્દનો ઉપયોગ હે બાળક એવો પણ થઇ શકે તેમ છે, કારણ આખી કવિતા બાળકને બોધ રૂપ લખાયલી છે માટે આ ઠેકાણે અર્થ આ પ્રમાણે લેવો— બાલશકર કવિ કહે છે કે હે બાળક તુ, ઇ૦ **ટીપ**—ઉપરનો અર્થ, લખ્યો છે તે કવિનો ભાવ સમજી લખ્યો છે, અને બીજો આ પુસ્તકમા કવિતા દાખલ કરવાનો ઉદ્દેશ સમજી કર્યો છે

પાઠ ૪૫	અનાવૃષ્ટિ (સ) મુદ્દલ વરસાદ **નહિ તે**
અતિવૃષ્ટિ (સ) ઘણો વરસાદ	મૂષક (સ) ઉદર
(અતિ=ઘણો+વૃષ્ટિ=વરસાદ)	શલભ (સ) તીડ

શુક (સ) પોપટ
અનિષ્ટ (સ) અપ્રિય
ભરચક=પુષ્કળ
હૃદયવેધક=હૃદય પાણી પાણી થાય એવા
અણીને વખતે=જરૂરી પ્રસંગે
દુષ્કાળ=અનાજ પાણી ન મળે એવો વખત (દુ=નઠારો+કાળ=વખત) =નઠારો વખત
તગાવી=સરકારે ખેડુતને ઉછીના નાણા આપવા તે

સવાલ—સસ્કૃત વિદ્વાનોએ કઇ ૭ આપત્તિઓ વર્ણવી છે? ૭ આપત્તિમા સૌથી વધારે નુકસાન કરનાર આપત્તિ કઇ? હિંદુસ્તાનના કયા કયા ભાગમા દુકાળ જવલ્લેજ પડે છે? આપણા દેશમા કયા કયા સનમા અને કયા કયા મોટા દુકાળ પડયા હતા અને તેથી કટલુ નુકસાન થયુ હતુ? આખા ભરતખડમા કયા સનમા દુકાળ પડયો હતો? ગુજરાતમા બસે વર્ષમા કેટલા દુકાળ પડયા અને તેમા મોટા કયા કયા સનમા પડયા હતા? એ મોટા દુકાળ વિષે શુ ઇતિહાસ મળી આવે છે?

પાઠ ૪૬

આહાર વિહાર=ખાવુ પીવુ અને ફરવુ હરવુ (આહાર=ખાવુ+વિહાર=ફરવુ હરવુ)
દીર્ઘ દૃષ્ટિ=લાબી નજર(દીર્ઘ=લાબી+દૃષ્ટિ=નજર)
અગમચેતી=આગળથી જાણી જવુ

પાઠ ૪૭

દ્વીપકલ્પ=જેની ત્રણ બાજુએ પાણી અને એક બાજુ જમીન હોય તે (દ્વીપ=બેટ દ્વિ=બે+અપ પાણી અપનો દ્વપ થાય છે તેથી દ્વીપ+કલ્પ)=લગભગ બેટ કારણ કે ત્રણ બાજુએ પાણી અને એક બાજુએ જમીન હોવાથી
પ્રાબલ્ય=જોર (પ્રબલ ઉપરથી)
જમદારખાનુ=રાજભડાર
ઉગ્ર=ગુસ્સાવાળા
વિગ્રહ=લડાઈ (વિ+ગ્રહ ધાતુ)
જમીનદોસ્ત કર્યુ (ફા) પાયમાલ

કર્યું, ધૂળમા મેળવી દીધુ,
વાસ્તવિક=ખરેખરો
સ્મૃતિકાર=ધર્મના નિયમ બાધનાર
(સ્મૃતિ=યાદદાસ્ત+કારો=કરનાર)
સાપ્રત=આધુનિક,

પાઠ ૪૮

ઠામ ઠેકાણો=ઠેકાણું ઠેકાણુ
યોગ=મેળાપ
કારમો=નવાઈ જેવો
મા=નહિ
ઠરેલો=રહેલો
માણવી=ભોગવવી
રોષ=ગુસ્સો
આપેજ=તમે પોતે
નિત્યના નેમથી=હમેશના નિયમે
આદરો=કરવા માડો
નઠારો=નકામો+સુ=સારૂ
કાળની=મોતની
ઝાખ=જે
ઝિણાસથી=બારીકાઈથી
આ વારમા=આ વખતમા
સાધ=કરવા માડ
હરિપે=પરમેશ્વર ઉપર
પાજી=ગાફલ, બીકણુ

ન્યાળી=ધારીને જોઈ
ભાળી લે=જોઈ લે
હામથી=હિમત વડે
અવિચળ=કાયમ
આ ઠોરમા=આ સ્થળમા
પ્રતાપે=મહેરબાની વડે
આગમ=ભવિષ્ય
અલ્પ=તુચ્છ, હલકુ
બે જામનો=બે રાત્રિનો
મુક્તિ=મોક્ષ જગતના બધનથી છુટકારો
દોષ=અવગુણ
દીનતા=ગરિબાઈ
નેક=ટેક, આબરૂ
વાસના=મનની સૂક્ષ્મ ઇચ્છા
વેગીને=લલાવીને
ધીર=ધીરજ
ખરાબે=ખડક પર
અરણવે=દરીઆમા
મડ=મહેનત કર
મોહથી=પ્યારથી
કારમા=નવાઈ જેવા
દામ=પૈસા
ઇશ=પરમેશ્વર

તોળ=વિચાર કર	તાકીને=ધરીને
મનસુખ=મનને સુખ	ખેડતા=ચલાવતા
હાકી=દૂર કરી	
દાખી=દેખાડી	ગુણી=ગુણવાન

પાઠ ૪૮ જિંદગી વિષે

સમજુતી—ખરી વાત છે કે માણુસની જિંદગી ઘણીજ ખપની છે, માટે સ્મશાન [મુડદા બાળવાની જગ્યા] નેજ છેલ્લુ ઠેકાણુ ન સમજ જીવ અને શરીરનો જે નવાઇ જેવો મેળાપ છે તે એક ઠેકાણે કાયમ રહેશે એમ ન ધાર હે ભાઇ! માટીના માનવી! તારી કાયા મટોડીમાજ મળી જશે એમ જાણ જ્યારે શરીરથી જીવ જુદો પડી જાય છે, ત્યારે એમ નથી વિચારતો કે અહીં કાયાના શા હવાલ થાય છે! (૧) જગતમા જન્મીને પુષ્કળ મઝા ભોગવવી એમ નહિ માનો તો મનમા ગુસ્સો આણો અને પોતેજ જાણો કે, એમાનુ કંઈ કામનુ આ ઠેકાણે [દુનિયામા] છે નહિ પણ બહુ પ્રેમથી અને હમેશના નિયમ પ્રમાણે આજ કરતા કાલ વધારો થાય એવી રીતે ઉદ્યમ કરો, અને સારા કામ કરવા શરૂ કરો આ બાબતમા વાદરો-વાદરા જેવો બુદ્ધિ વિનાનો વહેમ આણે (૨) કાળની (જતા વખતની) પાખ તુ બારીકાઇથી જો, તેની આગળ વીજળીની ઝડપ પણ હારી જાય છે હે ભાઇ! આ સભામા હુન્નરનો પાર નથી, માટે જે રીત સારી લાગે તે શીખવાનુ શરૂ કર મનમા હિમત રાખીને ઇશ્વર પર ભાવ લાવીને સાચા ઉદ્યોગમા મચી રહે તુ ધર્મને ધારણ કરીને બળ સહિત બહાદુર બનીને મરણની બીકથી બીકણ થઇશ નહિ (૩) તુ જગતરૂપી રણ ભૂમિને આખથી ધારીને જો, અને તેને મનથી તુચ્છ જેવુ જોઇ લે

ને હિમતથી તેને એ રાત્રીનુ ઠેકાણુ જાણી લે, એવુ ધાર અને આખે જો હિમતના કામ કર કે જેથી કીર્તિ કાયમ રહે ઇશ્વર પણ જ્ઞાન વડે મોક્ષ આપે છે આ સ્થળમા [દુનિયામા] ચાબુક વડે [મારવડે] ઢોર બરાબર ચાલે છે તેમ [તુ] ઇશ્વિર કૃપાથી તેવો ન થા (૪) ભવિષ્યને આશરે રહેતા નકકી તારૂ સારૂજ થશે એમ જાણીને નાશ [અશુભ રૂપી જાળ] થી બચ બની ગએલી વાતને છો જતી એમ જાણ અને તેને મનમા દીલગીરી લાવીને પાછી આણ નહિ, હાલનો વખત સોથી સારો છે એમ જો, અને અવગુણ હાકી કાઢીને ઉદ્યમને પકડ મનમા ઇશ્વરને રાખીને અને ગરિમાઇ દેખાડીને હિમતથી તરત તાકીને કામ કર (૫) મોટા મોટ (પ્રખ્યાત) પુરુષોની જિંદગી (જીવન ચરિત્ર) આપણને ખરી યાદદાસ્તી આપીને એમ ખરૂ બોલે છે-જણાવે છે કે એમાના કેટલાકની ઇજ્જત તો પ્રથમ એક તરણાની તોલે પણ કયા હતી ? વખત જતા તેજ વિખ્યાતિને પામ્યા, ને વળી તેમનુ બળ ભારી જામ્યુ એમ જો આપણે મનથી ચિતવીએ તો સસારમા સારી કીર્તિ થાય (૬) મનની ઇચ્છાને ચોમેર ફેલાવીને એવા કામ કરો કે જેથી નામ નિશાની રહી જાય, અને આપણુ દ્રષ્ટાંત જોઇને કોઇ માણસ એ વડે મનની ધીરજ માની લે જગત રૂપી દરીઆ વિષે ચલાવતા ખડકપર ચઢી ગયેથા જેનુ વહાણ ભાગે, તે આદમી પોતાનો પાસે કાઇ ન રહેવાથી એકલો (જગતરૂપી) દરીઆમા પોતાની પાસે કઇ નહિ રહેવાથી અથડાય છે (૭) ચાલ તુ તયાર થા અને મનમા હિમત અને હેત રાખીને કામને પકડ આળસને છોડીને બહુ ઉલટથી ચચળાઇ રૂપી જાળ નાખીને (કામને) ધધાને પકડી લે ધીરજ રાખીને નવાઇ જેવા કામ કર ને કામ કરવાથી

કદાપિ હારી ન જા, કામ પુરૂ થયા પછી પૈસાની રાહ જો (નામ કર્યા વગર પહેલાથીજ પૈસા મળતા નથી) આવી રીતે તો પરમેશ્વર નકકી આપશેજ (૮) એ ભલા માણસ તુ મારૂ કહેવુ સાભળીને આ નવા સારા ૭૬ ગાઇને ગુણવાન થા એમા જે વાત કહી છે તે ધ્યાનમા રાખ ને મનમા ખોટા વિચાર લાવ નહિ ગરીબ રણછોડ કવિની આ વિનતી ઝડપથી વાચીને તરત એનો તોલ કર ભકિતભાવથી જો મનને સુખ ચાહ્ય તો પ્રભુનો દાસ થઇને તેની સેવા કર,

પાઠ ૪૯

પ્રાણીમાત્ર=સર્વ પ્રાણી

પરાયણ=સાથે વળગી રહેલુ એવુ, સબધી, વિષે [પર+ઇ+એન]

નિર્ગમન=ગાળવુ [નિર્+ગમ્ ધાતુ =જવુ]

આરોગ્યાલય=તન્દુરસ્તી મેળવવાનુ ઠેકાણુ (આરોગ્ય=તદુરસ્તી+આ-લય=ઠેકાણુ)

તાલીમ=કેળવણી

વૃત્તાત=અથ ઇતિ ખરી હકીકત [વૃત=બનેલો બનાવ+અત=છેડો] છેડાસુધી બનેલો બનાવ

ભગીરથ પ્રયત્ન=મોટો પ્રયત્ન (ભગીરથ કહેવાતુ કારણ પુર્વે સગર રાજાના દશહજાર પુત્રો કપિલ ઋષિના શ્રાપથી બળી ગએલા તેમનો ઉદ્ધાર કરવા માટે તેના પૌત્ર ભગીરથ રાજાએ દશ હજાર વર્ષ સુધી ગગાનુ, તેટલાજ વર્ષ સુધી મહાદેવનુ ઉગ્ર તપ કર્યુ હતુ તેથી કહેવાનો રિવાજ પડયો કે ભગીરથ=મોટુ, મહાન

અનિષ્ટ=ઇચ્છેલુ નહિ તે (અન્ =નહિ+ઇષ્ટ=ઇચ્છેલુ ઇષ ધાતુનો ભૂત કૃદત ઇષ્ટ)

વિરામ=આરામ

ઉન્નતિ=ચઢતી (ઉદ્=ઉચે+નત્=નમવુ ઉપરથી)=ઉચે ચઢવુ તે

પાઠ ૫૦.

જાટ=ભરતપુરના રાજકર્તાઓ

પ્રબળ=ઝળકતી
નિર્મૂળ=મહતર નાશ (નિર્=નહિ +મૂળ)=મૂળ વગરની
સહસ્ત્ર=હજારો
પરોક્ષ=છાની રીતે
મુક્ત=છુટા થએલા
નિમિત્તે=બહાને
માનભર=જોરાવર, પૈસાદાર
તક=દાન
પ્રસંસા=વખાણ (પ્ર+શંસ્ ધાતુ=વખાણવુ)
કાળી=ભયંકર દેવી
આરાધના=પ્રસન્ન કરવા (આ+રાધ્=પ્રસન્ન કરવુ)
ધર્માંધ=ધર્મને માટે આંધળા (ધર્મ+અંધ)

પાઠ ૫૧.

નાકા=હોડી
મોડે=કિનારે, કાંઠે
ડામણુ=સુકાનને ફેરવી વહાણવાળવુ તે
સઢ=વહાણને ચલાવવામા મદદ કરવા માટે જે લુગડુ બાંધેલુ હોય છે તે
નાવિક==ખલાસી, વહાણ ચલાવનાર

ધારે=માને,ગણકારે
સુસવાટા=પાણીના અવાજો
સાગરે=દરીઆમા
સુકાન=વહાણની દિશા બદલવાનુ સાધન
વલોવાય=ગભરાય
તિમિંગલ=મોટુ માછલુ
ખડબા=ખરાબા, ખડક
ટાણે=સમયે, વખતે
કરુણાનિધાન=(કરૂણા+નિધાન=ભંડાર) મહેરબાનીના ભંડાર
કટાળ્યા=ગુસ્સે થયા
સહાય=મદદ
હાય=શક્તિ
ધન=કુંડી
ખેપ=ફેરો
એળે=નકામી, ફોકટ
ભવે=સંસારમા
ભૂતેશ=(ભૂત્+ઇશ=ધણી) સઘળાજ પ્રાણી પદાર્થનો ધણી
હાથ દેજો=મદદ કરજો
આશરે=આશરામા

પારો=(૧) ગરમી માપક યંત્રમાનો

(૨) શરીરમાનો ધાતુ	ધ્રવ=ધ્રૂવનો તારો
સદીસા=આગળથી જેટનુ અને તેટલુ જલદી	હોકો=હોકાયત્ર
	ટડેલ=કપ્તાન
વંટોળ=વટોળીઓ	હોમ=માન

પાઠ પર સસાર સાગરના તોફાનમા પડેલી નૌકા

(આ કવિતામા માણુસની જિદગીને હોડી રૂપ વર્ણવી છે)

હોડાને કિનારે શી રીતે લઈ જવાય ? ડામણ દેવાય તેવુ પણ રહ્યુ નથી એટલે ધારેલ રસ્તે લઇ જવા માટે વાળી શકાય તેમ નથી (આ મસારની માયામા જીવ એટલો બધો મુગ્ધ થઇ ગયો છે કે સસારને કિનારે જવાનો એટલે તરી પાર ઉતરવાનો માગ સૂઝતો નથી, મતલબ કે જિદગીને સુમાર્ગે વાળવાને શક્તિ રહી નથી) સુઢ ફાટીને ઊડી જાય છે અને વહાણ ચલાવનાર મારૂ કહેનુ કશુ કાને ધરતો નથી તો હવે શુ થશે ? (જિદગીને સુમાર્ગે દોરવાની શક્તિઓ રહી નથી અને જિદગી નિભાવનાર ઇશ્વર તો અમારૂ કહેલુ કઇ ગણકારતો નથી) વરસાદ આવે છે અને વચમા પવન કેવા સૂસવાટા કરે છે હે હરિ ! હવે સમાર રૂપી સાગરમા હોડી હાથ રહેતી નથી, (જિદગીને ખરે રસ્તે વાળવામા અનેક પ્રકારની હરકતો નડે છે, હોડી કબજામા રહેતી નથી અને કિનારે પહોચ્યા પહેલા ડૂબી જશે એમ લાગે છે મતલબ કે ખરો માગ પકડાતો નથી અને સુમાર્ગ દેખ્યા પહેલા આ જિદગી પુરી થવાની)

સફાન ડોના ખાય છે અને કશુ કામ કરી શકતુ નથી (હોડી ભર દરીએ છે અને અધારૂ થયેલુ છે તેથી) કયા કશુ દેખાય છે ? (અજ્ઞાન રૂપી અધકારમા કાઈ સૂઝતુ નથી, મન નિર્બળ થઇ ગયુ છે અને સ્થિર રહેતુ નથી જિદગીનો ભરોસો રહ્યો નથી.)

(સઢ સુકાન વગેરે) સર્વ સાધન ખૂટયા અહંકાર (કિનારે પહોચ વાનો) રહ્યો નહિ અને (ડૂબી જવાની બીકથી) મન ગભરાય છે (જિંદગી નિભાવવાના સાધન ખૂટયા, હિંમત રહી નહિ અને મન ગભરાવા લાગ્યુ) હે ભાઇ ચોબાજુએ મોટા મોટા ઘણા માછલા ચડી જઇને હોડીને નમાવે છે (શરીરમા અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ દાખલ થઇને શરીર નબળુ કરી નાખે છે) હે હરિ! હવે સસાર રૂપી સાગરમા હોડી હાથ રહેતી નથી (૨) હોડી અધારામા અથ ડાય છે અને ખાડા ટેકરા ખડક જોઇને હુ ઘણો ડરૂ છે (માયાના અધારામા આમથી તેમ ફરૂ છુ અને તેમા આવતા અનેક કાટા જોઇ હુ ઘણો ડરૂ છુ) આ વખતે ઇશ્વરજ રૂઠયા, તો હુ એકલો શું કરી શકુ? ઇશ્વરની સહાયતા સિવાય કઇ પણ કામ થઇ શકતુ નથી, અને ઇશ્વરની મને મદદ નથી તો હુ એકલો શી રીતે નદી પાર ઉતરી શકુ? માટે કોઇની મદદ રહી નહિ તો હવે શી રીતે બચી શકુ? (ઇશ્વર રૂઠયા તો બીજુ કોણ મદદ કરી શકે માટે કોઇની મદદ રહી નહિ એમ કહ્યુ છે) હરિ! હવે સસારરૂપી સાગરમા હોડી હાથ રહેતી નથી (૩) પાણીમા ઉડી જાય છે (માટે હવે જરૂર ડૂબવાની) અને છેવટે મનુષ્ય રૂપી આ ખરેખરો ઉપયોગી ફેરો ફોગટ ગયો, હે પ્રભુ સસારમા ભટકતા (ખરો) માર્ગ હુ ભૂલ્યો અને હવે બહુ થઇ ગઇ (આ પસ્તાવાના વાકયો કહે છે) હુ પ્રથમથી (જ્યારથી આ સૃષ્ટિમા આવ્યો ત્યારથી) આપને આશરે છુ, માટે દયા કરીને હાથ આપજો (એટલે આપણો હાથ આપો તો તે ઝાલીને હુ પાર ઉતરૂ અને નર્કમાથી બચુ) હે હરિ! હવે સસારરૂપી સાગરમા હોડી હાથ રહેતી નથી

પાઠ પર. કવિના પિતાનો મરણ

ટીપ.—આ કવિતા દ્વીર્થી છે એમા વાચ્યાર્થ-શબ્દાર્થ એક વહાણના ખલાસીને લાગુ પડે છે પણ વ્યગ્યાર્થ નર્મદાશકર કવિના પિતા લાલશકરને અને તેના જેવુ જે જે માણસોનુ મરણ થયુ હોય તે સર્વને લાગુ પડે છે

હે ભાઈ ખલાસી તારૂ વહાણ તોફાનમા પડયુ છે, અને ઉપાયો હાથમા રહ્યા નથી તારાથી બની તેટલી તે બહુ યુકિતઓ કરી, પણ કમનસીબે રાત પડી ગઈ રાત પડી જવાથી અધારામા કાઈ સૂઝે નહિ, તેથી વહાણનો નાશ થવાનો સભવ રહે

હવે કવિ પોતાના બાપને ઉદ્દેશી કહે છે—હે ભાઇ [લાલશકર] તમારૂ શરીરરૂપી વહાણ મોતરૂપી તોફાનમા પડયુ છે અર્થાત્ તોફાનમા પડવાથી જેમ વહાણ ડૂબવાનો સભવ રહે છે તેમ તમારૂ મરણ થવાનો સભવ છે હવે એકે ઉપાય હાથમા રહ્યો નથી [મરણ થવાનો ઘણોજ સભવ છે એવુ સૂચવે છે] તારાથી થાય તેટલી યુકિત [ઉપાયો] તો તે કરી જોઇ પણ રાત પડી ગઇ છે અર્થાત્ હવે મરણ અ નીજ પહોચ્યુ છે

ટીપ—ભાઇ કહેવાનુ કારણ નર્મદાશકર પોતાના બાપને ભાઇ કહેતા હોવા જોઇએ, ઘણા ગુજરાતી બાપને ભાઇ કહે છે

જ્યારે પારો નીચે ઉતરવા માડયો ત્યારે તે આગળથીજ જાણ્યુ હતુ કે તોફાન થશે [બેરોમિટર-વાયુભારમાપકયત્રમા જ્યારે પારો નીચે ઉતરે ત્યારે જાણવુ કે હવે થોડી વારમા તોફાન (વાવાઝોડુ) થશે તેથી તુ વહાણને બચાવવાને ઘણુ મથ્યો સઢ વગેરે ઉતારી નાખી વહાણનો બચાવ કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ જરાએ ફાવી શકયો નહિ. હવે તો વાદળી પણ ઘેરી ઘાલ્યો છે અર્થાત્ વરસાદ આવવાના

પણ ચિહ્ન થયા છે એટલે તારી સ્થિતિ ગભિર છે

લાલશકરને—ભાઈ, જ્યારે તમાના શરીરમાથી પારો [ધાતુ] ઘટવા માડયો, ત્યારતુજ આગળથી તમે જાણ્યુ હતુ કે હવે આપણે થોડા દિવસના છીએ, મરણરૂપી તોફાનમાથી બચવાને તમે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો [મોજગોખ છોડી દીધા અને મરી, મસાલા, અને રોગિષ્ઠ પદાર્થો ખાવા છોડી દીધા] પણ વાદળે [મોત રૂપી વાદળે] [રોગે] તો ઘેરો વાળ્યોજ અર્થાત્ મરણની તૈયારીઓ તો થઈ રહીજ

નહાણના સઢ પવનથી ફડ ફડ થઇ ફાટી ચીથરા થઇ ગયા ને ક્યા દૂર ઊડી ગયા જ્યા મોટો નુકસાનકારક પવન છૂટયો ત્યા માણસ કેમ કરી [નહાણને] બચાવી શકે ?

લાલશકરને—તમારા સઢરૂપી હાથ પગ વગેરે ઇંદ્રિયો નકામી પડી ગઈ મતનમ કે કામ કરી શકે તેવી ન રહી જ્યા મોતરૂપી મોટો વટોળીયો છુટયો, અર્થાત્ મોતજ આવ્યુ ત્યા માણસો સલામત કેમ કરીને રહે ? જીવી કેમ શકે ? (સઢ જેમ નદીમા નાવને ચલાવે છે—ચાલવામા મદદ કરે છે, તેમ હાથ પગ વગેરે ઇંદ્રિયોજ આ દેહરૂપી વહાણ ચલાવે છે વહાણ હાલ હાલ થાય છે તેથી અદર દરીઆનુ પાણી પણ ભરાવા માડયુ છે, અને સુકાન પણ તદન ભાગી ગયુ છે તેથી તે આમ તેમ દોડયા કરે છે, ધારેલે ઠેકાણે [કિનારે] જતુ નથી પણ આડુ અવળુ જાય છે તમારૂ શરીરરૂપી વહાણ ડોલમડોલા થાય છે, અર્થાત્ તમારાથી સ્થિર ઉભા રહેવાતુ નથી, તમારા પગ ધ્રૂજે છે, અને પાણી પણ ભરાવા માડયુ છે એટલે પગે સોજા પણ ચઢવા માડયા છે શરીરમા શક્તિરૂપી જે સુકાન હતુ જેથી પગ સ્થિર રહેતા હતા તે ભાગ્યુ (નષ્ટ થયુ) છે, તેથી તે (શરીર) આમ તેમ ડોલે છે અર્થાત્ લથડીઆ આવે છે

વહાણુને બચાનવા માટે અંદરથી ઘણો માલ કાઢી નાખ્યો (દરીઆમા ફેકી દીધો) તોપણુ તે પુરેપુરૂ તરતુ નથી ઘણા ખલાસી લોકો જે તરવામા ઘણાજ હોશિયાર હોય છે તેજ તણાઇ ગયા તો પછી બિચારા ઉતારૂ કેમ ન ડૂબી મરે? તમારા શરીરને (જિંદગીને) બચાવના માટે પેટમાથી દવાથી (જુલાબ વાટે યા ઉલટી વાટે) ઘણો માલરૂપ વિકાર કાઢી નાખ્યો તોપણુ તે પુરેપુરૂ ટટાર થતુ નથી અર્થાત્ શરીરમા શકિત આવતી નથી ઘણા (ખલાસી શરીરરૂપી વહણને સુધારનાર-ઠેકાણે લાવનાર) વૈદો આવી ગયા તોપણુ કાઇજ વળ્યુ નહિ તો પછી ઉતારૂ માદો તે કેમ મરે નહિ? અર્થાત્ વેદો દવા કરીને થાક્યા પણ રોગ મટયોજ નહિ, પછી મોત કેમ થાય નહિ?

વાદળ થવાથી અંધકારમા ધ્રુવનો તારો પણ દેખતો નથી અને (હોકાયંત્ર) પણ દેખાતુ નથી કે જેથી દિશા સૂઝે, હવે કંઇજ ઉપાય રહ્યો નથી એમ માની બહાદુર કપ્તાનથી ઉભા નથી રહેવાતુ તોપણુ બળાત્કારે (સ્થિર) ઉભો ટગ ટગ જોયા કરે છે કે જોઉ વારૂ હવે હુ ક્યારે ડૂબુ છુ

રોગ કેટલો જામી ગયો છે તે ધ્રુવ (ડૂટી) ઉપરથી જણાય છે કે અભોઇ છે કે નહિ એટલે ધબકે છે, કે નહિ તેની પણુ ખબર પડતી નથી (કહે છે કે માણસ મરતા અગાઉ સવા ઘડી તેની અભોઇ પ્રથમ—મરી જાય છે—ધબકતી બંધ થાય છે અને હોકાયંત્ર રૂપી નાડી પણુ દેખાતી નથી આવે વખતે ખરો મરદ મરણથી ન ડરતા હવે મારૂ ક્યારે મરણુ થાય છે તેની વાટ સ્થિર ચિત્તે જુએ છે.

જેમ કેફી માણસે ઘણો કેફ પીધો હોય અને તેના હોસ

(શકિત) દેદાર (ભાન) રહેતા નથી તેમ થાકથી ટડેલ વૂમ (હોસ વગરનો) થઇ ગયો અને ધીમે ધીમે શ્વાસ કાઢવા લાગ્યો કારણ કે તે બીધો કે હવે મારૂ નકકી મોત આવ્યુ-હુ ડૂબી મરીશ-એવી તેને ખાત્રી થઇ

જે કેરી માણસે ઘણો કેફ પીધો હોય અને તેના હોસ રહેતા નથી તેમ લાલશંકરને થયુ પ્રથમ તો ઉપર કહ્યુ તેમ તે ડર્યો નહિ પણ ઘણીવાર તેમ રહેવાયુ નહિ ને અવાચક થઈ ગયા-પછી થાકે ભાન વિનાના વૂમ થઇ જઇ તેણે ધીમે ધીમે શ્વાસ કાઢવા માંડયો

લાલશંકર રૂપી માણસ અને ટડેલ-કપ્તાનનુ વહાણ શરીર રૂપી વહાણ ખરાબા પર ચઢીને ભાગી ગયુ અર્થાત્ તેમનુ મરણ થયુ અને તેમનો વારસ નર્મદાશંકર કવિ ફકત રડીનેજ રહ્યો કારણ કે તેની પાસે ખાલી ખોખુ (શરીરનુ) પણ રહ્યુ નહિ અર્થાત્ તેમનો મૃત દેહ ના રહ્યો લોકોએ તેને ફુંકી મૂકયો

પાઠ ૫૨

મનવાર=લડાઇના વહાણ

અખતરા=પ્રયોગ, અજમાવશ

ખુશકી=જમીનપરની

સુરંગ=કિલ્લો તોડવા માટે જમીનની અંદર દરૂ ભરી ફોડવામા આવે છે તે

આરમાર=લડાઇનુ મોટુ વહાણ

ડોલ=વહાણનો આગલો ભાગ

શસ્ત્રો=કેકીને મારવાના ઓજાર

હેરત=આશ્ચર્ય

આચાર્ય=ગુરુ

શસ્ત્રવૈદ=વાઢકાપ કરનાર વૈદ,

અજ્ઞાત=જાણી શકાય તેવી વસ્તુને નહિ જાણનાર

પ્રયાસ=મહેનત

વિકટ=અઘરૂ,મુશ્કેલ

પાઠ ૫૩

સ્તુતિ (સ) સ્તવન કરવુ, ગુણ ગાવા તે

રચના (સ) બનાવટ (રચ ધાતુ)

ધણી=પ્રભુ
કરૂણા=દયા
પ્રભુતા=ધણીપણું, મોટાઇ
ધરી=ધારણ કરીને, રાખીને
મજરો લઇ=સલામ સ્વીકારી
મજ=મારો
હરી લે=હરણ કરી લઇ લે
વાવરો=વાપરો
કર=હાથ
વણસે=બગડે
વણ સેવના થકી=સેવા વગર
નર ધારી=નરની ધારેલી
ધારણા=વિચાર, કામ
મેદની=ટોળું, મનુષ્યોનો સમુદાય
હરી=લઈ લીધી
હરિ=પરમેશ્વર
દુખ કાળે= દુખને વાસ્તે
કાપી=મટાડી
ઘડી=બનાવી, પેદા કરી
જે ઘડી=જે વખતે
ધર્યા=મૂક્યા
ટળી=મટી ગઇ
દાહતી હતી=બાળતી હતી, દુખ
દેતી હતી

દાડી= દરરોજ, હમેશ
મળિની=મલિન, મેલી
નિર્મળી=(સં) ચોકખી, સારી(નિર
+મલ+ઇ) મેલ વિનાની
કથશે=બનાવીને કહેશે
થોક થશે= થોકડા થશે
બણી બણી=બની બનીને
નખમા ન ખમાય=જરા પણ
સહન ન થાય
કઈ=કઇક, કેટલાક
તાપ=દુખ
ખમે=ભોગવે
હરે=લઇ લે
રજ=ઝીણી વસ્તુ
પારજ=છેડો
પામીએ કથી= કહેવા પામીએ
જણશે=જમે ઉધારમાંથી બાકી
રહેલુ તે, સિલીક
સદ્ભાગી [સ] સારા નસીબદાર
સદ્ ભાવના=મનનો સારો ભાવ
ધરે=રાખે
રંજન=ખુશ કરનાર
સુખ કારણે= સુખ માટે
ધર્યા=મૂક્યા

તનવત [સં] શરીરવાળો, માણસ
વંદશે=પગે લાગશે
વાનર તોલમા=વાદરાની બરાબરીમા
તજવા=છોડી દેવા
ત્વ=તારી
નિજનો=પોતાનો
નિજનો ખુની=આત્મઘાતી
ગણના=ગણતરી
અલ્પબુદ્ધિ=થોડી બુદ્ધિવાળો
ઓચરે=બોલે
અભિમાન [સ](અભિ=તરફ+
માન=મોટાઇ)પોતાને વિષે મોટાઈ
રાખવી તે, પોતાને વિષે અ
ઘટીત મોટાઇ તે અહકાર
કહેવાય છે
હજાર વમા= નક્કી
કેણુ=કહેવત
સમા પર=વખત આવ્યો ત્યારે
મદોન્મત (સ) અહકારથી છાકી
ગએલા [મદ+ઉન્મત]

સદાવ્રત=સાધુસતને હમેશા
મફત સીધુ આપવુ તે
છતા= પ્રખ્યાત
કળે=યુકિતથી
રિપુ=દુશ્મન
બાણ કમાન=ધનુષ બાણ
શીળી=ઠડી
સાર=સારા
સમાન=જેવા, બરાબર
જોય=જો
પમાય=મેળવાય
પ્રભુપદ=ઇશ્વરના ચરણ
પૂરણ બ્રહ્મ=સાક્ષાત્ પરમાત્મા
પિછાન=ઓળખાણ, જ્ઞાન
રસાળ=સારા રસીલા
પ્રજાપ્રતિપાળ=રાજા
વિગત=મતલબ
ધારી=રાખીને
તોલ=ખરાખોટાનો વિચાર

પાઠ ૫૩ ઈશ્વરની સ્તુતિ વિષે

હે જગતની રચના કરનાર કરૂણાળુ પ્રભુ ! મારાપર ઘણી દયા કરો હે પ્રભુ ! તુ તારી મોટાઇ ધારણ કરીને સલામ સ્વીકારી મારો

રોગ (દુનિયામાનુ સર્વ પ્રકારનુ દુ ખ) લઈ લે, હે પરમ સુખીઆ પરમેશ્વર ! મને સુખીઆરો કરવાને તમારો હાથ વાપરો, કે જેથી તને સુખે ભજુ, હે નગ! માણસના ધારેલા કામ નક્કી ઇશ્વરની સેવા વગર બગડે છે, (ઇશ્વરને સોપ્યા વગર અહંકારથી કરેના કામ બગડે છે) હે હરિ ! મનુષ્ય દુનિયામા જન્મે છે, તેની તે પીડાઓ લઇ લીધેલી દેખાય છે બાળપણુમા ઘણે ભાગે મનુષ્ય દુ ખની લાગણીઓથા ગ્રહીત દેખાય છે દુ ખને વખતે તમે તેમના દુ ખ મટાડીને દીકરા દીકરી કરીને ગણ્યા છે (ગણો છો) જે ઘડીએ જેટલા પ્રાણીને સરજી અહીં મૂકયા છે, તે સઘળા ઉપર હે પરમ ઉપકારી પ્રભુ ! તે ઉપકાર કર્યા છે હે ગુણવાન પ્રભુ ! તારા ગુણ વાચવાથી આટલી આપદા મટી ગઇ જે દરરોજ અતિશે બાળતી (દુ ખ દેતી) હતી, તે મલિન બુદ્ધિ ગઇ અને નિર્મળ બુદ્ધિ મળી, કોઇ કવિ જો તારી કવિતા બનાવીને કહેવા જશે, તો તેના બની બનીને મોટા ઢગના થશે (પણ તેનો પાર નહિ આવે) અભાગથી નખમા પણ સહન ન કરી શકાય એવા દુ ખ કઇક જીવના પ્રાણીઓ ભોગવે છે સૌ ઠગ ઠગવાની વાત કરે છે, પણ હે જગપાલક પિતા ! તુ તેમના પાપ લઇ લે ઝીણી રજનો કદાચ અમારી બુદ્ધિ વડે પાર પામીએ–કડી શકીએ, પણ આપના આ ડહાપણ (શકિત) આગળ અમારી બુદ્ધિ ચાલતી નથી (આપની શકિતનો પાર પામી શકાતો નથી) સોલકે જગતમા હજારો આદમી ફરે છે પણ કોઇકિ સારા નસીબદારજ આપની તરફ મનનો સારો ભાવ રાખે છે (ભકિત કરે છે) હે સુખ કરનાર પ્રભુ! માણસોને ખુશ કરનાર રગ તે બનાવ્યા છે, અને તે અહી સુખને વાસ્તે મૂકયા છે તારી ભકિત છોડી દેવાની વાત જે મઢ કરે છે, તેને બધા માણસો પોતાનોજ

ખૂની પોતાનેજ નુકસાન કરનાર (આત્મઘાતી) ગણી લે છે કોઇ ગણનાર જો તારા ગુણની ગણતરી કરે, તો તે ગણતા ગણતાજ મરણ પામે (તોપણ પાર આવે નહિ) તારા ગુણ ગણતા કદી પણ છેલ્લુ ઠેકાણુ આવે નહિ (ગણી રહેવાય નહિ—છેડો આવે નહિ) તો થોડી બુદ્ધિવાળો દલપતરામ કેવી રીતે કવિતા બનાવીને કહી શકે ! (આ સ્થળે કવિએ પોતાને પ્રથમ પુરૂષમા ન ગણતા તૃતિય પુરૂષમા ગણ્યો છે)

અભિમાન તજવા વિષે

કદી કોઈ માણસ અહંકાર કરે તો તે નક્કી બહુ હલકો (સ્વભાવે નીચ) હોવો જોઇએ, હુ આ સારી કહેવત કહુ છુ તે કાન દઇને ધ્યાન રાખીને સૌ સાભળો, કે ભગવાનને ભજો અને અહંકરને તજો મહાન રાવણનો પણ અહંકાર પડી ગયો (તૂટી ગયો) અને વખત જતા તેના બધા માણસો તેના શત્રુ થયા, અને તેના જીવનુ જોખમ થયુ માટે ભગવાનને ભજો અને અહંકારને તજો વળી કહો કે અહંકારમા છકી ગયેલો દુર્યોધન અને જેણે હમેશા દાનમા સદાવ્રત આપ્યા હતા એવો અભિમાની કર્ણ પણ કયા છે? તેઓ મરણ પામી ગયા, માટે ભગવાનને ભજો અને અહંકારને તજો (કહેવાય છે કે કર્ણ દરરોજ સવારોર સોનુ દાનમા આપતો હતો)

જગતમા પ્રખ્યાત લડવૈયા પુરુષો હતા, કે જેઓ યુક્તિથી શત્રુપર ક્રોધ કરતા હતા, તે બળીઆ પુરુષો પણ ધનુષ બાણ મૂકીને મુઆ માટે ભગવાનને ભજો અને અહંકારને તજો હમેશ રાજછત્રની છડી પોકારી થતી હતી, અને જેઓ કંઇ પણ કરતા જરા ડરતા નહિ, એવા નર પણ પોતે ગયા અને તેમના ગુણના ગાન (જશ) રહ્યા માટે ભગવાનને ભજો અને અહંકારને તજો. જો માણસ સઘળા

સારા ગુણ ધારણ કરે (રાખે) પણ મનમા જરાએ અહંકાર રાખે, તો તે દુધમા ઝેર ભેળ્યા જેવુ થાય છે, (આવા સદ્‌ગુણ ઝેરવાળા દુધની પેઠે નકામા થઇ પડે છે) માટે ભગવાનને ભજો ને અહંકારને તજો જો મનથી જગતમા આબરૂને ચાહતા હો, તો કદી કોઈ અહંકાર ન કરો, હે નર તમે જેમ નમ્ર (નરમ) હશો તેમ ગુણવાન થશો માટે ભગવાનને ભજો ને અહંકારને તજો અહંકાર ટળી જવાથી બહુ મિત્ર મળે છે ને ઇશ્વરના ચરણનો પવિત્ર પ્રેમ મળે છે (પરમેશ્વરમા સાચો પ્રેમ પ્રગટ થાય છે) પછી પૂર્ણ બ્રહ્મનુ (પરમાત્માનુ) ઓળખાણ થાય છે માટે ભગવાનને ભજો ને અહંકારને તજો હે પ્રજાજન, અરે નૃપતિઓ ! આ નવ રસાળ છંદ સાભળીને વિગત (મતલબ) મનમા રાખીને અને વળી વિચાર કરીને એનો તોલ કરો એમ દલપતરામ કવિ કહે છે

પાઠ ૫૪

સ્વરૂપ=ખરૂ રૂપ

વિચિત્રતા=નવાઇ

મુસારો=પગાર

સ્પર્ધા=હરિફાઇ

સાહસિક=હિમત ચલાવી ઉમગથી કામ કરનાર

પાઠ ૫૫

હિમાલય=(હિમ=બરફ+આલય=ઠેકાણુ) બરફનુ ઠેકાણુ, જ્યા બરફ હમેશ પડયો રહે છે તે પર્વત

હિમાચળ=(હિમ=બરફ+અચળ=પર્વત) જે પર્વતપર હમેશ બરફ છે તે પર્વત, હિમાલય

કસ્તુરીમૃગ=જે મૃગની ડુટીમાથી કસ્તુરી નીકળે છે તે મૃગ, એ મૃગ ટિબેટમાં થાય છે

જાહ્નવી=ગગાનદી, સ્વર્ગમાથી ગગા શિવના મસ્તકપર પડયા તે ત્યા સમાઇ ગયા શિવની ઘણી સ્તુતિ ભગીરથ રાજાએ કરી ત્યારે પોતાની એક લટ છોડી પ્રવાહ ચલાવ્યો એ પ્રવાહને પોતાના પૂર્વજો જે જગ્યાએ મૃત્યુ પામ્યા હતા તે

જગાએ લઇ જવા માટે ભગીરથ આગળ ચાલતા હતા, રસ્તામા એક જહનુ નામના ઋષિ તપ કરતા હતા ભગીરથે તેમને રસ્તા માથી ખસી જવા વિનતી કરી કારણકે તેઓ ખેચાઇ જાય નહિ, ઋષિ ગુસ્સે થયા અને જેવી ગગા પ્રચડ પ્રવાહથી આવી તેવુ જ તેનુ આચમન કરી ગયા ભગીરથે બહુ પ્રાર્થના કરી ત્યારે પોતાની જાઘમાથી ઋષિએ પ્રવાહ ચલાવ્યો, આથી ગગા જાહ્નવી કહેવાઇ

શ્રમહર્તા=થાકને લઈ લેનાર

પક=કાદવ

દેવદારૂ=દેવદાર

સ્કધ=ડાળી, ખભા

ગુચ્છ=જથો

પ્રજ્વલન=સળગાવતો

આરત–દુખ

સચે છે=સગ્રહે છે

શરભ=એ આઠ પગનુ કલ્પિત પ્રાણી છે, એ પ્રાણી હાથીનો કટ્ટો દુશ્મન ગણાય છે.

પરિભવ=(પરિ+ભૂ=થવુ)=નિષ્ફળતા

વેણ=વાસળી

કિન્નરીઓ=કિન્નરનીસ્ત્રીઓ, સ્વર્ગની ગાનારી, કિન્નર લોક દેવના ગવૈયા તે તેઓ દેવયોનીમા ગણાય છે વિદ્યાધર, અપ્સરા, યક્ષ, રાક્ષસ ગધર્વ, કિન્નર, પિતૃ ગુહ્યક, સિદ્ધ અને ભૂત એ દશ દેવયોની કહેવાય છે

કોકિલ કઠે=મધુર અવાજે, કોયલના જેવા સૂરથી કોકિલ=કોયલ

ત્રિપુરવિજય=ત્રિપુરાસુર નામનો દૈત્ય જે શિવનો દુશ્મન હતો તેને શિવે માર્યો હતો તે પરાક્રમની હકીકત જે પુસ્તકમા લખેલી છે તે ત્રિપુરવિજય

મૃદગ=એક જાતનુ વાજુ, નરઘાના જેવુ એક બાજુએ અને ડફના જેવુ બીજી બાજુએથી હોય એવુ ઢોલ

શિવવલ્લભ=(શિવ=મહાદેવ+વલ્લભ =પ્રિય) મહાદેવને પ્રિય, શિવને વહાલુ લાગે તેવુ

માજે=ગાવાના સાહિત્યે

ઉપન્ટ= ઉપ=પાસે+તટ=કિનારો]
=કિનારા પાસે
બળનિયમન=બળિરાજાને નિયમમા રાખનાર, બળિરાજાને બંધન કરનાર
શામ પાદ=કાળા પગ
ક્રૌંચ=એ નામની હિમાલયથી તિબેટમા જતા એક સાકડો ખીણુ છે
ભૃગુકુળદીપક=ભૃગુઋષિના કુળને શોભાવનાર-દીવારૂપ=પરશુરામ
વીશભુજા=રાવણુ, વીશ હાથવાળો
ખખડ્યા છે=ઢીલા થાય છે

અપર પાર=ઘણીજ, પાર વિનાની
ગિરિવર=[ગિરિ=પર્વત+વર=શ્રેઠ) પર્વતામા શ્રેષ્ઠ
વારૂ=ઓવારૂ, ફીદા થાઉ ,વારી જવુ
કાલ=વખત
શીશ=(સ) માથુ
ધરા=પૃથ્વી=[ધૃ=ધારણુ કરવુ પરથી,]
વિરાજે=[વિ=વિશેષે કરીને+રાજ= પ્રકાશવુ શોભવુ ઉપરથી] શોભે
ગોખ=ગોખલો, (સ) **ગવાક્ષક**
ચંદા=ચંદની, કૌમુદી

તુહિન=બરફ
વપુ=શરીર
ત્રિવિધ=(ત્રિ=ત્રણુ×વિધ=પ્રકાર)ત્રણુ પ્રકારના, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ
વાસ ફૂંટી=વાસળી વગાડી
મૃદુ=કોમળ
દઢવ્રત=જેનુ વ્રત મજબુત છે એવા, સ્થિર અચળ
મોરાર=મુર નામના રાક્ષસના દુશ્મન મુરારી ઉપરથી=મોરાર
ધારક=વારણુ કરનાર
ધન્વન્તરી=દેવના વૈદ
અવતાર=જન્મ
તરંગ=મોજા, ઝપાટા
જનન્=(જન્ પેદા થવુ ધાતુપરથી) પેદા થવુ તે, જન્મવુ તે
સ્થિતિ=હયાતી, રહેવુ તે
દોલતરામ=એ કવિ નડિઆદના વતની છે લુણુાવાડાના દિવાન હતા એમણે કુસુમાવલી નામનું નોવેલ બનાવ્યુ છે સુમનગુચ્છ પણુ એમનુજ બનાવેલ કાવ્યનુ પુસ્તક છે

પાઠ ૫૫ હિમાલયનુ વર્ણન

ટીપ—આ કવિતા કવિ કુલભૂષણ કાલિદાસના મેઘદૂત કાવ્યનુ ભાષાન્તર સ્વર્ગવાસી નવલરામભાઇએ કરેલુ તેમાથી લીધેલી છે તેથી મેઘદૂતની હકીકત ટુકમા કહીએ તો અસ્થાને નહિ ગણાય

એક યક્ષ ઇદ્રરાજાના શ્રાપથી પૃથ્વીપર આવી પડયો, તેણે પોતાની પ્રિયાને વિરહની વેદનાથી સદેશો મોકલવાનો વિચાર કર્યો પણ કાસદ નહિ એટલે મેઘનેજ કવિએ કલ્પિત કાસદ (દૂત) માન્યો, અને તેના સાથેજ સદેશો મોકલાવ્યો, વર્ણન કરતા કરતા હિમાલય સુધી મેઘ સદેશો લઇને આવેલો છે એવી કલ્પના અત્રે કરેલી છે, ત્યાથી આગલો ભાગ આ કવિતા છે **સમજુતી—**જે બરફ વડે ઉજળો છે, કસ્તુરી મૃગોના બેસવાથી જેની શિલા (પત્થરો) ઉપર સુગધી બેઠેલી છે (સુગધી બેસવાનુ કારણ કસ્તુરીની રજ પત્થરોએ ચોટી રહી છે તે) અને જ્યાથી ગગા નદી નીકળે છે, એવા હિમાલય પર્વતે (પર્વત આગળ) તુ મેઘ જઇ પહોચ, અને દુખને હરનાર (થાકને હરનાર) એ પર્વતના શિખરોપર બેસ જ્યારે તુ પર્વતના શિખરપર બેસીશ ત્યારે શી શોભા થઇ રહેશે ? જાણે શ્રી શકર ભગવાનનો પોઠીઓ (નદી) પોતાના શરીર પર કાદવ ઉછાળતો હોયની ! એવી શોભા (દેખાવ) થશે પોઠીઆ જ્યારે મસ્તી પર આવે છે ત્યારે પોતાના સખ્ત શીગડાથી ભેખડોમાથી (જમીનમાથી) કાદવ ઉખેડે છે એ દેખાવ કવિએ જોએલો તે ઉપરથી આ ઉપેક્ષા અલકાર ઘટાવ્યો છે નદીને આ ઠેકાણે સફેદ કલ્પ્યો છે, હિમાલય પર્વતના શિખર પર હમેશ બરફ રહે છે તેથી તે સફેદ દેખાય છે (હોય છે,) મેઘ (પાણીવાળા વાદળા) હમેશ કાળાજ હોય છે, એ વાદળા જ્યારે પર્વતના શિખરોને અડકે ત્યારે ઉપલો દેખાવ થાય

એમા પર્વત તે નદી અને પંક (કાદવ) રૂપી કાળો તે મેઘ (કાળા વાદળા) (૧) જો પવન ઊડવાથી (વા વાવાથી) દેવદારના ઝાડની ડાળીઓના યુદ્ધ વડે (ઘર્ષણ વડે) પેદા થયેલો દવ જંગલી ગાયોના પુછડાના ગુચ્છા વડે ઠામ ઠામ અગ્નિ સળગાવી પર્વતને પીડતો હોય તો તારી હજારો (પાણીની) ધારાઓ વડે તારે તેને હોલવવો ઘટે છે, કારણ કે દુખી માણસોના દુખ દૂર કરવા માટેજ સજ્જન (સારા માણસો) દ્રવ્ય સંગ્રહ કરે છે (૨) (જંગલમા વા વાવાથી ઝાડો ખીચોખીચ હોય છે તે ઘસાય છે ઘસાવાથી અગ્નિ લાગેજ એ અગ્નિ તે દેવ કહેવાય છે (જંગલી ગાયો એ ગાયો હિમાલયમા થાય છે એના પુછડાના ચમ્મર થાય છે હિમાલયમા ટિબેટના વેપારમા ઉપયોગમા લેવાતી યાક નામની ગાયો જે વપરાય છે તે આ હશે) જંગલમા દવ સળગે એટલે તેમા રહેલી ગાયોના પુછડા પણ સળગેજ આથી ગાયો ગભરાટથી નાસાનાસ કરે, અને તેથી પુછડા વડે ઠામ ઠામ આગ લાગેજ

(છેલ્લુ વ્યવહારી ચરણ કાળિદાસે મૂકી પોતાનો ઘણો ઉંચો વિચાર જણાવ્યો છે કાળિદાસ કવિ પોતાના કાવ્યોમા વારવાર વચ્ચે વચ્ચે આવો બોધ કરતા જણાય છે)

હાથીની ભ્રાન્તિથી–તુ હાથી છે એમ ધારીને તારા પર શરભ પોતાના (હાડકા) શરીર ભંગ થવાને માટેજ ટપ દઇને તલપ મારે છે (કુદકો મારે છે) પણ તુ તો જાતનો ચપળ છે એટલે આકાશની સાથે વાતો કરે છે અર્થાત્ જલદી ઉંચે ચઢી જાય છે

- જ્યારે વાદળા હિમાલયના શિખરોને અડકતા અડકતા જાય છે ત્યારે શરભ જે હાથીઓનો કટ્ટો દુશ્મન છે તે (તેને) મેઘને હાથી ધારી વેરથી તેના પર (મારવા માટે) તલપ મારે છે પણ વાદળાં

તો તુરત આકાશમા જતા રહે છે એટલે શરભ પોતાની તલપ ચૂકે છે અને શિખરો પરથી કૂદકો મારવાને લીધે ગબડીને પછડાય છે, (આથી તેના હાડકા મકતના ભાગેજ એ સ્વભાવિક છે)

આકાશમા રહીને તુ શરભ ઉપર કરાનો તડ તડ માર કર અને ખડ ખડ હસ અર્થાત્ ગાજ [ખડ ખડ હસવામા અવાજ થાય અને ગાજવાથી પણ અવાજ થાય એ બન્ને વચ્ચે સાદૃશ્ય છે]

કારણકે તારી જીત થયેલી છે અને શરભના હાડકા ભાગ્યા એ તેની હાર સૂચવે છે હવે હારનુ કારણ સૂચવતા કવિ નીતિમય વાકય કહે છે કે અણસમજે (વગર સમજે કોઇપણ કામ શરૂ કરવાથી કોણ પરિભવ (નિષ્ફળતા) ને પામ્યુ નથી ? અર્થાત્ વગર સમજે કોઈપણ કામ કરીએ તો નિષ્ફળ નીવડીએ શરભે વગર સમજે મેઘને હાથીનો ભેદ જાણ્યા વગર તલપ મારી તો તેના હાડકા ભાગ્યા (૩) વાસળીઓમા પવન ભરાઇને–ભરાવાથી ત્યા મધુર અવાજ થાય છે ને વાસળીના રાગની સાથે સુદર કિન્નરીઓ ઉત્સાહ પૂર્વક કોયલના જેવા સૂરથી ત્રિપુરવિજય ગાય છે તે વખતે જો તુ મૃદગના જેવા અવાજ વડે ગુફાઓમા ગાજે તો સાહિત્ય વડે શિવને વહાલુ એવુ સગીત પૂર્ણ થાય (૪) [પર્વતપર વાસના વન હોય છે તેમાના કેટલાક સૂકા વાસમા ભ્રમરો કાણા પાડે છે એ કાણામા જ્યારે પવન ભરાય છે ત્યારે વાસળી વાગતી હોય એવો અવાજ થાય છે ત્રિપુરાસુર નામનો રાક્ષસ લોકોને ઘણુ દુખ દેતો હતો આથી તેને શિવે માર્યો એ હકીકત સબધનુ કાવ્ય લોકો ઉત્સાહથી ગાવ૮ ટિબેટ ભણીજ ત્રિપુરાસુરનુ રાજ્ય હતુ

મેઘની ગર્જનાથી ગુફાઓમા પ્રત્યાઘાત થાય તે અવાજ મૃદગ વાગતી હોય એવો થાય છે. સગીત ત્રણ વસ્તુથી થાય ગીત,

વાદ્ય, નૃત્ય આમા કિન્નરીઓ ગાય છે અને વાદ્યમા (સાજમા) ફક્ત વેણુઓજ છે પણ એકલી વેણુઓનુ સાજ પૂર્ણ નથી તાલ બતાવવા માટે મૃદગ જોઈએજ તે તુ (મેઘ) વગાડે તો શકરનુ પ્રિય સગીત સાજ એ ગાવાના સાહિત્ય વડે પૂર્ણ થાય (પૂર્ણ સગીત થવા માટે હજુ **નૃત્ય**ની ખામી છે એ સાભળી શકર પોતેજ **નૃત્ય** કરશે એમ ધારીએ તો સગીત પૂર્ણ થાય) મહાદેવને સગીત ઘણુ પ્રિય છે એ પુરાણપ્રસિદ્ધ વાત છે

• હિમાલયના શિખરો ઉપર જે જે વિશેષ હોય તે જોઈ જે ભૃગુકુળદીપક (પરશુરામ)ના યશની ખરેખરી બારી છે, અને જ્યા દર વર્ષે હસની સ્વારી આવે ને જાય છે ક્રૌચની બારીમા (ખીણમા) બળિરાજાને વશ કરનાર વામનના કાળા પગના જેવો થઈને તુ પેસ

કાળા પગના જેવો થઈને પેસવાનુ કારણ મેઘ મુદ્દે તો કાળોજ હોય અને તેમા વળી ક્રોચની ખીણ સાકડી છે તેમા થઈને જવાનુ હોવાથી વધારે સકોચાઇ પગની પાની જેવુ સ્વરૂપ લેવુ પડેજ વાદળા જેમ જેમ સકોચાય (ઘટ્ટ થાય) તેમ તેમ વધારે કાળા થાય છે આથી કાળો પગ કહ્યા

હસ ચોમાસામા માનસરોવર પરજ રહે છે ચોમાસુ વીત્યા બાદ હિદ ભણી ફરવા આવે છે અને ચોમાસુ આવતાજ પાછા માનસરોવર ભણી જાય છે તેઓ પણ આ ક્રૌચની ખીણમાથીજ જાય છે

પરશુરામના યશની બારી કહેવાનુ કારણ—પરશુરામ શિવજી પાસે ધનુર્વિદ્યા શીખવા માટે ગયા હતા ત્યાથી પાછા ફરીને આવતા શિવપુત્ર કાર્તિકેય (સ્કધ) સાથે પોત પોતાના સામર્થ્ય વિષે વાદ-

વિવાદ થયો, આથી પોતાનુ સામર્થ્ય બતાવવા પરશુરામે એક બાણુ મંત્ર ભણી સામા હિમાલયમા એવુ તો માર્યુ કે તેમા એક સળંગ રસ્તો ખીણુ પડી રહી, ક્રૌંચની ખીણુની આ ઉત્પત્તિ ઉપર નજર રાખી કવિ કહે છે કે એ તો પરશુરામના યશની ખરેખરી બારી છે' (મતલબ એ છે કે એ તો પરશુરામ પૃથ્વી નક્ષત્રી કરવા ગુરુ પાસેથી વિદ્યા ભણીને પ્રથમ પોતે હિંદમા નહોતા આવ્યા, પણુ તેમનો યશજ પર્વત ફાડીને હિંદમા પ્રથમ આવ્યો હતો) (૫) ત્યાથી ક્રૌંચની બારીમાથી નીકળી તુ ઉચે ને ઉચે ઉત્તર દિશા તરફના મુલકમા પ્રવાસ કર હે પ્રિય ! (મેઘ) તુ શ્રી કૈલાસમા જઇને પ્રીતે તેનો પરોણો થા રાવણુના બળથી જેના સાધા ઢીલા થયા છે એવા કૈલાસ પર્વતના ડગમગ ડોલતા શિખરની શોભા તુ જો કે કેવી સુંદર છે !

સાધા ખખળવાનુ કારણુ—એક વખત રાવણુ, શિવ દર્શનાર્થે કૈલાસમા ગયો ત્યા શિવ પાર્વતી એકાંતમા બેઠેલા હોવાથી નંદીએ તેને અટકાવ્યો આથી રકઝક થઇ, અને ક્રોધે ભરાઇ ગવણે પોતાના વીસ હાથથી કૈલાસ પર્વત ઉખેડી ગર્વથી ઉધો વાળવા માડયો આથી શંકરને ગુસ્સો ચઢયો તેમણે પોતાનો પગ ઠોકી પર્વતને સજ્જડ બેસાડી દીધો. પર્વતના સજ્જડ બેસવાથી રાવણુના હાથ પર્વત નીચે દબાયા, પછી તેણે પાર્વતી શંકરની સ્તુતિ કરી, ત્યારે પાર્વતીના કહેવાથી પર્વતને સહજ મૂળમાથી ઓછા ભારવાળો (ઢીલો) કરી રાવણુના હાથ શંકરે કાઢવા દીધા, આથી પછી હમેશ એ પર્વત મૂળમાથી જરા ઢીલો રહ્યો એવુ કહેવાય છે કે કૈલાસ પર્વતનુ શિખર હમેશ હાલ્યાજ કરે છે દુનિયામા કેટલાક ખડકો એવા છે કે તે જરા જોરથી ચક્કર ચક્કર ફરે પણુ ગમે તેટલા માણુસ

મળે તો પણ તે ઉચકી તો નજ શકાય એવી તરેહનો એક નાનો ખડક ઈંગ્લાંડમા કાર્નવાલ પ્રગણામા પેન્ઝાન્સની પાસે છે, તેમજ મહા બળિપુર આગળ એવો ચમત્કાર દીઠામા આવે છે કૈલાસનુ એવુજ છે કે કેમ તેનો શોધ થયો નથી ડોલતુ શિખર છે એમ ધારી કવિ ઉત્પેક્ષા કરે છે કે જો જો તને (મેઘને) બોલાવે છે (૬)

સમજુતી—પાર વિનાની શોભા છે હે પર્વતોમા શ્રેષ્ઠ (મહાન) હિમાલય તારી શોભા ઘણીજ છે, (તેથી) હુ તારાપર હજારો વખત વારી જાઉ છુ (ફીદા થાઉ છુ) પર્વતરાજ તારી શોભા ઘણીજ છે.

કાળના માથા પર પૃથ્વી શોભે છે તેના પર હે ભાઈ, તુ સ્થિર છે, હે ગિરિવર (એ) તારી શોભા પાર વિનાની છે (૧)

(કાળ એટલે વખત વખત અસ્થિર છે ઝપાટાબધ ચાલ્યો જાય છે હવે જે માણસ જોસવાળી ગતિમા હોય તેનુ માથુ પણ તેવી ગતિમાજ હોય, અને એ માથાપર કાઇ પદાર્થ મૂકીએ તો તે પણ ઘણી ગતિમાજ હોય, એ સ્વાભાવિક છે. આ ઠેકાણે કાળના માથા પર પૃથ્વી છે એવુ કહેવાનુ કારણ એજ છે કે કાળ અસ્થિર છે તેથી તેના માથાપર રહેલી પૃથ્વી પણ અસ્થિર હોય બધાનુ તાત્પર્ય એ છે કે પૃથ્વી અસ્થિર છે કવિની કલ્પનામય સૃષ્ટિએ આ એક ચિત્ર રચ્યુ છે)

હવે કવિ ખુબીથી વર્ણન કરે છે કે પૃથ્વી અસ્થિર છે તેના પર સ્થિર રહેવાયજ નહિ, છતા હે ભાઇ તુ તો તેના પર સ્થિરજ રહે છે એટલી તારી (પર્વતની) ખુબી વિશેષ છે (ભાર શબ્દ ખાસ ઉભરાઇ જતુ આશ્ચર્ય બતાવવા માટેજ યોજાયેલો છે) આકાશરૂપી ગોખવાળાઓ ખૂશ થઇને તને ચાંદની (કૌમુદી) જુએ છે અર્થાત્ તારા પર ચન્દ્રનો ઠંડો સફેદ–રૂપેરી પ્રકાશ પડે છે (ત્યારે) હે ગિરિવર

તારી શોભા ઘણીજ થાય છે (૨) આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ એ ત્રણે પ્રકારના તાપ (દુઃખ) સમાવવા માટે (તુ) ઘણુજ બરફ (તારા) શરીરપર ધારણ કરે છે **પર્વતરાજ૦** (૩) હિમાલય પર્વત ઘણો ઉંચો છે તેથી તેના શિખરો ઉપર બારે માસ જથાબંધ બરફ પડયુજ રહે છે તે ઉપરથી કવિએ આ વર્ણન કરેલુ છે અપાર શબ્દને તુહિન શબ્દ સાથેજ સબંધ છે એ ખાસ યાદ રાખવુ સ્થિર ઉભા રહેલા મુર નામના રાક્ષસના શત્રુ શ્રીકૃષ્ણ જેમ વાસળી વડે ગાયન કરે છે તે પ્રમાણે તુ પણ અચળ રહી વાસળી વડે ગાયન કરે છે કૃષ્ણ પરમાત્માએ રાસ વખતે એક પગે સ્થિર રહી વાસળી વગાડી ગોપિકાઓના અને સર્વ જગતના ચિત્ત આકર્ષ્યા હતા તેમની સાથે કવિ સ્થિરપણાનો અને વાસળી વગાડવાનો પર્વતનો મુકાબલો કરે છે (૪) પર્વતપર વાસ ઉગેલા હોય છે ભમરાઓ તેમા કાણા પાડે છે તેમા જ્યારે પવન ભરાય છે ત્યારે વાસળી વાગતી હોય એવો અવાજ થાય છે તે ઉપરથી પર્વત વાસળી વગાડે છે એવી કલ્પના કવિએ કરેલી છે, આનો મુકાબલો મેઘદૂતની ઉપલી કવિતાની "પવન ભરાઇ વાંસુઓમા નાદ મધુર ત્યા થાય" એની સાથે કરવો બન્ને કવિની કલ્પનામય સૃષ્ટિ સરખી જ ભાસે છે જાણે પહેલાનુ બીજુ અનુકરણ ન હોય'' તુ શરીરે નીરોગ છે અને ઔષધિને (ઓસડને) રાખનારો છે (ખરેખર) તુ ધન્વંતરીનોજ અવતાર છે, પર્વતરાજ ધ૦ નિરોગ (રોગ વિનાના) માણસને દવાની ઓષધિની શી જરૂર છે કે તેને રાખે? પણ કવિ પર્વતની મહત્તા બતાવે છે કે તુ એ પ્રમાણે સ્વાર્થી નથી, પણ પરોપકારી છે તારે જરૂર નથી છતા પણ તુ મનુષ્યોના ભલા ખાતર ઔષધિ રાખે છે (૫) તુ ઠંડી, તડકો, વરસાદ, દવની જ્વાળાને (દવ લાગવાથી જે મોટા મોટા ભડકા થાય છે તેને)

જરા વાર પણ ગણુતો નથી હે પર્વતરાજ ધ૦ (૬) પવનના મોજા તારા પર ઉછાળા મારે છે (ઝપાટા મારે છે) અર્થાત્ પવન ઝપાટાબંધ વાય છે અને જોરજોરથી તારી સાથે અથડાય છે છતા પણ તેની તને બીલકુલ દરકારજ નથી મતલબ કે તુ તેને ગણતોજ નથી હે પર્વતરાજ ધ૦ [૭] હે પર્વતરાજ, તારા પેદા થવાને અને હયાતિને –સ્થિતિ–હોવાપણાને–અભરને ધન્ય છે! ધન્ય છે! કારણ કે તુ સદા સુખ આપનારોજ બની રહે છે પર્વતરાજ ધ૦ [૮]

કવિતામા આવેલા ભક્તોની ઓળખાણ

મીરા—મારવાડના મેડતા ગામના જેમલ રાજાની કુંવરી, તેમને ઉદેપુરના કુંભા રાણા સાથે પરણાવ્યા હતા તેમને સંસાર ગમતો નહિ અને પ્રભુ ઉપર પ્રીતિ હતી એમણે ઘણા ભજન બનાવ્યા છે એક સ્ત્રી કવિ તરીકે પ્રખ્યાત છે **કરમા**—મારવાડની નીચ જાતિની એક બાઇ હતી, તે નહાયા ધોયા (ચોકખાઇ રાખ્યા) વગર ખીચડી રાંધીને પ્રભુને ધરાવતી હતી પણ તે ખરા પ્રેમથી ધરાવતી હતી. માટે પ્રભુ આવીને આરોગી જતા **શબરી [શવરી]**—એક ભીલડી હતી. રામચંદ્રજીએ તેને બોર આપ્યા શબરીએ ચાખી જોઇને રામજીને માટે જે સારા સારા બોર રાખ્યા હતા તે ચાખેલા એટલે એઠા બોર ખાધા હતા **પુરી**—એ ઉમરકની રહેનાર એક બાઇ હતી અને તે ભક્ત હતી. **ગોપીચંદ**—બંગાળા ઇલાકાના ગોડ નામે એક પ્રાતના રાજા તેને તેની મા મૈનાવતી તથા જાલંધર અને કાનિક નામના યોગીઓથી બોધ મળ્યો હતો અને તે બાર વર્ષની ઉમરે રાજપાટ છોડી યોગી થઇ ગયા હતા **ભરત**—માળવાના પરમાર વંશના રાજા, વિક્રમના ભાઇ જે ભર્તૃહરિના નામથી ઓળખાય છે તે તેમને પોતાની રાણી પીંગળાના ખોટા કૃત્ય ઉપર ગુસ્સો આવવાથી તે સંસાર છોડી જોગી થઇ ગયા હતા.

બીજા ભરત રામચંદ્રજીના ભાઇ તે પણ ભકત હતા **પીપા** —ગાગરોડ ગઢનો એક રાજા હતો તે દેવી ભકત હતો **સૂરદાસ**—શ્રી મહા પ્રભુના ચાર સખા-પૂર્ણ ભકિત ભાવને પામેલા ઇશ્વરના મિત્ર જેવા, અર્જુનની માફકમાનો મુખ્ય તે આંધળો હતો તેણે સવા લાખ પદ બનાવ્યા છે તે ઉત્તર હિંદુસ્તાનમા થયા હતા **કબીર**—રામાનંદનો શિષ્ય હતો ને બંગાળામા થયો હતો એણે હિંદુ, મુસલમાનને એક ધર્મમા લાવવાનો ઉપદેશ કર્યો હતો એ કહેતા હતા કે હિંદુનો રામ અને મુસલમાનનો અલ્લા એકજ છે **કુબો**—તે જાતે કુંભાર હતો તેનુ મૂળ નામ કેવળ હતુ તે કુવામા દટાયો હતો ત્યાં પણ તે ભકિતજ કરતો હતો તેને બહાર કાઢયો ત્યાર પછી તેને દાટવાથી ખુધ નીકળી હતી ત્યાર પછી તે કેવળ કુબો કહેવાયો **સદનો**—તે જાતે કસાઇ હતો, પણ ભકત હતો અને જાતે હિંસા કરતો નહિ, માત્ર માંસ વેચવાનુજ કામ કરતો જે પથરાવતી તે માંસ તોળતો હતો તે પથરો શાલીગ્રામ હતા સાધુ એ પથરો બદલી ગયા પણ પછી પાછો મૂકી જવો પડયો હતો **ધનાજી**—તે જાતે જાટ હતો તેનો ધંધા ખેતીનો હતો તેને સાધુઓ ઉપર બહુ પ્રીતિ હતી એક વખતે તે ખેતરમા વાવવા માટે ઘઉ લઇ જતો હતો તે ઘઉ તેના ગરીબ માબાપોએ બહુ મુશ્કેલીએ મેળવ્યા હતા, છતા તેણે રસ્તામા બહારો બહાર સાધુને આપી દીધા હતા **નાભિ**—તે ઉત્તર હિંદુસ્તાનમા નાગલ નામના ગામડામા ઉછર્યો હતો. તે જાતે ઢાઢી એટલે વેશ કાઢી માગનારની જાતનો હતો તે મહાન ભકત હતો તેણે ભકતમાળનુ પુસ્તક બનાવ્યુ છે **ભીલભક્ત**—વાલ્મિક ઋષિ પહેલા તે લુટારાની જાતના હતા, પણ નારદજીના બોધથી તેમણે તે કામ છોડી દઇ રામચંદ્રજીનુ મહાન તપ કર્યુ, ને રામાયણ

અનાવ્યુ પછીથી તે ઋષિ કહેવાયા **જનક**— અયોધ્યાની પૂર્વે ગંડકી નદીની પેલી પાર મિથિલા નગરીના રાજા હતા સીતાજીના બાપ થાય, તે વિદેહી કહેવાતા **શુકદેવ**—વ્યાસ મુનિના પુત્ર તે જન્મથીજ યોગી હતા પોપટ રૂપે મહાદેવજીનો બોધ સાભળ્યો હતો અને મહાદેવજી તેમને ઝાલવા ગયા ત્યારે તે વ્યાસ મુનિની સ્ત્રીના પેટમા પેસી ગયા હતા, અને જન્મીને તરતજ જગલમા સાધુઓ પાસે નાસી ગયા હતા, તે ગર્ભયોગી કહેવાય છે **ધીરો**—વડોદરા તાબાના સાવલી ગામનો ભાટ હતો એ ભકત કવિ થઇ ગયો

પાઠ ૫૬

મંત્ર=કાર્ય સિદ્ધ થાય એવુ ગુપ્ત વાકય
ગોત્ર=વંશનો મૂળ પુરુષ જે ઋષિ તે
ગોધન=ગાય બળદરૂપી ધન
સત્વર=જલદી
એકત્ર=એકઠી
અંશે=ભાગે
સબંધ=સહવાસ, સમાગમ
ઘાટ=શિકલ
નિર્વાહ=ગુજરાન
જુઆગ=પતુઆ, પાદડા પહેરનાર અનાર્ય જાત
ઢોરઢાકર=ઢોર વગેરે
બળિદાન=ભોગ આપવો
થરથરાટ=કપારી
ભૂત=મરતી વેળા મરનારનુ મન કશામા રહી ગયાથી મરી ગયા પછી તેના જીવની સ્થિતિ જે રૂપે થએલી મનાય છે તે જેમકે ભૂત, પ્રેત, પિશાચ, વૈતાલ વગેરે
ખેતરપાળ=ગામને પાદરે જે દેવ તે
કાકાબળીઆ=શીતળા

સવાલ-અનાર્યોની મુખ્ય કેટલી જાતો અને તે કઇ કઇ ? મૂળ વતની અનાર્યોની જાતો ગણાવો, અને તેઓ હાલ કયા કયા રહે છે તે કહો જુઆગ પલિઆર, મહાવર, તોડા, નેર અને કાથ લોકો વિષે જાણવા જેવી વાત કહો

પાઠ ૫૭

સ્મૃતિ=યાદ કરીને લખાયલા ધર્મ ગ્રંથો
કાળક્રમે=વખત જતા
સાદીસ્થિતિ=સાદાઇ
જરૂરિઆત=ખપ

અનુ-ગી=માફક
અધ્યયન=ભણવુ
અધ્યાપન=ભણાવવુ
યજન=હોમ, યજ્ઞ
દિગ્વિજય=અનેક દેશો પર જય મેળવવો તે
સંજ્ઞા=નામ, નિશાન
ધીરધાર=પૈસાની લેવડ દેવડ
વર્ણવ્યવસ્થા=જાતોની ગોઠવણ
નક્ષત્રી=ક્ષત્રિય વગેરની
પરિચય=સહવાસ, ઓળખાણ
ઇંદ્રિયોપર કબજો=સંયમ
આસ્તિકપણુ=ઇશ્વરને માનવુ તે
શૌર્ય=શૂરાતન
જતે દહાડે=વખત જતાં
મિથ્યાભિમાની=આપવડાઇવાળા
નહુષ=એ નામનો રાજા (એ એના અભિમાનને લીધે અજગર થયો હતો)
શીલ=સદાચરણ

પાઠ ૫૮

બક્ષીસ=ભેટ
પદ્ધતિ=નિયમ, વ્યવસ્થા
વ્યક્તિ=માણસ
માંડી=આરંભી,શરૂ કરી
પાયો=મંડાણ
ઉદ્વેગ=ખેદ, દીલગીરી
દ્રવ્યો=વસ્તુઓ
સહવાસ=સમાગમ
તત્પર=તૈયાર
સમાપ્તિ=છેડો
ઉત્કૃષ્ટ=શ્રેષ્ઠ
તોછડાઇ=અવિવેક
સર્વદા=હંમેશા
અર્થે=માટે
અતિથિ=ઘેર માગવા આવેલો ભિક્ષુક, પરોણો
પાત્ર=માણસ
યથાશક્તિ=શક્તિ પ્રમાણે
પળીઆ=સફેદ વાળ
વલ્કલ=લુગડાં
નિગ્રહ કરવો=રોકવુ, તાબામા રાખવુ
સર્વભૂત માત્ર=સઘળાજ પ્રાણી પદાર્થ
સહિત=સાથે
શિખા=ચોટલી
દંડ=હાથમા રાખવાની લાકડી (રાજા, સંન્યાસી દંડ રાખે છે)
જીવિત=જીંદગી
કુશળ=આરોગ્ય

પાઠ ૫૯

વેદોક્ત=વેદમા જણાવેલા
વિધિ=ક્રિયા
લોપ=નાશ
ખટખટ=જંજાળ
પુત્ર સંતતિ=છોકરા છૈયા
મુખાકૃતિ=મોઢાનો ઘાટ
ક્ષણભંગુર=જેનો પળવારમા નાશ થઇ જાય એવો
વૃત્તિ=વલણ, ઇચ્છા
વેદાંત=ઉપનિષદ
સંપાદન કર્યું=મેળવ્યુ

સમાધાન=ખુલાસો
નિર્વાણ=શાંતિ
દેહકષ્ટ=કાયાને દમવી તે
ગાડરીઆ પ્રવાહ=ગાડર એટલે ઘેટાની માફક એકે કર્યું તેમ બીજા-એ કરવું તે
અહિંસા=કોઈપણ જીવને મારવો નહિ તે
પ્રસાર=ફેલાવો
પ્રવર્તાવવામાં=ફેલાવો કરવામાં
પરિષદ=સભા
ભાષ્ય=વિસ્તારથી આપેલી સમજ, વિવરણ, ટીકા
પંચશીળ=સદાચરણના પાંચ નિયમ
માદક=કેફી

પાઠ ૬૦

આદિ=પહેલા
તીર્થંકર=સંસારમાંથી તારનાર
હેમચંદ્ર=સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળના વખતના એક પંડિત એ મૂળ ધંધુકાના વાણીઆ હતા
વિનિત=નિયમમાં રહેનાર
પાયદળ=પગે ચાલનારૂં લશ્કર
ચતુરંગ=ચાર રંગ એટલે ચાર વિભાગવાળી
જીરની=પચાવી
સૂચના=ચેતવણી
ભયભીત=બીધેલા
કુંભસ્થળ=હાથીના માથાનો ઉપનો ભાગ
ધનુર્વિદ્યા=બાણ મારવાની વિદ્યા
વિનાસ=મોજમઝા
રાગ=પ્રીતિ
કારાગૃહ=કેદખાનું
સંયમ=ઇંદ્રિયોને વશ રાખવી તે
સામ્રાજ્ય=રાજ્ય
ગ્રહણ કરીશું=સ્વીકારીશું
યતિ=ગોરજી
ગડ=નુસ્ખા
પ્રમાદ=બેદરકાર
સુવ્રત=સત્ય
વિષય સુખ=કર્મેંદ્રિયથી મળતું સુખ
સાધ્વી=પવિત્રવ્રત પાળનારી સ્ત્રી
શ્રાવિકા=શ્રાવકની સ્ત્રી
ધર્મસંઘ=ધર્મમંડળ

પાઠ ૬૧

વિસ્તાર=ફેલાવો
નોંધ=ટુંકસાર
ભેખ=વૈરાગ
કરવત=લાકડાં વહેરવાનું હથિયાર
મજાટ=પત્થર ઘડનાર
કુંભી=થાંભલાની બેસણી
અખૂટ=ખૂટે નહિ એટલી, ઘણીજ
ચક્રવર્તી=જેની આણ નાના મોટા ઘણા રાજ્યો પર વર્તાતી હોય તે
સરહદ=છેવટની હદ
યુનાની=ગ્રીસ દેશનો

એલચી=પ્રતિનિધિ
પ્રતાપ=બળ, મોટાઈ
પાજરાપોળ=દુખી જા
નવરો રાખવાનુ ઠેકાણુ
કલિંગદેશ=કટકથી મદ્રાસ
સુધીનો પ્રદેશ
ફેલાવો=પ્રસાર
દુરાચારી=ખરાબચાલ[illegible]
સૂર્ય અસ્ત થયો=પડતી
મા આવ્યુ

પાઠ ૬૨

તત્ત્વવેતા=તત્ત્વજ્ઞાની,
કારકીર્દી=અમલ
બાહુબળ=જાતબળ
ઉથલપાથલ=ફેરફાર
દિગ્વિજય=અનેક નાના
મોટા રાજ્યોપર જીત
ઇજીપ્ત=મીસર
કડક=ગુસ્સાગરો
ભૂલથાપ=ભુલાવો
ધનચક્કડ=દોડધામ
ઉપલાણુ=નદીના મૂળ
તરફની બાજુ
હયદળ=ઘોડે સવાર
લશ્કર,
કડાકા=મોટા અવાજ
પૂર=રેલ
પટ=પહોળાઇ
ઝોકાવ્યુ=ઝપલાવ્યુ
ઝીક=ટક્કર
પાખ=બાજુ
દારૂણુ=ઘણુ ભારે
મૂર્છા ખાઇ=બેભાન થઇ
માન=મોટાઇ, આબરૂ
આગ્રહ=હઠ

પાઠ ૬૩

ભોજપ્રબંધ=ધારા નગ
રીના ભોજરાજ સંબ
ધી છદનુ કાવ્ય
ઉપમા=એક વસ્તુને
બીજી સાથે સરખા
વવી તે, મુકાબલો
કલ્પિત=જોડી કાઢેલી,
બનાવટી
ઉત્કૃષ્ટ=શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ
બંદીઓ=ભાટ, ચારણ
વગરે
અજ=દશરથના પિતા
યશોગીત=કીર્તિનુ ગાન
રતિ=કામદેવની સ્ત્રી
શાપ=બદદુવા
યક્ષ=દેવથી ઉતરતી જાત
મેઘ=વરસાદ
સહરી=સહરાટથાની
સમૃદ્ધિ=દોલત
આબેહુબ=મૂળને પુરેપુરૂં
મળતુ
અંતપુર=જનાનખાનુ
વસ્તુ સંકલના=નાટકના
પાત્રની યોજના
દુર્વાસા=અત્રિ પ્રજા-
પતિના પુત્ર
મેનકા=સ્વર્ગની મુખ્ય
અપસરા

પાઠ ૬૪

સમરકંદ=રૂશિઆઇ તા-
તરીમા શહેર છે
બોખારા=પશ્ચિમ તાર્ત
રીમા શહેર છે
સુના=બાજુ
ધૂપ=સુગધીદાર વસ્તુનો
ધુમાડો

કુરૂક્ષેત્ર=પાણીપત
કુરદ્વાર=આગ્રા ને અયો
ધ્યાના સયુકત પ્રાનમા
જાત્રાનુ ઠેકાણુ છે
સ્ત્રીયારાજ્ય=સ્ત્રીઓનુ
રાજ્ય.
આણુ=દુવાઈ
ખવાસ=સ્વભાવ
ધોરી=સરિયામ
ચિતાર=વર્ણન હેવાલ
અક્ષયવડ=વડનુ નામ છે
...લ દા=ગયાજીની પાસે
છે (એમા બાદ્ધધર્મનો
મોટો અપાસરો છે)
વહાર=મદદ
પરવાર=દરકાર
વેઠ=મફત મજુરી કરા
વી તે
દાણુ=જકાત

પાઠ ૬૫

ઉદય=ચઢતી
વરૂણ=જળનો દેવ
આહુતિ=ભોગ,અગ્નિમા
હોમવુ તે
અસ્ત=નાશ
બસ=પુરતો, જોઇએ તેવો
મહેશ=મહાદેવ
સ્તોત્ર=સ્તુતિનો ગ્રથ
મધ્યસ્થ=કોઇનો પક્ષ
ન લેતા સ્વતત્રપણે
અભિપ્રાય આપનાર
ઉપનિષદ્=વેદના એક
ભાગના પુસ્તકો
સમાધિ પામવી=સન્યા
સી મરી જાય ત્યારે તે
સમાધિ પામ્યો કહેવાય

પાઠ ૬૬,

દૈનિકગતિ=દરરોજની ગતિ, પૃથ્વી
પોતાની ધરી ઉપર દરરોજ પશ્ચિ-
મથી પૂર્વ ભણી ફરે છે તે ગતિ
વાર્ષિકગતિ=વરસની ગતિ, પૃથ્વી
આખા વરસમા સૂર્યની આસ
પાસના લબગોળ માર્ગમા ફરે
છે તે ગતિ
ધરી=આક, આંસ, અક્ષ, પૃથ્વીના
(ઉત્તરના મધ્ય બિદુથી તે દક્ષિ
ણના મધ્ય બિદુ સુધી આરપાર
એક સળીઓ દાખલ થયેલો
માની લીધોછે તે
(એની આસપાસ પૃથ્વી ફરે છે.
તેને દૈનિક ગતિ કહે છે)
વાકાશ=વાક, વાકાઇ, વાકાપણુ
સમાતરપણુ=બધી તરફથી સરખુ
છેટુ રહેવુ તે (સમ+અતર)
ભિન્ન ભિન્ન=જુદી જુદી
વિવેચન=(સ) (વિ=વિશેષે કરીને-
વિચ=છુટુ પડવુ+અન=ક્રિયાનો
પ્રત્યય છે) વિશેષ કરીને ગુણદોષ
જુદા પાડી બતાવવા તે
ધ્રુવ=ધરીના છેડા, (ઉત્તર છેડાને

ઉત્તર ધ્રુવ ને દક્ષિણ છેડાને દક્ષિણ ધ્રુવ કહે છે)

વિષુવવૃત=પૃથ્વિના ગોળા ઉપર બરાબર મધ્ય ભાગે કલ્પેલી જે ફરતી લીટી તે[એ લીટીપૂર્વથી પશ્ચિમ અખંડ વર્તુલાકાર છે અને તેનાથી પૃથ્વીના ગોળાના ઉત્તર અને દક્ષિણ એવા બે ગોળાર્દ્ધ પડે છે]

ક્ષિતિજ=કલ્પેલી લીટી [એ લીટી પૃથ્વીનો ઉપલો અને નીચલો એવા બે ગોળાર્દ્ધ કરે છે તેથી તે દેખાતા આકાશને ન દેખાતા આકાશથી જુદુ પાડે છે ક્ષિતિજ બે જાતની છે દૃષ્ટિ ગોચર અને વાસ્તવિક ક્ષિતિજથી પૃથ્વીના બે સરખા ભાગ પડે છે જે જોઇ શકતા નથી]

અક્ષાશ=પૃથ્વીના પૃષ્ટ ઉપર ઉત્તર દક્ષિણ વચ્ચેથી મધ્ય ભાગે પૂર્વ પશ્ચિમ દોરેલા ગોળથી ઉત્તર અથવા દક્ષિણ દિશાએ હરકોઇ જગ્યાનુ જે અંતર તે, વિષુવવૃત્ત થી કોઇ જગ્યાનુ ઉત્તર અથવા દક્ષિણ તરફનુ છેટુ (વિષુવવૃત્તથી ઉત્તરે અને દક્ષિણે સમાન અંતરે જે નાના વર્તુલા દોરેલા છે તેને અક્ષાશ વૃત્તો કહે છે)

રેખાંશ=પૃથ્વીનાગોળા ઉપર કોઇ મુકરર કરેલા સ્થળથી બીજા કોઇ પણ સ્થળનુ પૂર્વે અથવા પશ્ચિમે જે અંતર તે (એવા મુકરર કરેલા સ્થળથી પૂર્વ પશ્ચિમ સમાન અંતરે જે ઉભા દક્ષિણથી ઉત્તર સુધીના વર્તુલો દોરેલા છે, તેને રેખાંશવૃત કહે છે)

કીરણ=પ્રકાશ

તીરકસ=ત્રાસુ

પૃષ્ટ=ઉપલી સપાટી

આકરા=વધારે ગરમ થએલા

અનુભવ= વારે વારે જોવાથી જે જ્ઞાન થાય તે

નિહાળવુ=ધારી ધારીને જોવુ

લક્ષ= ધ્યાન, નજર

કોમળ=કુમળુ, નરમ, ઓછુ ગરમ

અનુમાન=અટકળ

ગોળાર્દ્ધ (સ) અડધો ગોળ (ગોળ+અર્ધ=અડધુ)

ક્રાન્તિવૃત્ત=સૂર્યની દેખાતી ગતિને લંબગોળ માર્ગ, આકાશમાં જે માર્ગે સૂર્ય દરરોજ ફરતો દેખાય છે તે માર્ગ

સંપાતબિંદુ=અયન બિંદુ, [એ બે છે, મેષ ને તુલા] ક્રાંતિવૃત્તને વિષુવવૃત્ત જે બે ઠેકાણે છેદે છે તે બે છેદન બિંદુઓ

પર્યંત [સં] [પરિ=સુધી+અંત=છેડો] છેડા સુધી,

કર્કવૃત્ત=વિષુવવૃત્તથી ઉત્તરે ૨૩½ અંશને અંતરે જે વર્તુલ દોરેલું છે તે

મકરવૃત્ત=વિષુવવૃત્તથી દક્ષિણે ૨૩½ અંશને અંતરે જે વર્તુલ દોરેલું છે તે

અંશ=ગોળાનો ૩૬૦ મો ભાગ [પૃથ્વીના પરીઘના એક અંશની લંબાઈ ૬૯$\frac{1}{10}$ મૈલ થાય છે]

સમુળગા=તદ્દન બીલકુલ

ધ્રુવવૃત્ત=દરેક ધ્રુવ બિંદુથી ૨૩½ અંશને અંતરે જે વૃત્તો દોરેલા છે તે [ઉત્તર તરફનાને ઉત્તર ધ્રુવવૃત્ત ને દક્ષિણ તરફનાને દક્ષિણ ધ્રુવવૃત્ત કહે છે

કટિબંધ [સં] પૃથ્વીની સપાટીનું હવા માન જાણવાને તેના પાંચ ભાગ પાડેલા છે તેમાંનો એકેકો ભાગ [કટી=કેડ+બંધ=બંધન, પટો] **પાંચ કટિબંધની સમજણ** [૧] **ઉષ્ણ કટિબંધ**=કર્ક વૃત્ત અને મકરવૃત્તની વચ્ચેનો ૪૭ અંશનો પટો એટલા ભાગમાં તાપ વિશેષ પડે છે [૨-૩ **સમશિતોષ્ણ કટિબંધ**=બે છે ઉત્તર સમશિતોષ્ણ અને દક્ષિણ સમશિતોષ્ણ કર્કવૃત્ત અને ઉત્તર ધ્રુવવૃત્તની વચ્ચેનો ૪૩ અંશનો પટો તે ઉત્તર સમશિતોષ્ણ કટિબંધ, અને મકરવૃત્ત અને દક્ષિણ ધ્રુવવૃત્તની વચ્ચેનો ૪૩ અંશનો પટો તે દક્ષિણ સમશિતોષ્ણ કટિબંધ [સમ=બરાબર+શિત=ટાઢ+ઉષ્ણ=ગરમી, એ ભાગોમાં તાપ અને ટાઢ સરખા પડે છે] [૪-૫] **શિત કટિબંધ**=બે છે ઉત્તર શિત કટિબંધ અને દક્ષિણ શિત કટિબંધ ઉત્તર ધ્રુવ બિંદુથી

ઉત્તર ધ્રુવવૃત્ત સુધીનો જે ૨૩½ અંશનો પટો તે ઉત્તર શિત કટિબંધ, અને દક્ષિણ ધ્રુવ બિંદુથી દક્ષિણ ધ્રુવવૃત્ત સુધીનો ૨૩½ અંશનો પટો તે દક્ષિણ શિત કટિબંધ [એ ભાગોમા ટાઢ વધારે પડે છે]

સ્વાભાવિક [સ] કુદરતી, પોતાની મેળે થએલુ [સ્વ=પોતે+ભાવ એમા ભૂ ધાતુ=થવુ, હોવુ+ઇક=વાળુ] અર્થાત્=મતલબ

હવામાન=કોઇપણ સ્થળપર ગરમી, સુકો અને ભેજવાળો વાયુ, વાયુની ગતિ અને દિશા, વરસાદ વગેરે બાબતોથી જે અસર થાય તે

પ્રત્યેક [સ]=દરેક [પ્રતિ+એક]

સવાલ—પૃથ્વીને કેટલી ગતિ છે? દૈનિક અને વાર્ષિક ગતિથી શુ અસર થાય છે? પૃથ્વીની ધરી, ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવવૃત્ત, વિષુવવૃત્ત, ક્ષિતિજ, અક્ષાંશ અને રેખાંશની વ્યાખ્યા આપી સમજાવો. કટિબંધ કેટલા છે અને તે કયા કયા? વિષુવવૃત્તથી જેમ જેમ ઉત્તરે અને દક્ષિણે જઇએ તેમ તેમ હવામાનમા શો ફેરફાર થાય છે? હવામાન એટલે શુ તે સમજાવો

પાઠ ૬૭

ઉષ્ણતામાન [સ] ગરમીનુ માપ

વૃત્ત=વર્તુળાકાર લીટી

સમોષ્ણતાવૃત્ત [સ] પૃથ્વીના ગોળા પરના જે સ્થળોનુ ગરમીનુ માપ સરેરાસ સરખુ હોય તેમને નકશામા જોડી દીધાથી જે ઘણી લીટીઓ બતાવેલી હોય છે તે [સમ+ઉષ્ણ+તા+વૃત્ત]

ખીણ=બે પહાડ વચ્ચેની નીચી જગ્યા

વિસ્તારીને=લંબાવીને, વિગતવાર વર્ણન કરીને

ઉષ્ણતા માપક યંત્ર [સ] ગરમી માપવાનુ યંત્ર, થર્મોમિટર એ ત્રણ જાતના છે ૧] સેંટિગ્રેડ એમા ઠાર અને ઉકાળ બિંદુ વચ્ચે ૧૦૦ અંશનુ માપ હોય છે ૨) ફારન હાઇટમા ૦થી ૩૨ અને ૩૨ થી ૨૧૨ સુધી એટલે ૧૮૦

અંશનુ માપ હોય છે, ૩]રોમ-રમા ૦થી ૮૦ સુધી એટલે ૮૦ અંશનુ માપ હોય છે
મોનસૂન=મોસમ
સુકોપવન=ભેજ વગરનો પવન
ઉદાહરણ=દાખલો, દષ્ટાંત
સમધાત=[સં] ઘણી ગરમી તેમજ ઘણી ઠંડી નહિ તેવુ
ક્ષેત્રફળ=ચોરસ માપ, ક્ષેત્રનો વિસ્તાર
અસમાન=સરખુ નહિ તે (અ+સમાન=સરખુ, બરાબર)
સ્થિર=કાયમ
સરાસરી=સરેરાસ, સરખે ભાગે જે વહેચણી કરેલી તે
રેખા=લીટી(સસ્કૃત રેખા ઉપરથી)

સવાલ—હરકોઇ સ્થળના હવામાનમા કયા કયા કારણોથી ફેરફાર થાય છે અને શો ફેરફાર થાય છે તે સમજાવો પૃથ્વીપરના હરકોઇ એકજ અક્ષાશપરના બે સ્થળનુ હવામાન શા માટે સરખુ હોતુ નથી તે દાખલો આપી સમજાવો પૃથ્વીની સપાટીથી જેમ ઉંચે જેમ જઇએ તેમ ઉષ્ણુતામાનમા શો ફેર થાય છે ? આપણા દેશમા મોનસૂન કયારે વાય છે ? અને તેથી શી અસર થાય છે ? સમુદ્રની પાડોશના અને દૂરના એકજ અક્ષાશ પરના સ્થળોની હવામા શો ફેર હોય છે અને એવો ફેર હોવાનુ કારણ શુ ? ગુજરાત કાઠિઆવાડના કાઠાના પ્રદેશમ અને મધ્ય હિન્દુસ્તાનના હવામાનનો ભેદ અને તેનુ કારણ સ્પષ્ટ સમજાવો ઉત્તર ગોળાર્દ્ધ કરતા દક્ષિણ ગોળાર્દ્ધમાનુ હવામાન વધારે સ્થિર શા કારણથી છે ? સમોષ્ણુતાવૃત્ત એટલે શુ તે સમજાવો સમોષ્ણુતાવૃત્તો પહેલવહેલા કોણે ઠરાવ્યા ? સમોષ્ણુતાવૃત્તો કયાના સ્થિર હોઈ શકે અને વાકાચુકા કયાના હોઇ શકે તે કારણુ સાથે કહો

પાઠ ૬૮

ભરતી=દરીઆમા અથવા તેને લગતી નદી કે ખાડીમા છ છ કલાકને અતરે જે પાણી વધે છે તે
ઓટ=પાણીનુ ઉતરી જવુ તે
નિયમિત=(સં) નિયમ પ્રમાણે,

(નિયમ+ઇત=વાળુ)
ચમત્કારી=નવાઇ પમાડે એવો
અવશ્ય=ખાસ કરીને, નક્કી
શિરોબિંદુ=ટોચનો મથાળાનો મધ્ય ભાગ (શિર=માથુ)
ગૂઢ=ઉંડો, ન સમજાય તેવો (સંસ્કૃત ગુહ્ય ઉપરથી)
ભરભર=પુરેપુરૂ ભરેલુ
નિખાર=પાણીનું ઘણામા ઘણુ ઉતરી જવું તે
ઉધાન=પુનમે અને અમાસે એથના એ તિથિની આજુબાજુના દિવસોએ જે સૌથી મોટી ભરતી આવે છે તે
જુવાળ=ભરતી, પાણીનુ ચડવુ તે
અંગ્સો=નખન (અરબી અરમહ ઉપરથી)
સિદ્ધાંત=નિશ્ચય
આકર્ષણ (સં) ખેચવાની શક્તિ [આ=હદને અર્થે=કૃષ ધાતુ=ખેચવુ+અન=ક્રિયા બતાવનાર પ્રત્યય =હદ સુજબનુ ખચાણ કરવાનો ગુણ]
ગુરુત્વાકર્ષણ=જે ધર્મ થી સર્વ વસ્તુ જમીનપર પડે છે તે ગુણ (ગુરુ=ભારે, મોટો+ત્વ=પણુ)
પદાર્થમા ભારેપણુ=વજન હોવાને લીધે તેનુ ખેચાણ જમીન ભણી થવાનો ગુણ
ખગોળવેત્તા (સં)=આકાશી ગોળા સંબંધીની વિદ્યાનો જાણનાર (ખ=આકાશ+વેત્તા એમા વિદ્ ધાતુ=જાણવુ)
ગ્રહ=આકાશમા સુર્યની આસપાસ ફરતા તારા જેવા પણ તેનાથી વધારે ને સ્થિર ચળકતા દેખાતા ગોળાઓ, (એ નવ છે, રવિ, ચંદ્ર મંગળ બુધ, ગુરુ, શુક્ર, શનિ, રાહુ ને કેતુ)
ઉપગ્રહ[સં]=ચંદ્ર, મુખ્ય ગ્રહની આસપાસ ફરનારો નાનો ગ્રહ (ઉપ=નાનો+ગ્રહ)
સન્મુખ=(સં)મોની સામે (સત્+મુખ)
વન=નગર, કઠણ
પરમાણુ=ઝીણામા ઝીણો ભાગ, રજકણ [પરમાણુથી ઝીણો ભાગ હોઇ શકેજ નહિ]
પડખુ=પાસુ, બાજુ

પૃણિ મા=પુનેમ (પૂર્ણ માસી ઉપરથી પૂર્ણ=પુરૂ+માસ=મહીનો, ચદ્ર+ ઇ=વાળી, એ દિવસે ચદ્ર પુરેપુરો ઊગે છે તેથી પુરો મહીનો કહે છે)

અમાવાસ્યા=અમાસ, વદ પખવા ડીઆનો છેલ્લો દહાડો (એ દિ વસે સૂર્ય અને ચદ્ર સાથે ગમે છે એટલે તેમનુ પર પશ્ચિમ અદર બીલકુલ રહેતુ નથી)

શુકલ પક્ષ (સ) સુદ પખવાડીઉ (શુકલ=સફેદ+પક્ષ=પખવાડીઉ) ચદ્રના ઊગવાથી અજવાળીઉં કહેવાય છે

કૃષ્ણ પક્ષ=(સ) વદ પખવાડીઉ, અધારીઉ (કૃષ્ણ=કાળુ)

કક્ષા=ગ્રહ અને ઉપગ્રહનો ફરવાનો માગ બતાવનાર વર્તુળાકાર લીટી

બહુધા=ઘણુ કરીને

અર્થાત્=મતલબ કે

ભ્રમણ=ભમવુ તે, ફરવુ તે

સવાલ—ભરતી ઓટનો સમય જાણવાથી કોને કોને શો શો ફાયદો છે? સભર અને નિખાર તથા ઉધાન અને ખાટનુ પાણી તે શુ તે સમજાવો ભરતી ઓટ કયા કારણથી થાય છે? ખગોળ વેત્તાએ એ શાથી શોધી કાઢ્યુ છે તે વિસ્તારથી સમજાવો જે વખતે અમુક જગ્યાએ ભરતી આવે છે તેજ વખતે પૃથ્વીના ગોળાના તે ભાગની નીચેના ભાગપર એટલે સામી બાજુએ પણ ભરતી થાય છે તેનુ કારણ શુ? મોટા અને નાના જુવાળ કયારે કયારે આવે છે અને તેમ થવાનુ કારણ શુ? ભરતી ઓટથી સમુદ્રના પાણી પર શી અસર થાય છે અને જે અસર થાય છે તેનાથી શા ફાયદા છે?

પાઠ ૬૯.

ગ્રહણ=(સ) પૃથ્વીની છાયા ચદ્ર ઉપર અને ચદ્રની છાયા પૃથ્વી ઉપર પડવાથી ચદ્ર સૂર્યના બિમ્બનો જેટલો ભાગ પ્રકાશ આપતો બધ પડે છે તે (ગ્રહ=પકડવુ+અન્+ક્રિયા વાચક પ્રત્યય)=એકના પડછાયામા બીજાની પકડાઈ જવાની ક્રિયા થવી તે

આરાધના=પૂજા, સ્તુતિ

સાંપ્રત=હમણાનો ચાલતો

રાહુ અને કેતુ=ગ્રહોના નામ છે

તમોરૂપ=નાશ કરવાની શકિતવાળા, અંધકારના ગુણવાળા [તમ=માયાના ત્રણ ગુણમાંનો ત્રીજો ગુણ છે]

ગ્રાસ=કોળીઓ, ગ્રહણથી સૂર્ય ચંદ્રના બિમ્બનો જેટલો ભાગ ઘેરાએલો હોય તે

અપારદર્શક=(સ) જેની આરપાર ન દેખાય તેવું (અ=નહિ+પાર=બીજી બાજુ+દૃશ ધાતુ=જોવું+અક=કરનાર)

ક્રમ=અનુક્રમ, એક પછી એક, વારા ફરતી આવવું તે

કેન્દ્ર=મધ્ય બિંદુ

વ્યાસ=મધ્ય બિંદુમાંથી બંને તરફ પરીઘ સુધી પહોંચેલી લીટી

ખગ્રાસ=દેખાતા બિમ્બનું પુરેપુરૂ ઘેરાવું તે

ખંડિત=ખાડું થએલું, દેખાતા બિમ્બનું અપૂર્ણ એટલે થોડા ભાગનું ઘેરાવું તે

કંકણાકાર=કંકણનો આકાર, દેખાતા બિમ્બનો મધ્ય ભાગ ઘેરાઇને આસપાસ પ્રકાશનું કંકણ પડેલું તે

બિંબ=આકાશમાં સૂર્ય ચંદ્ર વગેરેનું પુરેપુરૂ મૂળરૂપ જે ગોળાકારે દેખાય છે તે

સવાલ—અજ્ઞાન લોકો ગ્રહણ વિષે શું માને છે? ચંદ્ર માસ કેવી રીતે ગણાય છે? સૂર્ય અને ચંદ્ર ગ્રહણ ક્યારે અને શા માટે થાય છે તે સમજાવો. દરેક પુનેમ અને અમાસે ચંદ્ર અને સૂર્ય ગ્રહણ શા માટે થતા નથી? દર વર્ષે ગ્રહણો પાછલા વર્ષોના અનુક્રમે કેમ થતા નથી અને કેટલે વર્ષે પાછા ફરીને પાછલા વર્ષોના અનુક્રમે ગ્રહણો થાય છે? સૂર્ય અને ચંદ્ર ગ્રહણો કેટકેટલા પ્રકારના છે? અને દરેક પ્રકારના ગ્રહણો કેવા સંજોગની થાય છે તે સમજાવો.

ચંદ્રનું કંકણાકાર ગ્રહણ કેમ થતું નથી! સૂર્ય અને ચંદ્રના ગ્રહણો અનુક્રમે તેમના બિંબની કઇ તરફથી લાગવા માંડે છે અને કઈ તરફથી મુકાઈ રહે છે? ચંદ્રના ગ્રહણ પરથી શું સિદ્ધ થાય છે?

પાઠ ૭૦

જવાળામુખી=(સ) જેના શિખર માથી ધુમાડો અને બળતા પદાર્થ નીકળતા હોય તેવો પર્વત [જવાળા=બળતુ+મુખ=મોઢુ+ઈ =વાળો] બળતા મોઢાવાળો

ધરતીકપ=ધરતીનુ હાલવુ [એ થતા પહેલા ઘણામા અથવા ધર તીની નીચે અવાજ થાય છે]

દ્રવરૂપ=રસ જેવી, ઝરણુ જેવુ

પૃષ્ઠ=પડ, ઉપરી સપાટી

ભૂકપ=[સ] [ભૂ=ધરતી+કપ ધરતીકપ

પર્વતાદિ=પર્વત વગેરે (આદિ= વગેરે)

ચમત્કાર=અદ્ભુત બનાવ, નવાઈ લાગે તેવો પ્રસગ

ગુફા=પહાડનુ પોલાણ

લાવા=પીગળેલા પત્થરનો રસ [એ ઠરી જવાથી કઠણ અને કરકરો પત્થર બને છે, વટીના પાડો એ જાતના પત્થરોના હોય છે)

નિકટ=પાસેનો, નજીકનો

ઉત્પત્તિસ્થાન=પેદા થવાનુ-નીકળ વાનુ ઠેકાણુ

પેટુ=માહેનો ભાગ

પ્રચડ=અતિશય મોટુ

નિરાધાર=[સ] આશરા વગરના (નિર્=નહિ+આધાર=આશરો)

સવાલ—જવાળામુખી પર્વતનુ વર્ણન કરો જવાળામુખી પર્વત ફાટતા પહેલા અને ધરતીકપ થયા અગાઉ શા શા ચિહ્નો જણાય છે? ધરતીકપ અને જવાળામુખીના ચમત્કાર કયા કારણોથી થાય છે? ધરતીકપ અને જવાળામુખીથી શા શા નાશકારક અને ફાયદાકારક પરિણામ નીપજે છે? એમ ચમત્કારોના પરિણામ જે જે સ્થળે જણાયા હોય તેના થોડા દાખલા આપો ધરતીકપ અને જવાળામુખી સિવાય પૃથ્વીના પેટાની ગરમીને લીધે પૃથ્વી પર બીજા કયા દેખાવો જોવામા આવે છે અને તે કયા કયા છે તે કહો

પાઠ ૭૧

સંપાદન=મેળવવું તે
પ્રાપ્ત કરવું=મેળવવું
રાજ્ય તૃષ્ણા=રાજ્ય મેળવવાનો લોભ–ઇચ્છા
દ્રવ્ય લોભ=ધન મેળવવાનો લોભ
આકાંક્ષા=(સં) આશા, ઇચ્છા
તીર્થયાત્રા=ધર્મના પવિત્ર સ્થળે જવું તે, જાત્રા જવું તે
પ્રસાર=ફેલાવો
સાહસ=જે કામ કરવામાં જીવનું નુકસાન થવાનો ભય હોય તેવું મોટું કામ ઉઠાવવાનો જુસ્સો
કળા=હુન્નર, કસબ
ઉત્સાહ=ઉમંગ
ખુશકી (ફા)=જમીન માર્ગ
મત=નિર્ણય, સચ્ચાઇ
રૂમી લોક=રોમના રહેવાસી, રોમન
ઉદય=ચડતી
લય પામવું=નાશ પામવું
સમેડો=મારામારી, ફિસાદ
અદ્યાપિ (સં) આજે પણ, હજુ સુધી (અદ્ય=આજે+અપિ=પણ)

સવાલ—ભૂગોળના જ્ઞાનનો વધારો કઇ કઇ બાબતોથી થયો છે? ફીનિશી લોકો ક્યાંના વતની હતા અને તેમના કાર્યોથી ભૂગોળના જ્ઞાનમાં શો વધારો થયો? સીકંદર પાદશાહની સવારીઓથી ભૂગોળના જ્ઞાનમાં શો ઉમેરો થયો? મીસરના ટોલેમી રાજાના સમય સુધી પૃથ્વીનો કેટલો ભાગ જણાએલો હતો? ત્યાર પછી અનુક્રમે કયા કયા લોકોની ચડતીના સમયમાં ભૂગોળ સંબંધી જ્ઞાનનો કેટકેટલો વધારો થયો? હોકાયંત્રથી ભૂગોળના શોધમાં શી મદદ મળી? સાંપ્રત કાળમાં ભૂગોળના કયા પ્રદેશોનું જ્ઞાન મળ્યું નથી અને તે કયા કારણથી?

પાઠ ૭૨

ગોદી=વહાણો બાંધવાનું કે સમારવાનું દરીઆ કિનારા પરનું ઠેકાણું [તૈયાર કરેલાં વહાણો ચાલતાં કરવાને જ્યારે જોઇએ ત્યારે દરીઆનું પાણી ગોદીમાં

લેવાય એવી તજવીજ ત્યા કરેલી હોય છે)
મહત્વનો=મોટો, જાણ્યા લાયક
સોઈ=જોગવાઇ, સગવડ
સુરક્ષિત=(સ) સારી રીતે રક્ષણ કરાએલુ, બાધનામો કરીને બચાવ જેનો કરેલો છે એવુ
વિસ્તીર્ણ=વિસ્તાર પામેલુ, મોટુ
યુનાઇટેડ સ્ટેટસ=(યુનાઇટેડ=જો ડાએલા+સ્ટેટ્સ=મસ્થાનો)=જો ડાએલા મસ્થાનો

પાઠ ૭૩

ઉત્તેજન=મદદ, કામ કરવાને ઉશ્કેરનાર જુસ્સો
મહિઆરૂ=ભાગીઉ, મઝિયારૂ
ઉદ્‌ભિજ્જ (સ) જમીનમા ઊગતો પદાર્થ, ઉદ્=બહાર+ભિજ્જમા ભિદ્ ધાતુ=નીકળવુ)=જમીનમાથી ઊગીને બહાર નીકળેલુ તે
કળા કૌશલ્ય=હુન્નર અને ચતુરાઇ
નિકાસ=બીજે દેશ માલ જવો તે
આયાત=પરદેશી માલ દેશમાઆવે

સવાલ—કોઇ પણ દેશનો વેપાર વધવાના મુખ્ય કારણો કયાતે કયા છ ? હિંદુસ્તાનનો ઘણો ખરો માલ કયે બદરેથી પરદેશ ચડે છે ? આપણા દેશનો માલ જળમાર્ગે અને સ્થળમાર્ગે કયા કયા દેશોમા મુખ્યત્વે કરીને જાય છે ? હિંદુસ્તાનમા કઇ જાતનો માલ ઘણો ખરો પરદેશથી આવે છે ? અહીથી કયો માલ પરદેશ જાય છે ? હરકોઇ દેશ ધનવાન છે કે નિર્ધન તે જાણવાનો આધાર શા ઉપર છે ?

પાઠ ૭૪ ને ૭૫

દુદુભી=ઢોલ, નોબત
નિષ્પક્ષપાત (સ)=કોઇની તરફદારી ન કરે તેવા (નિષ=નહિ+પક્ષ=બાજુ, તરફેણ+પાતમાપત્ ધાતુ=પડવુ+ઇ=વાળા)

સવાલ—વેબ્સ્ટર નામે અમેરિકન ગૃહસ્થે બ્રિટિશ મહારાજ્ય સબધી શુ લખ્યુ છે ? બ્રિટિશ મહારાજ્યના મુખ્ય ભાગ કહો અને તે દરેકમા કઈ જાતના લોકો વસે છે ? બ્રિટન લોકોની ચડતી કયા કારણોથી થઇ છે ? કાનડ, આસ્ટ્રેલિઆ, આફ્રિકાખડ માહેલા

સસ્થાનો અને તામા મુલકોનુ સક્ષિપ્ત વર્ણન કરો

પાઠ ૭૬

કાય=કામ, પ્રતિરોધની સામા ગતિ ઉત્પન્ન કરવી તે, પરિણામ, ફળ, પદાર્થની મૂળ અવસ્થામા ફેર ફાર થવો તે

કાયશકિત=કામ કરવાનુ બળ, પદાર્થની મૂળ સ્થિતિમા હરકોઇ પ્રકારનો વિકાર ઉત્પન્ન કરનાર બળ, કામ કરવાની શક્તિ

સ્પષ્ટ=ચોખ્ખો, ખુલ્લો

ચોક્કસ=નક્કી, ખાતરી પૂર્વક

ગતિ (સ) હાલવુ ચાલવુ (ગમ્=જવુ+તિ=પાણુ)=જવા પાડ જવાનુ બળ

પ્રતિરોધ (સ) સામો અટકાવ પ્રતિ=સામા+રોધ અટકાવ। આડ

સભાવ્યશક્તિ=સ્થાનને લીધે ઉત્પન્ન થનાર શક્તિ (જેમકે પથરો ઢોળાવપરથી ગબડે છે એ એની સભાવ્યશકિત)

ગમનશકિત=ગતિને લીધે ઉત્પન્ન થનાર શકિત [જેમકે ઢોળાવપરથી પથરો ગબડતી વખતે બીજા પથરાને ભાગી નાખે છે અને ગરમી ઉત્પન્ન કરે છે એ એની ગમનશક્તિ]

કામ કરવાની શકિત=સભાવ્યશકિત ને ગમનશક્તિ (ઢોળાવપરથી ગબડતી વખતે પથરામા બને શકિત હોય છે એ એની કામ કરવાની શકિત તેમજ સ્થિર પથરાને ગતિ આપીએ ત્યારે પણ તેમા એ બને શક્તિ એટલે કામ કરવાની શક્તિ આવે છે)

અણુસમહ [સ] ઝીણા રજકણોનો જથો (અણુ=ઝીણા રજકણ+સમહ=જથો)

વાસ્તવિક=ખરેખરુ કુદરતી

અનુકળ=મળતા આવવુ તે, ગમતુ, પસદ પડતુ, ફાવતુ [અનુ+કુલ=કિનારો]

જમાવ=એકઠુ થવુ, સચય

જગી=ઘણા મોટા

આદોલન [સ] હાલ્યા કરવુ તે (સ્થિર પાણીમા પથરો નાખ-

વાથી ગોળ કુડાળા થાય છે એ જળના આદોલન છે, અવાજ સભળાય છે એ હવામા નાદના આદોલન છે પ્રકાશની રશ્મિ એ આકાશ (ખાલી જગ્યા, ઇથર) મા પ્રકાશના આદોલન છે, એક રજકણમાથી બીજા રજકણમા ગતિ (બળ) જાય છે તેથી આદોલન ઉપન્ન થાય છે)

સ્થિતિસ્થાપક પદાર્થ=પોતાની મૂળ હાલતમા પાછા આવી જવાના ગુણવાળો પદાર્થ જેમકે નેતર, વાદળી, ૨ વગેરે

શકિતનુ એક રૂપ બદલી બીજુ રૂપ કરી શકાય છે=પદાર્થની દખાઇતી ગતિ અટકાવીને, તે પદાર્થમા ઉષ્ણુતા આપીને, કિરણુ રૂપે જનારી શકિત ઉત્પન્ન કરી શકાય છે ઉષ્ણતા કાઢી નાખીને વિદ્યુત દાખલ કરવાથી વીજળીની કાય શકિત દાખલ કરી શકાય છે, વીજળીની કાયશકિત દૂર કરીને બીજી રીત બળ આપીને તે પદાર્થને ગતિમાન કરી શકાય છે આવી રીતે કાર્યશકિતનુ એક રૂપ બદલી બીજુ રૂપ કરી શકાય છે

સવાલ—આપણે કામ કરીએ છીએ એમ કયારે કહેવાય ? કોઇ વસ્તુ પર આપણે કાઇ કામ કર્યું અથવા કામ થયુ એમ કયારે કહેવાય ? કાય શકિત કયા બે ભિન્ન પ્રકારની છે ? કાર્યશકિતના કયા ચાર રૂપો છે, તે દરેક દૃષ્ટાન્ત આપી સમજાવો

પાઠ ૭૯

યન્ત્ર (સ) સહેલાઇથી બળ વાપરવાની કળા, સચો (યમ=અટકાવ કરનારુ સાધન)

યોગ્ય ઉત્તર=વાજબી જવાબ

નિરીક્ષા (સ) ધારીને જોવુ તે, અવલોકન (ઇશ ધાતુ-જોવુ)

કોશીશ=યત્ન, તજવીજ

ઠુંઠુ=લાબુ જાડુ લાકડુ

અતિ સાધારણુ=ઘણુ વપરાશમા આવતુ

ઉચ્ચાલન (સ) ટેકો, વજન અને

શક્તિનો ઉપયોગ જે સાદા યત્રમા થાય છે તે જેવા કે બુધુ, સુડી, કાતર, ગરેડો વગેરે (ઉત્=ઉપર+ચન=જવુ+અન) ઉચ્ચુ કરવુ, ઉચકવુ એક ધરી ઉપર ફરનાર દાડી (જે બિંદુપર ઉચ્ચાલન ધરી ફરે છે, તેને ટેકો કહે છે ઉચ્ચાલનમા ત્રણ વસ્તુ હોય છે, વજન, શક્તિ (બળ) ટેકો એ ત્રણના ફેરફારથી ઉચ્ચાલનની ત્રણ જાત પાડેલી છે)

એકલી જડેલી ગરગડીથી બળ વાપરવુ સહેલુ પડે છે, એટલે બળની દિશા બદલી શકાય છે, પણ એથી યત્રિક લાભ થતો નથી જડેલી ગરગડીની સાથે 'છુટી ગરગડી વપરાય ત્યારે યાત્રિક લાભ' થાય છે રેંટના મશીના વ્યાસ કરતા તેના પેડાનો વ્યાસ અથવા હાથાની લબાઈ જેમ વધારે તેમ ભાર ઉપાડવો સહેલો પડે છે

સવાલ—યત્ર અને યાત્રિક લાભ એટલે શુ? યત્રશક્તિમા કદી લાભ કે ટોટો થતોજ નથી એ નિયમ સમજાવો બળમા લાભ મળે તેમ ટોટો શામા જાય છે?

પાઠ ૭૮

સહાયતા=મદદ

જળચાપ=કપાસની ગાસડીઓ વગેરે બાધવાનુ પાણીની મદદથી ચાલતુ યત્ર એ યત્ર બ્રહ્મા નામના વિદ્વાને શોધી કહાડેલુ હોવાથી બ્રહ્માપ્રેસ પણ કહેવાય છે એ યત્રમા વજન ઉચકવાની નળી કરતા દબાણ કરવાની નળીનુ ક્ષેત્રફળ જેમ વધારે તેમ વજન સહેલથી ઉચકાય છે

સાધણુ=મળખી મપાતી જણાવનાર યત્ર બેરલ, (વોટર બેરલ, સ્પીરીટ બેરલ મરક્યુરી બેરલ વગેરે એ યત્રની મદદથી ઢાળવાળુ નીચુ પાણુ ૂરત પરખાઈ આવે છે)

બકનળી=એક પાસુ ટુકુ અને એક પાસુ લાબુ એવી વાળેલી પોલી નળી, સાયફોન (હોલ

કે ટેકરીપરના તળાવ ખાલી કરવામા તથા જળચક્કીના પાટાપર ધોધ પાડવામા સાયફોનનો ઉપયોગ થાય છે)

સવાલ—જળચાપયત્રની રચના તથા ઉપયોગ સમજાવો બકનળી (સાયફોન)ની રચના તથા ઉપયોગ સમજાવે સાયફોન વડે પાણી ક્યારે ખાલી ન થઇ શકે ? જળચપ તથા સાયફોનમા પાણીના કયા ગુણનો ઉપયોગ થાય છે ? પ્રવાહીના બીજા જે જે ગુણો આ પાઠમા તમારા જાણવામા આવ્યા હોય તે ગણાવો

પાઠ ૭૯

આર્કિમીડીસ=એ ગ્રીસ દેશનો ગણીત પદાર્થ વિજ્ઞાનમા કુશળ વિદ્વાન હતો ગ્રીસના રાજાએ એક સોનાનો મુગટ કરાવ્યો, તેમા સોનીએ ભેગ કર્યો છે કે કેમ તેની તપાસ કરવાનુ કામ આર્કિમીડીસને સોપ્યુ આની પરીક્ષા માટે એ નાહવા ગયો હતો ત્યાથી એને નિયમ સુઝયો, તેથી તે નગ્ન સ્થિતિમા ' યુરેકા યુરેકા તે જડ્યુ, તે મને જડ્યુ " એમ બૂમો પાડતો દોડતો, અને ઘેર જઇ એક ચોકખા પાણીથી ભરેલા વાસણમા ચોકખુ સોનુ તોળી જોયુ તો મૂળ વજનનો $\frac{1}{19}$ ઘટ આવી, આ ઘટ સોનાના કદ જેટલા પાણીના વજનની હતી, તે ઉપરથી એણે નિયમ સિદ્ધ કર્યો કે પાણીમા ડુબેલો પદાર્થ જેટલી જગા રોકે તેટલા પાણીના વજન જેટલો ભાર ડુબેલા પદાર્થમાથી ઘટે છે પછી સમાન કદે પાણી કરતા સોનુ ૧૯ ગણુ ભારે છે, એટલે પાણીમા બોળના ચોકખા સોનાનો $\frac{1}{19}$ ભાગ વજનમા ઘટે છે, એ નક્કી કરી મુગટનો ભેગ પારખી આપ્યો

સમાન વજનો=તેના જેટલાજ ભારવાળો

ઉપરથી નેર દબાણ કરવાનુ=ઉપર હડસેલવાનુ

વલણ=શક્તિ, સ્વભાવ

તારકશક્તિ=પદાર્થને ડૂબવા નહિ દેતા ઉપલીમેર કાઢવાની શક્તિ

સમતોલ=સ્થિર,ઉપર કે નીચે જવા દેતા અટકાવી રાખવુ તે

સવાલ—પાણીની તારક શક્તિ એટલે શુ ? પાણીમા તારક શક્તિ છે ત્યારે કેટલાક પદાર્થો એમા ડૂબી કેમ જાય છે ? લોઢાના એક પોલા ગોળાનો રસ કરવાથી તે કેટલા ઘન ઇંચ થશે, એ ગોળો ભાગ્યા વિના શી રીતે શોધી શકાય ? છલોછલ ભરેલા પાણીના વાસણમા એક વસ્તુ મૂકીએ, તો તેમાથી કેટલુ પાણી બહાર નીકળી જશે ? આર્કિમીડીસનો નિયમ શો ? આર્કિમીડીસે નિયમ શી રીતે શોધી કહ્યા તે સવિસ્તર કહો લોઢાની બનાવેલી આગબોટ કેમ ડૂબી જતી નથી ? વહાણ લાકડાના શા માટે બનાવે છે ? ખાલી વહાણ કરતા માલથી ભરેલુ વહાણ પાણીની અદર વધારે બેઠેલુ શાથી જણાય છે તોફાનની વેળાએ વહાણમાનો સરસામાન તથા ઉપયોગી મોટા પ્રાણીઓને શા માટે દરીઆમા ફેકી દે છે ?

પાઠ ૮૦

કેશાકર્ષણ [સ] વાળ વડે જેમ શરીરમાનો મેલ નીચેથી ઉપર ખેચાય છે તેમ મટોડી, કપડુ બ્લોટિંગપેપર વગેરે ચીજોને પ્રવાહી પદાર્થ એક જગ્યાએ લાગ્યાથી તેમા ઘણે ભાગે ખેચાઇ જાય છે તે (કેશ=વાળ+આ= મર્યાદા બતાવનાર ઉપસર્ગ+કૃષ= ખેચવુ+અણ=ક્રિયા વાચક પ્રત્યય)

સાય=સાજની

સંધ્યા=સવારમા સૂર્ય ઊગતી વખતે અથવા સાજે સૂર્ય આથમતી વખતે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વગેરે દ્વિજ પ્રજા જે વૈદિક કર્મ કરે છે તે, (સધી=દિવસ અને રાતનો અથવા રાત અને દિવસનો મેળાપ+આ=નારી જાતિનો પ્રત્યય)

ઉપરણો (સ) ખાધે નાખવાનુ વસ્ત્ર, ખેસ, પિછોડી (ઉપ=પાસે= પ્રાવરણ=લુગડુ (પ્ર=અગાઉ+

અ=સુધી+વૃ=ઢાકવુ)

કોશીશ=તજવીજ, યત્ન

છિદ્રાળુ (સ) કાણાવાળો પદાર્થ, આધા આધા રજકણવાળો કે જેના રજકણો વચ્ચે જગ્યા રહેલી હોય એવો (છિદ્ર =કાણુ, રજકણ વચ્ચે રહેલી જગ્યા+આળુ=વિશેષણ કરનાર પ્રત્યય)

વક્રરેખાકૃતિ (સ) વાકી લીટીથી જેવી હદ થએલી છે એવી આકૃતિ આકૃતિ=હદ

ભાવાર્થ (સ) મૂળ મતલબ, સાર (ભાવ=મનની ઇચ્છા+અર્થ= મતલબ)

અતર્ગોળ (સ) માહેથી ગોળાકાર હોય તે જેમકે વાડકો માહેથી અતર્ગોળ કહેવાય, અને બહારથી જોતા બાહ્યગોળ કહેવાય (અતર=માહે+ગોળ)

સપાટો=ઉપલી બાજુ

બાહ્યગોળ=બહારથી ગોળાકાર હોય તે (બાહ્ય=બહાર+ગોળ)

કેશાકાર (સ) વાળના જેવા સાકડા વેહના વાટની નળી (કેશ=વાળ+આકાર)

મદ્યાર્ક (સ) ચોકખો દારૂ, (મદ્ય=દારૂ+અર્ક=તેજાબ) (એમા હરકોઇ વસ્તુ ઓગળી જાય છે, એ બહુ ઝેરી છે)

અર્ક (સ) ઝાડના રસ કે ફૂલને પાણીમા નાખી ઉકાળી તેલ જેવુ સત્વ કાઢે છે તે

સવાલ—દીવાની બત્તી વાટે તેલ ચઢે છે એ શાથી? કેશાકર્ષણનો આધાર શેના શેના ઉપર છે? કોઇ પ્રવાહી કેશાકર્ષણથી ઉપર ચઢશે કે નહિ તે શી રીતે જાણી શકાય?

પાઠ ૮૧

પ્રસરણ (સ) ફેલાઈ જવુ (પ્ર= આગળ+સૃ=સરકવુ, જવુ+અણ =ક્રિ વા પ્ર) આગળ જવુ

યત્ર (સ) મહેનતનો અટકાવ કરનાર સચો (યમ=અટકાવ કરનાર સાધન)

વિશેષ લક્ષણ=ખાસ સ્વભાવ

પ્રમાણ=હિસ્સો, ભાગ
ભિન્ન ભિન્ન=જુદો જુદો
નિરીક્ષા (સ) ચોકસાઇથી જોવુ તે (ઇક્ષ=તપાસવુ, જોવુ)
પ્રયોગ (સ) અજમાયશ (પ્ર=બહાર+યોગ=જોડાણ) બહારના પદાર્થ સાથે જોડાણ કરી જોવુ તે
સિદ્ધ=નક્કી
મુખ્યત્વે=ઘણુ કરીને, બહુધા
હૈડ્રોજન=એક જાતનો હલકો વાયુ (બે ભાગ હૈડ્રોજન અને એક ભાગ ઓક્સિજન નામે વાયુનુ પાણી બનેલુ છે. હૈડ્રોજન ઓક્સિજનની પેઠે ધીમે ધીમે સળગતો નથી, પણ એકદમ બદુક જેવો અવાજ થઇને સામટો સળગી જાય છે)
કોલગ્યાસ=ખનીજ કોયલાને બધ વાસણમા તપાવી તેમાથી કાઢી લીધેલો વાયુ

• **સવાલ** – ઉષ્ણતાથી કયા પદાર્થો ફૂલતા નથી ? પ્રત્યેક વા એકેક અશ ગરમી વધવાથી કેટલો વિસ્તાર પામે છે ? વાની તારશક્તિ શા ખપમા આવે છે ? બલુનની પ્રથમ શોધ કોણે કરી ? અને તેમા સુધારો કેવી રીતે થયો ?

ટુકસાર—પાઠને અતે લખ્યુ છે કે "બલૂન ચોકસ વાહન તરીકે અદ્યાપિ વપરાયુ નથી, અને વપરાશે એમ લાગતુ નથી" પરતુ જર્મન અને અમેરિકામા હાલમા ધારેલી દિશાએ અને ધારેલી જગાએ બલૂન લઇ જવાના પ્રયોગ ફતેહમદ નીવડયા છે પ્રાચીન સમયમા હિદમા ઘણા મોટા વિમાનો ધારેલા સ્થળે લઇ જવાતા હતા. હવે ઝેપલીન અને એરોપ્લેન નામના બલૂન ધારેલે સ્થળે લઇ જવાય છે

પાઠ ૮૨

સ્વરધારણ યત્ર=ફોનોગ્રાફ (એ યત્રની શોધ મહાન વિદ્યુત શોધક એડિસને કરેલી કહેવાય છે)
આદોલન=મોજા, એક રજકણુ બીજા રજકણને હડસેલી ગતિ

આપે છે તે
તીક્ષ્ણ=ઝીણી, બારીક
નળાકાર=નળના જેવો ઘાટ [નળ +આકાર]
ખોભણ=ખાડો, ખાચ
આબેહુબ [ફા] અસલ હોય તેનુ જ
સ્વર=ચામો ઝીણો અવાજ, સૂર
વસ્તુત =ખરુ જોતા
ખાસ=વિશેષ
ધ્વનિ=અવાજ

સાહિત્યો=સાધનો
ત્વચા=ચામડી, છાલ
અપ્રિય=ગમે નહિ એવા (અ+પ્રિય)
નાદ=મોટો અવાજ
પ્રહાર=માર
જાથુ=કાયમ, હમેશ
ઉચ્ચતા=ઉંચાપણુ [તીણાસુર]
યોગ્ય મધાન=લાયક જોડાણ
તીવ્ર=તીણા, ઉચા

સવાલ—ફોનોગ્રાફ અવાજને કેવી રીતે ગ્રહણ કરે છે, તથા કેવી રીતે પાછો બહાર કાઢે છે? ફોનોગ્રાફમા અવાજ બદલાય છે શાથી? આપણો પોતાનો અવાજ શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે? મોટા તુમડાવાળા તંબુરાને ગવૈયા શાથી વધુ પસંદ કરે છે? સુર અને નાદનો ભેદ સમજાવો પુરુષ કરતા સ્ત્રીના સુર કોમળ શાથી હોય છે?

પાઠ ૮૩

ઝળઝળુ=સૂર્ય ઊગતા પહેલા અને આથમ્યા પછી જે રાતો ઝાખો પ્રકાશ દેખાય છે તે
મૃગજળ=ઝાંઝવાનુ જળ, મેદાન અથવા રણમા તડકો પડતો હોય ત્યારે દૂરથી પાણી જેવુ જણાય છે તે
પરાવર્તન (સ) પાછુ ફેકાવુ

(પરા=પાછુ +વૃત્=વળવુ+અન)
વક્રીભવન (સ) એક જાતના પારદર્શક પદાર્થમાથી બીજી જાતના પારદર્શક પદાર્થમા જતા પ્રકાશના કિરણ વાકા વળે છે તે (દીવાના કોડીયામા મૂકેલી સળી અને પાણીમા મૂકેલી લાકડી એથીજ વાકી જણાય છે, કેમકે કોડીઆમા જે સળી મૂકેલી છે, તેમાથી નીક-

જાતા કિરણ તેલની બહાર સીધી લીટીમા નીકળતા નથી, પણ મર ડાય છે તેથી સળી વાકી જણાય છે

અવસ્થાતર=સ્વરૂપમા ફેરફાર, હાલતમા બદલાવુ તે

વાતાવરણમાની રજકણો=આકાશમા પવનના જોરથી ફેલાએલી ઝીણી રજો

પ્રસરેલી=ફેલાએલી

પ્રત્યક્ષ=ખુલ્લા, દેખીતા (પ્રતિ=સામુ +અક્ષ=આખ) આખ આગળ

સ સગ=સ બ ધ

ઓછા વાડા થર=પાતળા પડ

પૂરવણી કરનારા=દેખાવ પુરો કરવામા મદદ કરનારા

પ્રતિરૂપ=સામ રૂપ [પ્રતિ+રૂપ]

સવાલ—ઝળઝળુ કેટલા કાળ રહે છે ? ઝળઝળુ થવામા કિરણો શેને લીધે પરાવર્તન પામે છે ? સૂર્ય ક્ષિતિજની નીચે ૧૮° ચાલતા જે દેખાઇ તો કાળ લાગે છે તે કયે સ્થળે ઓછો હોય છે ? ક્ષિતિજની સમીપમા સૂર્ય ચદ્ર ચપટા શાથી દેખાય છે ? તારાની શોધને માટે નિરીક્ષા સ્થળો ઉચા ડુગર પર શા માટે રાખે છે ? સૂર્ય અસ્ત પામે છે તે વખત આપણે તેની સામે શાથી જોઇ શકીએ છીએ ? મૃગજળ દેખાવાનુ કારણ શુ ? નારગી, લાલો, જાબુઓ તથા પીળો રગ શી રીતે દેખાય છે ? પુરવણી કરનારા રગોના એક બે ઉદાહરણ આપો

પાઠ ૮૮

મેઘધનુષ્ય (સ) અડનાર વરસાદ આવી ગયા પછી આકાશમા ઉત્તર દક્ષિણ દિશામા અર્ધ ગોળ રગીન કમાન જેવી દેખાય છે તે, ઇદ્ર ધનુષ્ય, કામઠી (મેઘ=વરસાદ+ધનુષ્ય=કામઠુ)=વરસાદનુ કામઠુ

પૃથક્કરણ (સ) જુદુ પાડવાની ક્રિયા (પૃથક્=જુદુ+કરણ=કરવાની ક્રિયા

અસમાન=સરખુ નહિ તે (અ+સમાન)

રસાયની ચ ચલતા=બે પદાર્થ એકઠા થતા તે બનેમાથી જુદાજ

ગુણવાળો ત્રીજો પદાર્થ થવાની ક્રિયા તે

સિદ્ધાંત (સં) નક્કી કરેના સાર

(સિદ્ધ=સાબીત+અંત=પાર, છેડો)

રૂપાંતર=દેખાવમાં ફેરફાર (રૂપ+અંતર)

સવાલ—મેઘધનુષ્ય શાથી થાય છે ? મેઘધનુષ્યનો દેખાવ કેવો હોય છે ? પ્રકાશનું પ્રસરણ એટલે શું અને શાથી દેખાય છે ? કોઇપણ પણ પદાર્થ આપણને પ્રકાશના કયા ગુણને લીધે દેખાય ? કોઇ વસ્તુ પીળી તેમજ કાળી દેખાવામાં કિરણો પર શી અસર થાય છે ? લીલા કાચમાંથી જોતા ગુલાબનો અને રાતા કાચમાંથી જોતા વાદળી રીતનો રંગ કાળો દેખાવાનું કારણ શું ? પ્રકાશ અને કિરણની બાબતમાં ન્યૂટને શું બતાવી આપ્યું ?

પાઠ ૮૫

ઘષણ વીજળી=બે પદાર્થને પરસ્પર ઘસવાથી ઉત્પન્ન થતી વીજળી

પ્રવાહ—આવક

વહેતી વિદ્યુત=જે વીજળીનો એક સરખો પ્રવાહ લાંબા વખત સુધી મળ્યા કરે તે

તકતી=ચોક્કસ કકડો

વિદ્યુત્પાત્ર=વીજળી ઉત્પન્ન કરવાનું માટીનું વાસણ

બેટરી=વિદ્યુત્પાત્ર

રસાયન વ્યાપાર=વિરૂદ્ધ ગુણવાળો પદાર્થ ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયા

વિદ્યુતવાહક=જેમાંથી વીજળીનો પ્રવાહ જઈ શકે તે

વાહક (સં) લઈ જનાર

ઉત્ક્રમણ=પોતાની ઠરાવેલી હદથી બહાર જવું

લોહચુંબક=લોઢાને ખેંચનાર, લોઢાને આકર્ષણ કરનાર

વિદ્યુત લોહચુંબક=વીજળીની મદદથી લોઢાને ખેંચનાર, પદાર્થ

વિદ્યુત અવાહક=જેમાંથી વીજળીનો પ્રવાહ જઈ ન શકે તે, કાચ

સવાલ—પહેલી વિદ્યુત ઉત્પન્ન કરવાની એક રીતનું વર્ણન કરો. બેટરી બંધ અને ખુલ્લી છે, એમ ક્યારે કહેવાય ? વિદ્યુત

લોહચુબક બનાવવાની રીત શી છે ? વિદ્યુત તાર યત્રનુ વર્ણન લખો એ યત્રની શોધ કોણે કરી ? એ યત્રથી શા લાભ થયા છે ?

પાઠ ૮૬

રસાયનપ્રીતિ=રસાયનાકર્ષણ, જે બળવડે જુદા જુદા તત્વો એકઠા મળી મિશ્ર પદાર્થ બને છે તે

દ્રવ્ય=વસ્તુ

વિકાર=ફેરફાર

પ્રકૃતિ વિકાર=પદાર્થના મૂળરૂપમા કોઇ કારણસર થોડા વખત સુધી જે ફેરફાર દેખાય છે તે

રસાયનવિકાર=બે કે વધારે પદાર્થ એકઠા થતા તેમાથી વિરૂદ્ધ ગુણ વાળો ત્રીજોજ નવો પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે તે

ઘટક=રજકણ

સયોગ=મેળાપ, જોડાણ

રસાયની સયોગ=રસાયન વિકાર

રસાયની પૃથકકરણ=પ્રકૃતિ વિકાર

મિશ્રણ=ભેગ

સાદુ મિશ્રણ=મહેલાઇથી મૂળ વસ્તુ પાછી મેળવી શકાય એવુ મિશ્રણ જેમકે રેતીમા ખાડ, દૂધમા પાણી, પાણીમા મીઠુ નાખીએ તે

આદ્ય દ્રવ્ય=મૂળતત્વ, (એ અડસઠ મનાતા હતા, હાલમા ૭૦ મનાય છે)

તત્ત્વ=મૂળ વસ્તુ

શુદ્ધ=ચોકખા, મૂળ રૂપે

અણુસમૂહ=રજકણનો જથ્થો

સબધાકર્ષણ=જે આકર્ષણને લીધે દરેક પદાર્થના રજકણો એક બીજા સાથે વળગી રહેલા છે તે (જો પદાર્થમાથી સબધાકર્ષણ નીકળી જાય તો રજકણો ઢગલો થઇને પડે)

પરમાણુ=ઝીણામા ઝીણો અણુ

ભિન્નતા=જુદાપણુ

રચના=બનાવટ

સજીવ=જીવવાળા (સ+જીવ)

અદૃશ્ય=ન દેખી શકાય એવા

ત્રણ અદૃશ્ય વાયુ=ઓકિસજન હૈડ્રોજન ને નૈટ્રોજન પાણીમાથી સબધાકર્ષણ નીકળી જતા ઓકિસજન અને હૈડ્રોજન અ-

દ્રશ્ય વાયુ ઉત્પન્ન થાય | નીકળી જતા ત્રણ અદ્રશ્ય વાયુ
સજીવ પ્રાણીમાથી સ બધાકર્ષણ | અને કાબ ન જેવા મૂળતત્ત્વો રહે

સવાલ—પ્રકૃતિ વિકાર ને રસાનનવિકાર એટલે શુ તે દાખલા આપી સમજાવો સાધારણ મિશ્રિત અને રસાયની સયોગમા શો તફાવત છે ? મૂળતત્ત્વો કેટલા છે ? તત્ત્વોના કેટલા પ્રકાર છે ને તે કયા કયા ? કેટલાક તત્ત્વોના નામ ગણાવો રસાયનાકર્ષણ એટલે શુ ? તત્ત્વોમાથી વસ્તુઓ કેવી રીતે થઇ છે ? જગતમાથી સ બધાકર્ષણ જતુ રહે તો કેવા ફેરફાર થાય ? રસાયની સયોગના એક બે પ્રયોગ સમજાવો

પાઠ ૮૭

અવિભાજ્ય (સ) જેના વિભાગ થઇ શકે નહિ એવુ (અ=નહિ= વિ=વિશેષ+ભાજ્ય=ભાગ) જેના એકથી વધારે ભાગ પાડી ન શકાય તે

જનક=પિતા, પેદા કરનાર

ઘટ=જાડી

સવાલ—પાણીમાથી ઓકિસજન અને હૈડ્રોજન વાયુ છુટા પડવાના બે પ્રયોગનુ વર્ણન કરો હૈડ્રોજન વાયુ ઓકિસજન સાથે મળવાથી રસાયનિકસયોગ થઈ જે ક્રિયા થાય છે તેનુ વર્ણન કરો જુદી જુદી સીસીઓમા ઓકિસજન ને હૈડ્રોજન વાયુ ભર્યો હોય તો તે શી રીતે પારખી શકાય ?

પાઠ ૮૮.

દ્રાવ્યતા (સ) ઓગળવાપણુ (દ્રુધાતુ=દ્રવવુ, ઓળગવુ+તા પણુ)

અદૃશ્ય=ન દેખી શકાય એવુ

ભાવાર્થ=મૂળ મતલબ (ભાવ+અર્થ)

દ્રાવણુ=એક વસ્તુમા બીજી વસ્તુ ઓળગવાથી થએલો પદાર્થ

દ્રાવ્ય=પ્રવાહીમા ઓગળી શકે એવા પદાર્થો

અદ્રાવ્ય=પ્રવાહીમા ઓગળી ન શકે એવા પદાર્થ

દ્રાવક=ઓગળનાર

મિશ્રણુ=ભેગ

મર્યાદા=હદ

અપવાદ=બાધ
ભિન્ન ભિન્ન=જુદી જુદી
વૃદ્ધિ=વધારો
અંશે=ભાગે (સંસ્કૃત અંશ=ભાગ પાડવા, વહેંચી આપવું)
કસ્તર=કચરો

સવાલ—દ્રાવણ, દ્રાવ્યતા, દ્રાવ્ય, અદ્રાવ્ય અને દ્રાવકની વ્યાખ્યા તથા દૃષ્ટાંત આપો પાણીમાં મીઠું કેટલું ઓગાળી શકાય? દ્રાવ્યતાની વધઘટ શાથી થાય છે? તેમજ તેના અપવાદ કયા છે? કઠણ અને નરમ પાણી શી રીતે બને છે તથા કેમ પરખાય? કુદરતી પાણીમાં ઓગળેલા દ્રાવ્ય સિવાય બીજું શું હોય છે? તે શી રીતે દૂર કરી શકાય? ઝરણનું પાણી સ્વચ્છ શાથી હોય છે?

પાઠ ૮૯

હરેક ઉષ્ણતામાને=ઓછી વત્તી ગમે તેટલી ગરમી હોય તોપણ
બાષ્પભવન=વરાળનું થવું
શોષણ=ચૂસી લેવું, ખેંચી લેવું
નીચે ભાગે=અધ ભાગે
વધારેમાં વધારે નીચે ભાગે=વણે ઓછે ભાગે
અશક્તિ=શક્તિ વગરના, ઓછી શક્તિવાળા (અ+શક્ત=શક્તિ)
અવગુણકારી=નુકસાન કરનાર (અવ=નઠારો+ગુણ+કાર=કરનાર+ઈ=વાળો)
ઉષ્ણતામાપક=ગરમી માપનાર (ઉષ્ણ+તા+માપ+અક)

સવાલ—ભેજ ગોપી લેનાર પદાર્થોમાં કયા પદાર્થો શિઆળામાં ખપ લાગે છે? અતિશય ભેજવાળી વરસાદની ઋતુમાં પણ ભીનાં લુગડાં શાથી સુકાય છે? સુકી હવા તદ્દન ભેજ વગરની હોય છે કે કેમ? ભીની અને કોરી દડીવાળા ભેજમાપક યંત્રનું વર્ણન કરો. બંને ઉષ્ણતામાપક યંત્રના અંશમાં વધતો ઓછો ફેર ક્યારે પડશે?

પાઠ ૯૦

એસિડ=તેજાબ, સ્વાદે અતિશય ખાટો અને નીળા લિટમસનો રંગ રાતો કરનાર

અલ્કલિ=સ્વાદે તીક્ષ્ણ અને રાતા લિટ્મસનો રંગ બદલી નીળો કરનાર

ક્ષાર=જે પદાર્થનો સ્વાદ ખાટો કે તીક્ષ્ણ નથી અને એસિડ તથા અલ્કલિના સંયોગથી જે બને છે તે

જલદ=તીક્ષ્ણ, પુષ્કળ અસર કરનાર

નીળો=પેરો લીલો કાળો લીલો

બાષ્પ=વરાળ, બાફ

ભવન=થવું

સવાલ—દહીં, છાશ અને કાચા ફળમાં ખટાશ શાની છે? એસિડ કે અલ્કલિની પરીક્ષા કેવી રીતે કરવી? જલદ અલ્કલિ કે અલ્કલિ કયા કયા છે? એસિડ અને અલ્કલિનો સંયોગ એક બીજાપર શી અસર કરે છે? એમોનિયમ નેટ્રેટ શી રીતે બનાવવો? પાસાદાર કકડા શેના બંધાઇ શકે? અને તે પાસા શાથી બંધાય છે?

પાઠ ૯૧

અતિ જ્વાળાગ્રહી=થોડી ગરમી લાગતાજ એકદમ ભડકો થઇને બળે તે (જ્વાળા=ભડકો+ગ્રાહી=લઇ લેનાર)

ઘર્ષણથી=ઘસવાથી

અકસ્માત=ઓચિંતુ નુકસાન

નિર્ભય દીવાસળી=સેફ્ટી મેચીસ, જેના ખોખાપરજ ઘસવાથી સળગે છે તે દીવાસળી

સવાલ—પીળા અને રાતા ફોસ્ફરસનો મુકાબલો કરો દીવાસળી શાથી સળગે છે? દીવાસળી બનાવનારા પર ફોસ્ફરસની શી અસર થાય છે? આપણા ખોરાકમાં ફોસ્ફરસ કેવા ક્રમથી દાખલ થવા પામે છે? હાડકાં શેના બનેલા હોય છે? ફોસ્ફરસવાળી દવાઓ અને ખાવાના પદાર્થો માણસને શાથી ગુણ કરે છે?

પાઠ ૯૨

દહન (સં) બળવાની ક્રિયા, વસ્તુનો ઓક્સિજન જોડે રસાયણિક સંયોગ થતા ઉષ્ણતા અને પ્રકાશ ઉત્પન્ન થઇ વસ્તુના મૂળ રૂપનો નાશ થવાની ક્રિયા

શ્વાસોચ્છ્વાસ (સં) દમ લેવો અને બહાર કાઢવો તે (શ્વાસ=દમ

લેવો+ઉત્=બહાર+શ્વાસ)=શ્વાસ પ્રશ્વાસ	વાસ્તવિક=ખરો
અવિનાશપણુ=નાશ નહિ પામવા પણુ (કોઈ પણ પદાર્થનો ખરી રીતે જોતા નાશ થતો નથી પણ તેનુ રૂપ બદલાય છે)	અનુમાન=અટકળ, ધારણા
	વસ્તુત =ખરૂ જોતા
	રક્તવાહિની=લોહી વહેવડાવતાર નસો, (રક્ત=લોહી+વાહિની)

સવાલ—ખરી રીતે જોતા બળવાથી પદાર્થનો નાશ થતો નથી તો આપણે તેને કેમ જોઈ શકતા નથી ? મીણબત્તી બળવાથી ક્યા ક્યા પદાર્થો બને છે ? આપણે જે ઓક્સિજનનો દમ લઈએ છીએ તેનુ શુ થાય છે ? ઉચ્છ્વાસમા ક્યા ક્યા પદાર્થો નીકળે છે ? અને તે શી રીતે બનેલા હોય છે ? મીણબત્તીના અને આપણા દહનમા તફાવત શો ? ખોરાક શા માટે લેવો પડે છે તે સમજાવો

પાઠ ૬૩	જાય છે તે
કાર્બન=દહન થનાર મુખ્ય તત્ત્વ, કોયલો	કાર્બોનિક એસિડ વાયુ=કાર્બન અને ઓક્સિજનના સયોગથી બનેલો વાયુ
ચૂનો પાણ=ચુનાનો પથ્થર	ઓપ=ચળકાટ
સેન્દ્રિય પદાર્થ=કોઈ પણ વસ્તુને બળતા તેમાથી જે ભાગ ઉડી	રસાયણ જળ=જે પાણીમા ધાતુના ક્ષાર મળેલા હોય છે તે

સવાલ—કાર્બન શેમા શેમા હોય છે ? કાર્બન ક્યા ત્રણ રૂપમા મળે છે ? એ ત્રણેમા એકનો કાર્બનજ છે એની ખાત્રી શી ? એ ત્રણે ક્યા ક્યા ઉપયોગમા આવે છે ? પાણીમા કાર્બોનિક એસિડ વાયુ કેવી રીતે ભળે છે ? તેની અસર ખડકો પર શી થાય છે ? કાર્બોનિક એસિડ વાયુ માણસ તથા વનસ્પતિના ખપમા કેવી રીતે આવે છે ?

પાઠ ૯૪

સોહિતાગ=રોહીના જેવા શરીર વાળો (રોહિત=રોહી જેવુ+અગ=શરીર)

સક્રમણ=સૂર્ય અને પૃથ્વીની વચ્ચે ગ્રહોનુ એક લીટીમા આવવુ તે

વાર્ષિક ભ્રમણ=એક વરસમા ફરી વળવુ તે (પૃથ્વી સૂર્યની આસ-પાસ એક વરસમા ફરી વળે છે)

સવાલ—મગળ અને બૃહસ્પતિનુ સૂર્યથી અતર તેમની દૈનિક તથા વાર્ષિક ગતિ અને તેમના ગ્રહોનુ ભ્રમણ કેવા પ્રકારે છે? દૂરબીન વડે એ ગ્રહોનુ નિરીક્ષણ કરતા કેવા દેખાવ માલમ પડે છે? પૃથ્વી સાથે એ બે ગ્રહોનો મુકાબલો કરો

પાઠ ૯૫

નરી આખે=દુરબીનમા જોયા વગરની આખે

ભવ્ય=શોભનાર

મેખલ=કદોરો

અનુપમ=જેની સરખામણી કોઈ સાથે ન થઇ શકે એવા, બેનમુન

કલ્પના—ધારણા, અનુમાન

વિષમતા=નિયમ પ્રમાણે નહિ હોવુ તે, ખામી

મનન=વાચેલી કે જોએલી બાબત પર વિચાર કરવો તે

સવાલ—શનિની મેખલાઓ તથા ચક્રો કેવા દેખાય છે? શનિ, યુરેનસ અને નેપચ્યુનનુ સૂર્યથી અતર, ભ્રમણ કાળ તથા પૃથ્વી સાથે કદ અને વજન પ્રમાણમા કદ કેટલા છે? અને દરેકને ઉપગ્રહ કેટલા? બૃહસ્પતિ ને શનિનો મુકાબલો કરો

પાઠ ૯૬

વિસ્મયકારક=નવાઇ પમાડનાર

બલકે=ઘણુ કરીને, અથવા

નેબ્યુલા—નિહારિકા, ચકચકિત વાયુ અથવા વરાળના જણાતા તેજસ્વી ધાબા

લગણી=જાતવાર, ગોઠવણી

ઘનીકરણ=વાયુરૂપ પદાર્થનુ નક્કર થવુ

સભવિત=સાચી

સવાલ—નરી આંખે સ્થિર તારા શુમારે કેટલા ગણાય છે? અને તે શું છે? હર્શલે નિહારિકા સબંધમાં કરેલા તર્કો ક્યા છે?

પાઠ ૯૭

બેશ=સરસ

નેપચ્યુનની કક્ષા=નેપચ્યુનને સૂર્યની આસપાસ ફરવાનો માર્ગ

પર્યંત=સુધી લગણ

મધ્યાકર્ષક=વચમાં ખેંચનાર

મધ્યોત્સારીબળ મધ્યમાંથી દૂર જતા રહેવાનું બળ

બ્રહ્માંડ=સૃષ્ટિ, વિશ્વનો ગોળો

સવાલ—સૂર્યમાંથી નીકળી જતી ગરમી કોણ પૂરી પાડે છે? વિશાળ નિહારિકામાંથી ગ્રહો કેવી રીતે બન્યા? સૂર્ય અને ચંદ્ર બાબત શી ધારણા છે? નિહારીકાની ઉત્પતિ વિષે સાંપ્રતકાળમાં શું અનુમાન છે?

પાઠ ૯૮

થર=પડ

ઉત્ખાત=હાડપિંજરના ખડકોમાં પડેલા ખાડા, હાડપિંજર, ફોસીલ

અવશેષ-બાકી રહેલો ભાગ

અર્થાત્=મતલબ કે

સવાલ—કોયલાના થરો વડે પૃથ્વીના ઇતિહાસની શી માહીતી મળે છે? ખડકોવડે તથા થરોવડે શું જણાય છે? ખડકોના તળીઆના છેક જુના પત્થરોપરથી તથા તેની ઉપરના બીજા થરોથી શું જણાય છે? બીજા વર્ગના ખડકોમાં શું જણાય છે? ત્યાર પછી પક્ષીઓ કેમ થયા એ પછી માણસ કયે ક્રમે થયું એ બધી શોધો કઈ વિદ્યાને આધારે થઈ?

સંક્ષિપ્ત શબ્દનો ખુલાસો

(સં) સંસ્કૃત	(અં-ઈ) અંગ્રેજી	(ભૂ) ભૂત
(ફા) ફારસી	(હિ) હિંદી	(કૃ) કૃદંત
(આ) અરબ્બી	(પો) પોર્ટુગીઝ	(પ્ર) પ્રત્યય
	સમાસ	